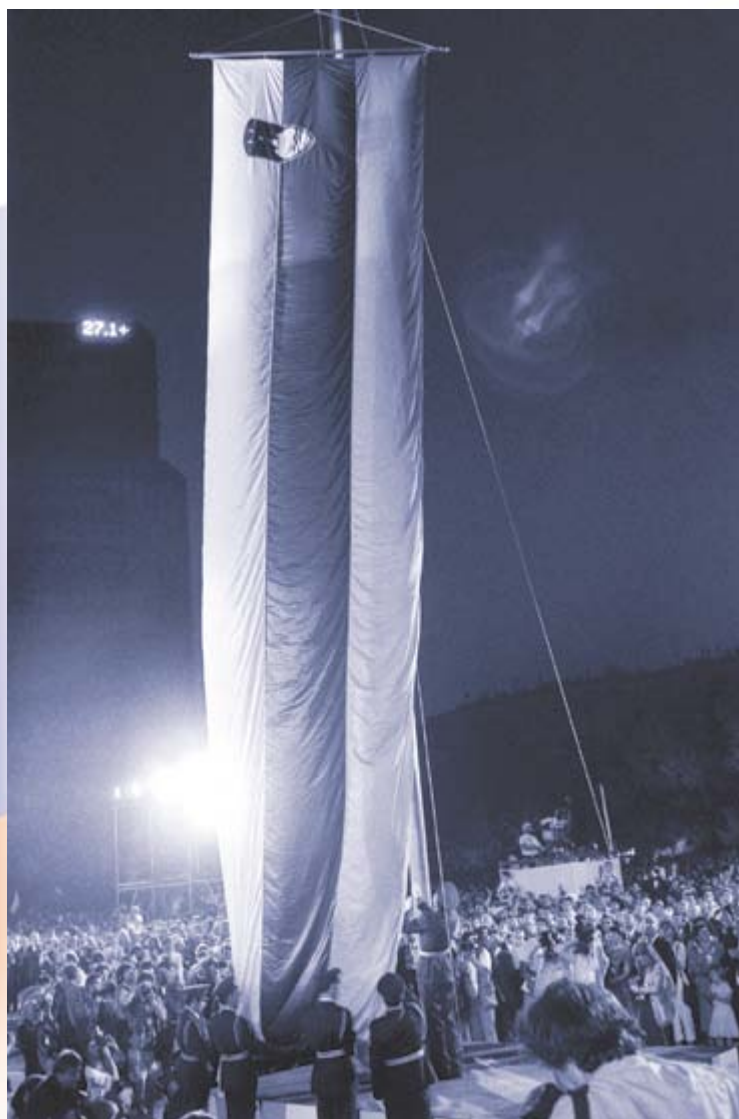

Osamosvajanje Slovenije in dogajanje v mojem kraju

Zbornik strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov

Ljubljana, oktober 2020

VSEBINA

- 5 **Dr. Nadja Terčon**
OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE IN DOGAJANJE V MOJEM KRAJU
Uvodne misli k raziskovalni temi mladih zgodovinarjev v šolskem letu 2020/2021
- 9 **Dr. Aleš Gabrič**
DEMOKRATIZACIJA IN OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE
- 17 **Mag. Zvezdan Marković**
VOJAŠKI VIDIKI OSAMOSVOJITVENE VOJNE: RAZMERJA MED JLA IN TO
- 27 **Marjeta Bregar**
»NIČ NISEM FOTOGRAFIRAL, EN ČUDEN ČAS JE BIL TAKRAT!«
- 33 **Irena Uršič**
FOTOREPORTERJI O SAMOSTOJNI SLOVENIJI IN VOJNI ZA NJENO OBRAMBO
- 39 **Ana Čič**
PARK VOJAŠKE ZGODOVINE PIVKA
- 47 **Dr. Monika Kokalj Kočevar**
ZBIRANJE USTNIH PRIČEVANJ O LETIH 1990/1991 V SLOVENIJI
- 55 **Vesna Gotovina**
ARHIVI DOKUMENTIRAJO ODLOČITVE, AKTIVNOSTI IN SPOMINE
- 67 **Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS**
Zlata pravila
- 72 **Iris Furlan**
Sodelujoče OŠ v raziskavi Poklici v preteklosti v šolskem letu 2019/2020

Dr. Nadja Terčon

predsednica Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS
muzejska svetnica, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran

E: nadja.tercon@guest.arnes.si **T:** 05 671 00 45

OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE IN DOGAJANJE V MOJEM KRAJU

UVODNE MISLI K RAZISKOVALNI TEMI MLADIH ZGODOVINARJEV V ŠOLSLEM LETU 2020/2021

Mineva 30 let od osamosvojitvenih dogodkov in nastanka naše države Republike Slovenije. Mineva pa tudi 67 let od ustanovitve (1. 3. 1953) osrednje slovenske nevladne, prostovoljne, človekoljubne in neprofitne organizacije Zveze prijateljev mladine Slovenije (ZPMS). Čeprav je ZPMS danes najbolj prepoznavna po svoji humanitarni dejavnosti, pa v njenem okviru deluje večje število različnih programov. Njeni temeljni cilji so namreč dvig kakovosti življenja otrok, mladostnikov in družin, zastopanje in uveljavljanje njihovih interesov in potreb ter zaščita njihovih pravic. Ker k dvigovanju kakovosti življenja otrok zagotovo pripomore njihovo izobraževanje in pridobivanje najrazličnejših znanj, deluje v okviru ZPMS že častitljivih 54 let tudi raziskovalna dejavnost mladih zgodovinarjev. Leta 1966 so se pri ZPMS dogovorili o razširitvi dejavnosti te organizacije, ki naj ne bi bila samo humanitarne narave, temveč bi lahko mladim pomagala tudi na izobraževalnem in raziskovalnem področju. Pobudo za to dejavnost je takrat sprožil kustos zgodovinar iz Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani (danes Muzej novejšje zgodovine Slovenije) Matija Žgajnar, ki je kasneje z mladimi zgodovinarji deloval več kot 40 let. Spoznal je namreč problematiko novonastalih muzejev, katerih poglavitna naloga je bila takrat zbirati gradivo iz druge svetovne vojne. Odločili so se, da se povežejo s šolami in z njimi sodelujejo pri zbiranju tematskega gradiva za potrebe muzejev.

Pravi začetek srečanj mladih raziskovalcev zgodovine z jasno zastavljenima ciljema poživiti delo zgodovinskih krožkov ter jih usmeriti v raziskovanje in spoznavanje domačega kraja, se je začelo leta 1969, ko je bilo na Ptujtu tudi prvo srečanje mladih zgodovinarjev. Tam so predstavili naloge z naslovom »Moj kraj v preteklosti«. Pod organizacijskim pokroviteljstvom ZPMS je bilo nato od leta 1971 dalje vsako leto redno organizirana raziskovalna dejavnost zgodovinskih krožkov. Številne generacije učencev so najprej in v skladu s tedanjo družbeno ureditvijo raziskovale predvsem vsebine večinoma vezane na obdobje med 2. svetovno vojno in po njej ter na polpreteklo zgodovino domačih krajev: od ljudske vstaje do delovanja v ilegali in zaključnih bojov za osvoboditev, pa izseljencev in izgnancev, partizanske sanitete, šolstva in otrok med NOB, mladine v obnovi domovine, povojne izgradnje itd.; njihova srečanja pa so imela predvsem vzgojno-izobraževalni in manifestativni pomen.

Nova usmeritev dejavnosti s popolnoma novim konceptom dela se je začela kazati sredi osemdesetih let, ko se je tematika raziskovalnih nalog začela spreminjati in vsebinsko širiti na vsa področja preteklosti. Šolsko leto 1987/88 je pomenilo dokončen prelom s tematikami starega koncepta. Raziskovanje se je razširilo na družbeno, kulturno in gospodarsko sfero življenja v preteklosti, kar je imelo za posledico veliko povečanje števila sodelujočih krožkov in s tem tudi povečanje števila izdelanih raziskovalnih nalog. Ob takih razpisanih vsebinah se je pokazala tudi možnost za izrazito lokalno usmeritev proučevanja in predstavljanja razpisanih

tem. Ta novost je bila za mlade in njihove mentorje, pa tudi vse sodelujoče (od informatorjev, lastnikov arhivskih in drugih dokumentarnih virov, staršev, babic in dedkov ...), ki so ne nazadnje tudi željno pričakovali končni raziskovalni izdelek, izredno vabljiva in zanimiva, pa tudi možnosti raziskovanja so s tem postale izenačene po vsej Sloveniji. Vsi krožki so, ne glede na to, kje so delovali, ali po manjših mestih in vaseh, velikih mestih in mestnih predelih, lahko enakovredno raziskovali in pisali svoje končne izdelke.

Nekateri krožki pod vodstvom dobrih mentorjev že dolga leta pripravljajo uspešne naloge na razpisane teme, kar vodi v pozitivni odnos do davne in manj davne preteklosti ter ne nazadnje tudi v pravi odnos do zbiranja, raziskovanja, proučevanja in predstavljanja drobnih ostankov preteklosti, ki običajno nimajo mesta v velikih in debelih enciklopedijah in zgodovinah narodov in držav, a posamezni skupnosti veliko pomenijo. Glavni smoter raziskovalnega dela učencev sta poglobljanje znanja ter spoznavanje družbene problematike in posebnosti stroke. Učenci spoznavajo probleme svojega kraja, jih pravilno in kritično ocenijo in hkrati bogatijo svoja spoznanja z vrednotami obdobja, ki ga raziskujejo.

Raziskovalna tema šolskega leta 2020/2021 je **Osamosvajanje Slovenije in dogajanje v mojem kraju**. Temo je ob 30. obletnici pomembnih dogodkov na pogovoru z vodstvom ZPMS predlagal predsednik Republike Slovenije Borut Pahor. Komisija za delo zgodovinskih krožkov, ki organizacijsko deluje pri ZPMS, ki vodi raziskovalni program Mladi zgodovinarji ter skrbi za čim bolj strokoven potek programa, je predlog sprejela in potrdila. K tokratnemu seminarju za mentorje zgodovinskih krožkov smo povabili strokovnjake, ki se s posameznimi tematikami na razpisano temo tudi sicer ukvarjajo in o njej vedo veliko.

Čeprav bodo sodelujoči avtorji prispevkov poleg dogovorjene vsebine predstavili veliko virov za raziskovanje in nakazali najrazličnejše smeri raziskovanja, pa smo bili v Komisiji za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS prepričani, da lahko vsak zgodovinski krožek in vsak raziskovalec sam o razpisani tematiki že doma najde svoj vir. Prav to je bil tudi eden izmed glavnih razlogov, da je Komisija pritrdila predlogu predsednika republike. Med člani Komisije velja namreč pravilo, da mora biti vedno izbrana takšna tematika, da jo lahko enakovredno raziskuje vsak zgodovinski krožek. To pomeni, da morajo biti zanjo na voljo pisni, ustni ali materialni viri. Ker pa raziskovalci živijo v različnih krajih, v velikih mestih ali v vaškem okolju, je jasno, da dostop do npr. arhivskih informacij ni enak za vse. A če jim arhivske ustanove niso dostopne, jih lahko nadomestijo z drugimi viri, ustnimi in/ali materialnimi. Ker gre za raziskovanje na šolarski stopnji, je potrebno veliko iznajdljivosti, idej, vztrajnosti in motivacij tako učencem kot mentorjem.

O možnih raziskovalnih vsebinah podrobno govorijo posamezni prispevki v zborniku. Zagotovo boste mentorji v njih našli sugestije za svoje delo z mladimi raziskovalci. S strani Komisije je zaželeno, da bi mladi raziskovalci v svojem lokalnem okolju odkrili in raziskali še kaj novega, nekaj, kar se morda lokalno razlikuje od splošnega dogajanja, ali pa ne ... Možnosti za raziskovanje je veliko, tudi različnih vsebin in virov je veliko, lahko se osredotočite na celotno obdobje osamosvajanja, lahko na posamezni dogodek, lahko raziščete posamezne osebnosti, lahko neki proces ... Prav tako je na voljo številna in vsebinsko izredno bogata literatura, ki bo lahko v pomoč mentorjem in raziskovalcem. Tukaj moramo poleg splošnih zgodovinskih pregledov opozoriti vsaj še na **Priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol, 2008 (več avtorjev)**, ki ga verjetno že poznate, a ga boste sedaj listali ali brali s popolnoma drugim pogledom in interesom.

Časovno lahko raziskovanje zajema daljše obdobje osamosvajanja in ne samo osamosvojitvene vojne, zato lahko zajamete čas tik pred osamosvojitvijo Slovenije, pa tudi krajše obdobje državne samostojnosti. Ni potrebno, da se raziskovalci usmerijo samo v raziskave političnega in vojaškega dogajanja, lahko pa se usmerijo prav v to smer. Za raziskavo se jim bodo ponujala tudi dogajanja in spremembe v družbi in gospodarstvu. Spomini na tisto obdobje so še kako živi in zagotovo jim ne bo zmanjkalo ustnih virov. A pri njih je treba poudariti nalogo mentorjev, da učence pripravijo in usmerjajo k postavljanju smiselnih in relevantnih vprašanj.

Niso vsi sogovorniki enako zgovorni in od vprašanj so odvisni odgovori. Še vedno je namreč glavno merilo raziskovalnih nalog izvirnost, ki pa jo učenci običajno dosežejo prav z uporabo originalnih pisnih, ustnih ali materialnih virov.

Ko sama razmišljam, kaj mi je iz tistega časa najbolj ostalo v spominu, so to kot začetki osamosvajanja zagotovo proces JBTZ z demonstracijami in zborovanji Slovencev v Ljubljani. Pa predvolilna kampanja za plebiscitarni referendum, ustanavljanje strank in prve volitve, gledanje televizije in predstavljanja strank z njihovimi vodilnimi osebnostmi ter obljube po lepšem in boljšem življenju. Nekatere izmed njih sem si zapomnila do danes. Zanimivo gradivo za raziskave bi zato lahko bile volitve, volilno gradivo, plakati, osebnosti in primerjava z današnjim časom. Za vedno se mi je zapisal v spomin topel poletni večer, ko smo sedeli pred TV in si v družini skupaj ogledali osamosvojitveno proslavo v Ljubljani in razglasitev samostojnosti, pa tudi tega, da sem naslednje jutro najprej mislila, da si je radijski napovedovalec jugoslovanske tanke na cesti zunaj vojašnice na Vrhniki kar izmislil. Ljudje so si najbolj zapomnili slovensko osamosvojitveno vojno in dogajanje v njihovem kraju. Pri nas v Piranu smo čakali, da bomo na Savudrijskem rtu zagledali ladjevje jugoslovanske mornarice, ki je zapustilo пристanišča v Pulju in ki naj bi se pomikalo v naše morje. Ni jih bilo. A tisti dan sem doma pripravila rdečo torbo z najosnovnejšimi dokumenti, denarjem in potrebščinami, ki je bila na vidnem mestu postavljena vsaj še leto dni, s seboj pa sem jo odnašala v mestno zaklonišče ob vseh sirenah, ki so napovedovale letalske napade. Letalski alarmi in preživljanje prebivalcev v zakloniščih so zato le ena izmed možnih smeri raziskave.

V krajih, kjer so potekali vojaški spopadi, bodo spomini različnih udeležencev še kako močni. Veliko vam bodo lahko pripovedovali predstavniki tedanje teritorialne obrambe in vsi veterani vojne za Slovenijo, pa tedanji vidni lokalni voditelji. Tisti, ki so imeli tedaj svoje sinove v JLA ali so sami služili vojaški rok, bodo lahko pripovedovali, kaj so takrat doživljali, in vas seznanjali z zgodbami jugoslovanskih vojakov JLA v Sloveniji in slovenskih po SFRJ, pa s prebegi vojakov z ene na drugo stran. Raziskali bi lahko dokončen odhod vojakov JLA iz Slovenije in s tem selitve vojaških družin in prenekateri razpad, zlasti narodnostno mešanih, družin ... Ob tem bi lahko več izvedeli tudi o usodi nekdanjih objektov JLA, v kaj so bili preurejeni in kako danes delujejo?

Med letošnjo epidemijo koronavirusa in karanteno smo občutili napetost in strah, strah pred majhnim nevidnim sovražnikom. Pred 30 leti je bilo podobno, le da je bil sovražnik fizično večji in viden. V obeh primerih pa so bile ceste prazne in mesta opustela, prebivalci doma ali v službi in v stalni pripravljenosti reagiranja na prežečo nevarnost. Letos so za korona teste postavljali šotore in jih posebej označevali, pred 30 leti pa so bolnišnice in zdravstvene domove označevali z veliki rdečimi križi. Letos so turizem pomagali obujati s turističnimi boni, pred 30 leti pa so bile julija plaže ob morju popolnoma prazne. Ne samo turistična dejavnost, tudi drugo slovensko gospodarstvo, je zaradi izgube jugoslovanskega trga padlo v recesijo in novi državi naproti je prihajala gospodarska kriza. Zato so dobrodošle tudi raziskave v smeri posledic državne osamosvojitve in sprememb na različnih področjih: v gospodarstvu in družbi, v šolstvu in športu, v finančnem osamosvajanju pri uvajanju lastne denarne valute, v zamenjavi osebnih dokumentov, v označevanjih nove samostojne države (npr. označevalne table v tujih državah), v načinu življenja in mišljenja ... ter v postopnem ločevanju in dokončni ločitvi od nekdanjega skupnega jugoslovanskega prostora.

Še več boste lahko prebrali, poslušali, gledali in analizirali v lokalnem ali regionalnem časopisju in člankih, pa televizijskih prispevkih in drugih dokumentarnih radijskih in televizijskih oddajah. Zato smo med avtorje prispevkov v letošnjem Zborniku povabili strokovnjake, ki nam bodo vsak s svojega področja pomagali spoznati, kaj nam povedo viri, kako jih prepoznati in kako obravnavati. In med viri so lahko tudi predmeti iz tistega obdobja, zato se lahko obrnete tudi na muzeje in zasebne zbiratelje.

Ob koncu uvodnika želimo poudariti, naj se raziskovalci osredotočijo na svoje lokalno okolje in naj naloga ne bo povzetek že znanih splošnih dejstev. Prepričani smo, da so na lokalnem področju sposobni najti takšne

podatke, za katere niti naši strokovnjaki še ne vedo. Za osvežitev spomina, kako vsebinsko in metodološko dobro opraviti raziskavo in izdelati uspešno raziskovalno nalogo ponovno preletite **Zlata pravila**, ki so vsakoletno objavljena v Zborniku za mentorje zgodovinskih krožkov ter morda še priročnik o delu zgodovinskih krožkov v Novi Gorici, sedaj upokojene, nekoč pa zelo aktivne mentorice Ane Skerlovnik Štrancar z naslovom **Stezice, k'so včasih bile**, ki ga je izdala ZPMS leta 2009.

Želim vam uspešno in prijetno delo.

Dr. Aleš Gabrič

znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino

E: ales.gabric@inz.si T: 01 200 31 25

DEMOKRATIZACIJA IN OSAMOSVAJANJE SLOVENIJE

V prispevku je orisan proces demokratizacije Slovenije v osemdesetih letih in njena osamosvojitve v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Demokratične spremembe so v Sloveniji potekale hitreje in drugače kot v drugih komunističnih državah v Vzhodni Evropi. Dialog med kritiki režima in člani vodilnih političnih struktur je postal že sredi osemdesetih let vse bolj običajen. Dejavnost novih družbenih gibanj se ni razvijala ilegalno, temveč v okviru obstoječih struktur, predvsem Društva slovenskih pisateljev in Zveze socialistične mladine Slovenije. Ideje o reformiranju Jugoslavije so šle v dveh republikah, kjer so bile kritike na račun oblasti najglasnejše, v dve nasprotni smeri. V Srbiji so zagovarjali večjo centralizacijo države, iz Slovenije pa so prihajale zahteve po krepitvi republiških pristojnosti in po spoštovanju temeljnih človekovih pravic. Z objavo prispevkov za slovenski nacionalni program leta 1987 in gradiva za slovensko ustavo marca 1988 so slovenski kritiki kot prvi v komunističnem svetu javno predstavili politični program prehoda v demokracijo, mesece, preden je padel berlinski zid in so začeli padati komunistični režimi v Vzhodni Evropi.

Demokratizacijo v Sloveniji so še pospešili pritiski iz državne prestolnice Beograda. Ob koncu osemdesetih let je bilo v Sloveniji ustanovljenih veliko novih političnih strank, pa tudi vladajoča Zveza komunistov Slovenije se je reformirala in pristala na izvedbo svobodnih večstrankarskih volitev. Na volitvah aprila 1990 so sicer največ glasov dobili reformirani komunisti, a je zmago odnesla volilna koalicija novih političnih strank, združena pod imenom Demos. Nobena politična stranka ni imela absolutne premoči in so se zato v mesecih, ko se je odločalo o usodi Slovenije, dogovarjale o čim bolj enotnem nastopu. Po izvedbi plebiscita o samostojnosti Slovenije decembra 1990, na katerem se je velika večina Slovencev izrekla za samostojno Slovenijo, je vlada pospešila priprave na osamosvojitve. Razpadanja nekdanje Jugoslavije ni mogla preprečiti niti jugoslovanska vojska, ki je po razglasitvi samostojnosti Slovenije junija 1991 poskušala to preprečiti z vojaškim posredovanjem. Toda po kratkotrajni vojni in posredovanju Evropske skupnosti se je slovenska pot v samostojnost nadaljevala in je bila končana s sprejemom Slovenije v OZN maja 1992.

Ključne besede: Slovenija, demokratizacija, osamosvojitve, opozicija, volitve.

SLOVENSKE POSEBNOSTI PRI ODPIRANJU PROSTORA ZA DIALOG RAZLIČNO MISLEČIH

V Jugoslaviji so po smrti nespornega voditelja države Josipa Broza Tita maja 1980 na plan planile vse nakopičene težave, ki jih je oblast dotlej skrivala pred javnostjo. Gospodarska kriza se je pokazala v hitro naraščajoči zadolženosti države, ki so ji sledile vse višji inflacija in brezposelnost ter padanje življenjskega standarda. Nacionalni spori so bili najbolj ostri na Kosovu, kjer je še enkrat več prišlo do zaostrovanja med srbskim in albanskim prebivalstvom. Slovenija, od šestih jugoslovanskih republik gospodarsko najbolj navezana na zahodni svet, je gospodarske težave čutila v manjši meri, a je z restrikcijami na trgu delila usodo drugih delov države. V nacionalnih prepirih so Slovenci najbolj ostro reagirali ob vnovičnem poskusu poenotenja šolskih načrtov v vsej državi, kar bi lahko vodilo v zniževanje ur za nacionalno specifične vsebine pri družboslovnih predmetih. Državni vrh, v katerem je že desetletja prevladoval soroden krog ljudi, se ni bil sposoben ustrezno odzvati na nakopičene težave, kar je puščalo prostor izobražencem, ki so kritično analizirali deviacije družbene ureditve.¹

Za razliko od starejše vladajoče generacije, ki je svoj miselni nazor še vlekla iz nasprotij medvojnega časa, se je več desetletij mlajša generacija navduševala in zgledovala po drugačnih vrednotah. Ob novih revijah se je uveljavljala nova generacija intelektualcev, ki je svoj pogled oblikovala v socialističnem družbenem sistemu. Kritično inteligenco so vodilni komunisti v zaprtih krogih vse pogosteje označevali kot opozicijo. Vsekakor tega ne gre enačiti s politično opozicijo v večstrankarskem parlamentarnem sistemu. Kot potencialno »opozicijo« so jo označevali drugi, medtem ko se vsaj do druge polovice osemdesetih let izobraženci niso videli v takšni vlogi. Med njimi je bilo tudi veliko članov vladajoče Zveze komunistov. Odnos oblasti do kritik na lastni račun se je spreminjal, od zelo odločnega poseganja z represijo do bolj tolerantnega z dopuščanjem objavljanja kritik o politično delikatnih zadevah. V začetku leta 1979, leto dni pred smrtjo Josipa Broza Tita, je slovenski sekretariat za notranje zadeve v analizi delovanja opozicijskih sil ocenil, da je v Sloveniji približno 500 oseb, »ki se izraziteje sovražno eksponirajo, se ne glede na idejno pripadnost občasno povezujejo ali obiskujejo in pri tem napadajo družbeno ureditev in politiko zveze komunistov ali kako drugače sovražno delujejo«.²

V kriznih razmerah so se okrepile kritike na račun oblasti. Slovenska posebnost v Jugoslaviji in širšem vzhodnoevropskem komunističnem svetu je bila, da se je povečevala možnost legalne objave kritičnih besed. Junija 1980 se je nekaj deset uglednih slovenskih intelektualcev podpisalo pod pobudo za izdajanje nove revije, na katero naj oblast ne bi imela vpliva. Strah oblastnikov, da bo uredništvo ubralo do njih zelo kritično ost, se je pokazalo že v prvih številkah *Nove revije*, ki je začela izhajati maja 1982. Odprli so dotlej tabuizirane teme, npr. o političnih zapornikih v komunističnem sistemu, o slovenskih variantah stalinističnih procesov, o taborišču na Golem otoku, o sodelavcih osvobodilnega gibanja, ki so jih komunisti po vojni odrinili v pozabo. Začeli so izhajati romani s tovrstno tematiko, ta je odsev dobila tudi v filmih. V glasbenih besedilih se je odkrito izražanje nezaupanja v aktualno oblast najprej pojavilo v besedilih punk skupin.

Vse pogosteje so zahteve po spoštovanju političnih svoboščin kritiki enopartijske oblasti izražali v obliki odprtih pisem, pod katere se je podpisovalo vse večje število somišljenikov. Zahteva po odpravi t. i. verbalnega delikta je bila pravzaprav zahteva za svobodo govora. Več kot 600 umetnikov in znanstvenikov se je podpisalo pod julija 1982 sestavljeno odprto pismo, v katerem so se opredelili proti tedanji reformi srednjega šolstva, s katerim je bila odpravljena gimnazija. Pod novembra 1983 sestavljeno peticijo proti smrtni kazni se je podpisalo približno 1500 ljudi. Druga odprta pisma so se dotikala zahtev po avtonomnem novinarstvu ali

¹ Več o tem: Gabrič, Slovenska kulturnopolitična razhajanja.

² Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, I. del, str. 11.

podpori kateremu od političnih zapornikov. Odprta pisma so sprva težko našla pot v časopisje, že po nekaj letih pa to ni bila več neprehodna ovira.³

Slovenija je bila izjema v komunističnem svetu vsaj po dveh značilnostih. Oblast se na kritike ni več odzivala z ostro represijo in sodnimi pregoni, temveč je postajal dialog med kritiki in člani vodilnih političnih struktur nekaj vse bolj običajnega. Druga slovenska posebnost je bila, da se dejavnost »opozicije« iz kulturniških vrst ni – kot drugod v komunističnem svetu – razvijala ilegalno, temveč v okviru obstoječih družbenih struktur. Novinarji so zaščito novinarske svobode iskali pri stanovskem Društvu novinarjev Slovenije. Zveza socialistične mladine Slovenije je pod svoje okrilje sprejela glasbeno subkulturo, mirovniško gibanje, gibanja za pravice istospolnih in pobudnike reševanj ekoloških vprašanj.⁴

Pomembno vlogo je imelo tudi Društvo slovenskih pisateljev, ki je organiziralo pogovore, na katerih so nastopili kritični intelektualci in somišljeniki oblasti. Na tribuni januarja 1985 v Cankarjevem domu naj bi sodelujoči govorili o aktualnem kulturnem vprašanju slovenstva, a so prestopili tanko mejo med kulturnopolitičnim in političnim ter odkrito odprli žgoča politična vprašanja. Predsednik društva Tone Partljič je opozoril, da ljudje vprašanja o aktualnih problemih vse pogosteje naslavlajo na intelektualce in člane Društva slovenskih pisateljev. »Politične organizacije bi se morale zamisliti, zakaj na terenu ta vprašanja ne tečejo znotraj ZK [Zveze komunistov] in SZDL [Socialistične zveze delovnega ljudstva],« je poudaril Partljič⁵ in nakazal, da je postalo Društvo sprejemljiv politični sogovornik za širši krog javnosti. Cankarjev dom je bil tudi kasneje pogosto mesto soočanja o vročih političnih temah, »tisti iz Cankarjevega doma« pa so v očeh oblastnikov postajali sinonim za opozicijo iz vrst intelektualcev.

OBLIKOVANJE DEMOKRATIČNEGA PROGRAMA IN POLITIČNE OPOZICIJE

V Sloveniji je leta 1986 vodstvo vodilnih političnih organizacij (Zveze komunistov in Socialistične zveze delovnega ljudstva) prevzela nova generacija politikov, ki ni bila ujeta v preživele ideološke obrazce, temveč se je bila pripravljena soočiti z realnostjo vsesplošne krize v državi.⁶ Isto leto je državno predsedstvo s predlogi za spremembo ustave odprlo politično razpravo o prihodnosti Jugoslavije. Odzivi v dveh republikah, kjer so najglasneje izražali zahteve po spremembah, so šle v dve popolnoma nasprotni strani. Vodstvo Srbije in Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) sta zagovarjala stališče, da so Srbi in Srbija v Jugoslaviji zapostavljeni in bi zato morali dobiti več moči. Njihov cilj je bila vnovična centralizacija države.

Ker slovensko državno vodstvo ni dovolj odločno nastopilo proti takšnim tezam, je praznino izkoristila »opozicija« iz kulturniških vrst. Februarja 1987 je izšla 57. številka *Nove revije* s podnaslovom Prispevki za slovenski nacionalni program. Pod vprašaj so postavili nekatera veljavna ustavna načela, vodilno vlogo Zveze komunistov v državi, zahtevali so krepitev slovenske državnosti, uporabo slovenskega jezika v vojski in večje pravice za civilno družbo. Marca 1987, ko so bile v razpravo poslani predlogi sprememb zvezne ustave, je Društvo slovenskih pisateljev (DSP), vnovič v Cankarjevem domu, organiziralo javno tribuno o ustavnih spremembah. Predloge so zavrnili tako predstavniki slovenske oblasti kot opozicije. Ta je pokazala, da je že

3 Gabrič, Pot v demokracijo in samostojnost, str. 21–34.

4 Več o tem: Vurnik, Med Marxom in punkom.

5 Slovenski narod in slovenska kultura, str. 11.

6 Več o tem: Lusa, Razkroj oblasti.

pomemben sogovornik pri oblikovanju slovenskih političnih zahtev. To so potrdili z objavo razprav v knjižici o ustavnih spremembah, vodstvo DSP pa je naredilo še korak naprej in predsedniku naročilo, naj posebni komisiji društva predlaga, »da začne s pisanjem nove ustave«.⁷

Aprila 1988 je bilo objavljeno in javnosti predstavljeno *Gradivo za slovensko ustavo*, ki je Slovenijo orisalo kot državo parlamentarne demokracije in spoštovanja človekovih pravic. Kritiki komunističnega režima so v Sloveniji torej predstavili politični program, preden je padel berlinski zid in so začeli kot domine padati komunistični režimi v vzhodnoevropskih državah! Tega poudarka v zgodovinarskih pregledih dogajanja tistega časa v Evropi ne najdemo. Kar pa ne pomeni, da pronicljivejši poznavalci tedanjega časa razlik niso poznali. Zadnji ameriški veleposlanik v Jugoslaviji Warren Zimmermann je o Slovencih menil, da njihovi pogledi niso bili usmerjeni proti Vzhodu in Gorbačovu, temveč »so svojo republiko dojemali kot nastajajočo demokracijo zahodnega tipa«. Željo po približevanju zahodnemu modelu demokracije je zaznal povsod in po pogovoru s predsednikom Zveze komunistov Slovenije Milanom Kučanom je ocenil, da gre za »zavestno prizadevanje slovenske komunistične partije, da s svobodnimi volitvami, na katerih je bila stranka pripravljena izgubiti, republika dobi demokratični sistem zahodnega tipa«.⁸

Ena izmed glavnih tarč napadov iz Slovenije je bila Jugoslovanska ljudska armada, ki je ohranila vse privilegije tudi v času gospodarske krize. Neracionalno zapravljanje denarja za obrambne zadeve in poseganje vojske v politično dogajanje je naletelo na številne negativne komentarje, najbolj pa so v kritiki prednjačili sodelavci revije *Mladina*. Da bo obrzdala kritike, je jugoslovansko vojaško vodstvo spomladi 1988 po aretacijah štirih Slovencev, treh sodelavcev *Mladine* in enega podoficirja, pripravilo sodni proces proti njim. Prvi aretirani in obtoženi je bil Janez Janša, predlagatelj več novosti glede služenja vojaškega roka. Proces proti četverici ali tudi proces JBTZ (po začetnih črkah priimkov obtoženih) je pomenil prelomnico za slovenski politični razvoj, saj so ga Slovenci dojemali kot poskus zaustavitve demokratizacije Slovenije. Proces proti civilistom je potekal pred vojaškim sodiščem in sredi Ljubljane v srbohrvaškem jeziku. To je sprožilo ogorčenje med Slovenci in Igor Bavčar je s sodelavci organiziral Odbor za varstvo človekovih pravic, okoli katerega so se zbrali pripadniki intelektualne »opozicije« različnih idejnih pogledov. Odbor so s podpisi podprli številni posamezniki in organizacije, na protestnem shodu junija 1988 pa je bilo več kot 30 tisoč udeležencev. V očeh velikega dela Slovencev je postal Odbor pomemben politični dejavnik, saj so njegovi predstavniki lahko nastopili v skupščini, oblast pa je odgovarjala na njihova sporočila javnosti.⁹ V nasprotju z željami državnega vrha v Beogradu je sodni proces proti četverici oddaljevanje Slovenije od Jugoslavije le še pospešil. Oblikovale so se nove politične skupine, ki zaradi zakonodaje sprva še niso smele biti poimenovane kot politične stranke, temveč kot zveze. V njihovem vodstvu pa je bilo veliko znanih Slovencev, ki so bili dejavni tudi v Bavčarjevem Odboru za varstvo človekovih pravic.

Maja 1988 je bila v Cankarjevem domu ustanovljena Slovenska kmečka zveza, katere nastanek je spodbudil Ivan Oman. Dotedanja slovenska intelektualna »opozicija« se je v pravo opozicijsko politično stranko oblikovala v začetku leta 1989 in prevzela ime Slovenska demokratična zveza (SDZ). Vodil jo je Dimitrij Rupel. Z njo so stik navezale še druge politične zveze/stranke, ustanovljene v teh letih. Bile so vseh idejnih profilov, od krščanskih, do liberalnih, socialdemokratskih do zelenih. Osrednje pozornosti je bila vsekakor deležna SDZ, saj so bili v njenem vodstvu ljudje, ki so že sodelovali pri pisanju prispevkov za slovenski nacionalni program in gradivo za ustavo. Prvi skupni nastop opozicijskih strank februarja 1989 je že nakazal zametek bodoče koalicije novih slovenskih političnih sil. Velike pozornosti pa je bilo deležno tudi delovanje Zveze socialistične mladine Slovenije (1990 preimenovane v Liberalno stranko), ki je že nekaj let v svojem glasilu *Mladina* najbolj ostro nastopala proti okostenelosti stare generacije komunistov.

7 Gabrič, Slovenska kulturnopolitična razhajanja, str. 219.

8 Zimmermann, Izvor pogube, str. 33.

9 Več o tem: Žerdin, Generali brez kape.

PREHOD V POLITIČNI PLURALIZEM

Zaradi pritiskov iz Srbije, jugoslovanskega državnega vodstva in vojske sta bili slovenska oblast in opozicija pripravljena na sodelovanje, čeprav sta imeli različna stališča do načina reševanja vprašanj. Njuno dogovarjanje za okroglo mizo pomladi in poleti 1989 je bilo večkrat prekinjeno, a je zadnja slovenska socialistična skupščina le pripravila predlog dopolnil k slovenski ustavi. Jugoslovanski državni vrh in vojska sta predloge napadli kot protiustavne (v odnosu do ustave Jugoslavije) in kot rahljanje pristojnosti zveznih organov, saj naj bi več dotedanjih pristojnosti federacije prevzela nase Slovenija. Pritiski na slovensko vodstvo niso prinesli sprememb in septembra 1989 so bila izglasovana dopolnila, ki so omogočala, da grede Slovenci prvič po več kot pol stoletja na večstrankarske volitve. V naslednjih mesecih je bilo v zadnji slovenski socialistični skupščini izglasovanih še več ustavnih sprememb in novih zakonov, ki so precizirali smer v demokracijo in povečevali pristojnosti Slovenije v federaciji.¹⁰

V pripravah na volitve so se nove politične stranke decembra 1989 združile v koalicijo Demos (kratica za Demokratično opozicijo Slovenije). Za njenega predsednika je bil izbran Jože Pučnik, nekdanji politični zapornik in disident, ki se je po dvajsetih letih vrnil v Slovenijo.¹¹ Pučnik je bil tudi izbran za kandidata opozicije za predsedniške volitve, mesto predsednika vlade pa naj bi v primeru njihove zmage na volitvah prevzel predsednik tiste stranke koalicije Demos, ki bo na volitvah dobila največ glasov.¹² Vladajoča Zveza komunistov Slovenije je po neuspelem poskusu, da bi svoj reformni koncept vcepila celotni Zvezi komunistov Jugoslavije januarja 1990 zapustila njen kongres, spremenila ime v SDP (Stranko demokratične prenove) in potrdila, da gre na volitve kot običajna politična stranka brez dotedanjih privilegijev. Njen predsednik je postal Ciril Ribičič, medtem ko je dotedanji predsednik Milan Kučan, ki je začel z reformiranjem strank, postal predsedniški kandidat.¹³

Aprila 1990 so se Slovenke in Slovenci odpravili na večstrankarske demokratične volitve (ker so še veljala stara pravila, so za tedanje tri skupščinske zборе potekale v različnih dneh). Na volitvah v najpomembnejši zbor skupščine so sicer največ glasov med strankami dobili reformirani komunisti (SDP) in za njimi bivši mladinci (ZSMS – Liberalna stranka), a je večino pobrala koalicija Demos in dobila mandat za sestavo vlade. Na predsedniških volitvah pa je Milan Kučan v drugem krogu premagal kandidata Demosa Jožeta Pučnika.¹⁴ V skladu s predvolilnim dogovorom je mandatar za sestavo vlade postal predsednik Slovenskih krščanskih demokratov (SKD) kot tiste Demosove stranke, ki je dobila največ poslancev. V številnih drugih nekdanjih komunističnih državah je vladavino ene monopolne stranke po prevratu zamenjala vladavina druge (pre) močne politične stranke. V Sloveniji ni bilo tako, saj se je moč razpršila med več političnih sil, tradicionalno prisotne v slovenskem političnem prostoru. Predsednik vlade je postal vodja desno usmerjene SKD Lojze Peterle. Prvi predsednik prve slovenske večstrankarske skupščine je postal France Bučar iz vrst liberalno usmerjene inteligence, ki je bila v osemdesetih letih pobudnica sprememb za demokratizacijo Slovenije. Predsednik Slovenije pa je postal Milan Kučan, ki je nekdanjo Zvezo komunistov Slovenije pripeljal iz enostrankarskega v večstrankarski sistem. V procesu demokratizacije pomembna nekdanja mladinska organizacija je šla v opozicijo in ostala po volitvah 1990 brez pomembnejših mest, a se je leta 1992 po združitvi z več manjšimi strankami in preimenovanju v Liberalno demokracijo Slovenije dokopala do mandatarskega mesta in bila v devetdesetih letih pomembnejša politična stranka. Ker nobena politična stranka ni imela absolutne premoči, so se bile le-te v nadaljnjih mesecih, ko se je odločalo o usodi Slovenije,

10 Več o tem: Repe, Jutri je nov dan.

11 Več o tem: Pesek, Pučnik.

12 Več glej: Valič, Demos.

13 Več glej: Repe, Milan Kučan.

14 Več o tem: Čepič, Volitve aprila 1990.

prisiljene usklajevati. To pa je najpomembnejšim državnim odločitvam dajalo še večjo težo, saj je posredno za njimi stala večina volilnega telesa.

OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE IN MEDNARODNO PRIZNANJE

Predvolilni programi političnih strank sicer še niso dosledno navajali popolne osamosvojitve Slovenije. Toda vse večje razlike v Jugoslaviji, kjer so v nekaterih republikah slavile nove politične stranke, v drugih pa so se na oblasti ohranili komunisti, je zožil možnost dogovarjanja na minimum. Svetovne velesile so nasprotovale razpadu Jugoslavije, saj so se bale, da bi to vodilo v nezaželeno smer; marsikje je namreč ob padanju komunističnih režimov prišlo do vojaških konfliktov. Najbolj razvejana obveščevalna služba na svetu, ameriška CIA, je v poročilu oktobra 1990 ocenila, da bo Jugoslavija, če ne bo v zadnjem trenutku prišlo do kompromisa, v letu ali dveh razpadla.¹⁵ Slovenija je bila v poročilu ocenjena kot tista republika, kjer ni pričakovati težav z utrjevanjem demokracije. Nikakor pa največja svetovna velesila ni bila navdušena nad drugim slovenskim procesom, nad osamosvajanjem. Ker so predloge Slovenije za demokratizacijo in preoblikovanje Jugoslavije v konfederacijo v Beogradu vztrajno zavračali, se je med Slovenci krepilo prepričanje, da je dogovor v državi skorajda nemogoče doseči. Sklicujoč se na pravico naroda do samoodločbe so se vse politične stranke v slovenski skupščini dogovorile, da bodo o prihodnji usmeritvi državljanji Slovenije odločali na plebiscitu. Bil je 23. decembra 1990, na njem pa je velika večina (88,5 odstotka vseh volilnih upravičencev) glasovala za samostojno Slovenijo, ki bi bila lahko konfederalno povezana z Jugoslavijo. Vlada Lojzeta Peterleta je prejela nalogo, da v pol leta pripravi vse potrebno za osamosvojitve.¹⁶

Izločanje iz omejitev jugoslovanske zakonodaje je lahko potekalo hitreje na področjih, kjer je Slovenija že pred tem imela večje pristojnosti. Nekaj državnih resorjev pa je bilo treba postaviti na povsem nove temelje. Ker so dotlej svetu uradna stališča Jugoslavije predstavljali le uslužbenci zveznega sekretariata za zunanje zadeve, je morala Slovenija začeti graditi svojo diplomatsko mrežo, za kar je bil zadolžen prvi slovenski zunanji minister Dimitrij Rupel. Bolj so slovenskim stališčem od večjih držav prisluhnili le v Nemčiji, v državi, ki je po koncu hladne vojne z združitvijo dotedanjih dveh nemških držav tudi sama izkoristila pravico do samoodločbe. Najpomembnejše velesile, ZDA in združujoča se Evropska skupnost, pa so zagovarjale zahtevo po »*enotni in demokratični Jugoslaviji*«. Te pa ni bilo na vidiku.

Ker se je kot vse bolj verjeten scenarij odpirala možnost vojaškega konflikta, je Slovenija krepila tudi svoje oborožene strukture. Jeseni 1990 je slovenska oblast prevzela popolni nadzor nad slovensko Teritorialno obrambo, ki se je začela razvijati v samostojno slovensko vojsko, od marca 1991 pa Slovenija ni več pošiljala nabornikov na služenje vojaškega roka v jugoslovansko vojsko, temveč jih je začela vojaško usposabljal sama.

Ker do dogovora med predstavniki šestih republik Jugoslavije o preoblikovanju države ni prišlo, je Slovenija 25. junija 1991 sprejela osamosvojitveno zakonodajo. Odgovor jugoslovanske oblasti na razglasitev, ki je bila dan pozneje, je sledil kmalu. V jutranjih urah 27. junija 1991 je intervenirala Jugoslovanska ljudska armada in začela se je kratkotrajna vojna, poimenovana kot vojna za Slovenijo ali pa desetdnevna vojna. Ker jugoslovanski vojaki nanjo dejansko niso bili pripravljeni in niso vedeli, za kaj se borijo, so se začeli množično predajati. Slovenija je prevzela pobudo na terenu v Sloveniji, na mednarodnem prizorišču pa je pobudo prevzela Evropska skupnost in nasprotujoče si strani razpadajoče Jugoslavije zbrala 7. junija 1991 na konferenci na Brionih. Na njej sprejeta Brionska deklaracija je bila prvi mednarodni dokument, ki je upošteval Republiko Slovenijo kot enakopravno

¹⁵ Yugoslavia Transformed.

¹⁶ Več o tem: Pesek, Osamosvojitve Slovenije.

partnerico. Slovenija je sicer morala za tri mesece zamrzniti osamosvojitvene ukrepe, v tem času pa se je začela konferenca o Jugoslaviji. Na njej so ugledni mednarodni pravniki sklenili, da nekdanje Jugoslavije ni več. Članicam Evropske skupnosti so predlagali, da priznajo suverenost tistih nekdanjih jugoslovanskih republik v okviru dotedanjih meja, ki zaprosijo za mednarodno priznanje in ki upoštevajo načela demokracije, na katerih je temeljilo evropsko povezovanje.¹⁷

Čeprav so še pred manj kot letom dni predstavniki nekaterih najpomembnejših držav zagotavljali, da samostojnosti Slovenije ne bodo priznali, je do tega prišlo relativno hitro. Od nekdanjih jugoslovanskih republik je namreč Slovenija najbolj zadostila standardom demokracije in izvajala suverenost na celotnem državnem ozemlju. Najprej so Slovenijo priznale Hrvaška, baltske države, ki so se osamosvajale od Sovjetske zveze, in še nekatere druge države. Članice Evropske unije so Slovenijo družno priznale 15. januarja 1992. Potem ko so v naslednjih mesecih samostojnost Slovenije priznale še stalne članice Varnostnega sveta OZN, je bila 22. maja 1992 Slovenija sprejeta v polnopravno članstvo OZN.

SUMMARY

This article describes the democratization process of Slovenia in the 80s, and its road to independence during the early 90s of the 20th century. Democratic changes in Slovenia occurred at a much faster pace than in other communist countries, and even in the 80s a dialogue between the regime critics and the leading political members was becoming more and more common. The opposition published its political program several months prior to the fall of the Berlin wall. The April elections in 1990 brought Slovenia a victory of a coalition of new political parties. The plebiscite on the Slovenian independence in December 1990 resulted in a vast majority of Slovenians voting for the independence. The Yugoslav army attempted to prevent the dissolution of former Yugoslavia, and failed. The Slovenian road to independence ended with the admission of Slovenia into the UN in 1992.

Viri in literatura

- Bučar, France. *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana : Mihelač, 1993.
- Čepič, Zdenko. Volitve aprila 1990. V: *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 1283–1290.
- Drnovšek, Janez. *Moja resnica*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996.
- Gabrič, Aleš. Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 1–2, str. 199–221.
- Gabrič, Aleš, Guštin, Damijan, Prinčič, Jože, Toplak, Cirila, Valič Zver, Andreja, Prebilič, Vladimir. *Osamosvojitve Slovenije : priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol* / Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti : svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 2000.
- Judt, Tony. *Povojna Evropa : 1945–2005 : 2. knjiga*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2007.
- Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti : slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana : Modrijan, 2012.
- Pesek, Rosvita. *Pučnik*. Celovec: Mohorjeva družba, 2013.
- Pesek, Rosvita. *Osamosvojitve Slovenije : ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana: Nova revija, 2007.

¹⁷ Več o tem: Repe, Viri o demokratizaciji, III. del.

- Pesek, Rosvita. *Osamosvojitvena vlada : kako so gradili državo*. Celovec: Mohorjeva družba, 2012.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana : Modrijan, 2002.
- Repe, Božo. *Milan Kučan, prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. I. del. Opozicija in oblast*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2002 (Viri; št. 17).
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. II. del. Slovenci in federacija*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003 (Viri; št. 18).
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. III. del. Osamosvojitev in mednarodno priznanje*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2004 (Viri; št. 18).
- Silber, Laura in Little, Allan. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana : Co Libri, 1996.
- *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize : simpozij, Brežice, 21. in 22. junij 2001 : zbornik*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- *Slovenski narod in slovenska kultura : Javna tribuna Društva slovenskih pisateljev*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 1985.
- Valič Zver, Andreja. *Demos : slovenska osamosvojitve in demokratizacija*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča; Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2013.
- Vurnik, Blaž. *Med Marxom in punkom : vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)*. Ljubljana : Modrijan, 2005.
- *Yugoslavia Transformed*. NIE 15-90. CIA Released Documents. Dostopno na: http://www.foia.cia.gov/browse_docs.asp?doc_no=0000254259.
- Zimmermann, Warren. *Izvor pogube : Jugoslavija in njeni uničevalci : zadnji ameriški veleposlanik pripoveduje, kaj se je zgodilo in zakaj*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998.
- Žerdin, Ali. *Generali brez kape : čas Odbora za varstvo človekovih pravic*. Ljubljana : Krtina, 1997.

Mag. Zvezdan Marković

vodja skupine za muzeologijo, Vojaški muzej Slovenske Vojske

E: zvezdan.markovic@gmail.com T: 02 44 95 006

VOJAŠKI VIDIKI OSAMOSVOJITVENE VOJNE: RAZMERJA MED JLA IN TO

Prispevek obravnava zapleteno problematiko odnosov med Slovenci in Jugoslovansko ljudsko armado, s poudarkom na odnosih v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja. Te odnose, ki jih lahko na kratko opredelimo kot 'toplo-hladne', je potrebno postaviti v kontekst civilno-vojaških odnosov. Ravno zapletenost civilno-vojaških odnosov in nezmožnost Jugoslovanske ljudske armade, da bi se pravočasno odzivala na zahteve po demokratizaciji družbe, ji je vzela legitimnost in jo pahnila v položaj nepriljubljene vojaške organizacije v Sloveniji in še nekaterih drugih, zlasti zahodnejših predelih SFR Jugoslavije. Kot končna posledica te nepriljubljenosti je bil umik JLA iz Slovenije v noči s 25. na 26. oktobra 1991.

Ključne besede: osamosvajanje Slovenije, vojna za Slovenijo 1991, Teritorialna obramba Republike Slovenije, Jugoslovanska ljudska armada, Oborožene sile SFR Jugoslavije, civilno-vojaški odnosi.

UVOD

Odnos do vojske zajema številna področja, od politike do vsakdanjega življenja saj je vojska zagotovo eden izmed najbolj zaprtih podsistemov družbe, ki zagotavlja obstoj države. Prav tako kot ostali podsistemi družbe nenehno deluje in išče poti za svoj prostor in vlogo, ki ji je dodeljena oziroma, ki si jo izbori. Prav politika je tisto najpomembnejše področje, kjer je vpliv največji in najbolj neposreden. Zato se kaže želja vojske, da intervenirajo v politično ureditev, kadar ocenijo, da izgubljajo sprejemljivost za državljanke in bi se zato morale relegitimirati. Ključni problem pri tej intervenciji je način, ki ga vojaška organizacija izbere, da bi dosegla svoj cilj.

Jugoslovanska ljudska armada (JLA) se je zaradi svoje ideološke spolitiziranosti, zagotovo je to bil rezultat tedanjega enopartijskega političnega sistema, svoje obsežnosti, oboroževalne samozadostnosti in finančne potratnosti, kar je bila posledica neodvisne-neuvrščene zunanje politike in hladne vojne, znašla ob koncu hladne vojne in razpadu socialističnih političnih sistemov v novih razmerah, ki se jim ni znala prilagoditi. Posledicam konca hladne vojne se je poskušala izogniti tako, da se je preusmerila v opravljanje notranje policijske funkcije.¹ Prav tovrstna preusmeritev pa v civilno-vojaških odnosih v mednarodni skupnosti ni bila novost.² Ena izmed težav je ta, da se po takih posegih izgubijo obeležja nacionalne ali ljudske vojske in se

¹ Jelušič, Legitimnost sodobnega vojaštva, str. 136.

² Take primere poznajo Latinska Amerika in nekatere sredozemske države, povsod pa so bili povezani s problemom legitimnosti vojske.

preoblikujejo v notranje varnostne sile. Posledično se znotraj vojske pojavi kriza zavesti med častniki in pri ljudstvu, ki vojski odreče podporo legitimnosti.

To se je zgodilo tudi z jugoslovansko vojsko, saj se je zaradi povečane navzočnosti in notranjepolitičnega delovanja še bolj izpostavila očem javnosti. Kulminacijo notranjepolitičnega delovanja je JLA dosegla s poskusom varovanja notranje ustavne ureditve, ko je z neposrednim bojnim delovanjem poskušala preprečiti uresničitev legitimnih demokratičnih odločitev posameznih republik.

V razmerah, ko je v Jugoslaviji vedno bolj slabela civilna politična oblast in z njo nadzor nad vojsko, se je vojaška elita vedno bolj vključevala v politične zadeve, saj je vstopala v prazen prostor civilne politične oblasti.³

Zvezna vojska se je koncem osemdesetih let 20. stoletja, ko se je v Jugoslaviji že izrazito kazala težnja razpada zvezne države, začela zapirati pred javnostjo, kar je nujna posledica preobrazbe vojske iz ljudske armade v represivno policijsko silo, kar je že znano iz političnih ureditev, ki so nagnjene k državnim udarom. Zapiranje pred javnostjo je v drugi Jugoslaviji veljalo samo za del procesa legitimiranja, in sicer za komunikacijo med vojaškim vrhom in civilno družbo, ne pa za komunikacijo med vojaškim vrhom in politično državo. Sodbe visokih vojaških predstavnikov so enosmerne ter kritik in ugovorov ne trpijo. Jugoslovanskim generalom ni bilo potrebno odstraniti civilnih uradnikov, da bi lahko vstopili v svet politike (državni udar), oni so že bili na političnem prizorišču, s katerega se niso hoteli umakniti. V vseh republikah je JLA predstavljala neke vrste osovraženo zvezno državo. V teh razmerah se je vojaška elita ustrašila za svoj obstoj in je ob razpadu Zveze komunistov Jugoslavije ustanovila stranko Zvezo komunistov – Gibanje za Jugoslavijo (1990). S tem je vojaški vrh še enkrat potrdil, da si močno prizadeva usmerjati politične procese v Jugoslaviji, vendar brez uspeha, kar se lahko pripiše vse močnejši slabitvi politične legitimnosti zvezne vojske na več področjih: izguba nadnacionalnega značaja, moč NOB kot osnove za funkcionalno doktrino vojske je slabela, vojska ni bila socialno in nacionalno reprezentativna. To so bili tudi vzroki, zaradi katerih je mlada generacija v nekaterih predelih Jugoslavije razvila močna protiarjadna čustva.⁴ Hkrati opazimo, da Teritorialna obramba v vseh teh procesih ni bila dopolnilna, ampak JLA odvečna sopotnica.

POMEMBNI DOGODKI MED OSAMOSVAJANJEM SLOVENIJE KONEC 80. LET 20. STOLETJA

Najmočnejši vezni členi Socialistične federativne republike Jugoslavije so bili Zveza komunistov (ZK), Jugoslovanska ljudska armada (JLA) in predsednik Tito. Po njegovi smrti sta imela v preostalih dveh veznih členih države številčno moč srbski in črnogorski narod, slovenskega naroda pa je bilo v obeh izrazito manj. Tako so se v začetku osemdesetih let pojavila ostra medrepubliška nasprotja, ki so se začela kazati kot mednacionalni spori med Srbi in Albanci na Kosovu.

Vedno večja so bila tudi nasprotovanja med zagovorniki večje avtonomije republik ter predstavniki centralističnih teženj. Položaj se je še zaostрил zaradi nasilne uveljavitve velikosrbskih idej, ki jih je predstavljal Slobodan Milošević. Slovenija se je upirala težnjam po premagovanju krize s centralizacijo in unifikacijo države. Republiške politične strukture so tudi JLA pritegnile v politične spopade. Šlo je za to, kdo si bo na svojo

³ Še v sedemdesetih letih 20. stoletja se je zdelo, da je jugoslovanska vojaška elita vpeta v politične razprave samo takrat, ko gre za vojaško-obrambne zadeve. V začetku osemdesetih let pa je prišlo do pomembnih sprememb, saj se pozornost visokih vojaških predstavnikov usmeri tudi na druge teme, kot so ekonomija, družbene razmere in politični sistem.

⁴ Jelušič, Legitimnost sodobnega vojaštva, str. 148.

stran pridobil močno oboroženo silo. Nato se je tudi JLA začela vesti kot politični oziroma partijski faktor. Nov val napadov je prispel junija 1988, ko se je v Ljubljani začel proces pred vojaškim sodiščem proti Janezu Janši, Franciju Zavrlu, Davidu Tasiću in Ivanu Borštnerju zaradi izdaje vojaške skrivnosti.⁵

Aretacija četverice zaradi odtujenega vojaškega dokumenta, ki je govoril o konkretnih ukrepih armade ob povišani bojni pripravljenosti in izrednih razmerah, je dodobra razdelila takratno JLA v Sloveniji in slovensko javnost. Protesti in organiziranje javnosti so presenetili tako JLA kot slovensko politično vodstvo, zato so se seje vrstile na vseh ravneh, cilj pa je bil umiritev razmer. Proces proti četverici je prinesel prek Odbora za varstvo človekovih pravic oblikovanje nove politične grupacije sil, ki je prek odbora dajala jasne politične odgovore na vprašanja tistega časa. Vse bolj se je spoznavalo, da SFRJ takratna politična elita ne bo zmožna preoblikovati v moderno večnacionalno demokratično državo. Takratno slovensko politično vodstvo je to uvidelo in v sporu z zveznimi oblastmi poskušalo vsaj umiriti razmere in pridobiti čas.

V vojaškem vrhu sta se konec leta 1988 izoblikovali dve struji: projugoslovanska (*»golobi«*) in prosrbsko-črnogorska (*»jastrebi«*). Prevladala je prosrbsko-črnogorska vodilna in večinska vojaška struktura, ki je zatem tudi pripravila *»revizijo Titovega koncepta splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite.«*⁶ Slovenija se je upirala težnjam po premagovanju krize s centralizacijo in unifikacijo države. Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo je razvoj dogodkov v Sloveniji vestno spremljal in zato je leta 1989 izdelal nov dokument z naslovom Informacija o vsebini, vzrokih in ocenah napadov na zasnovo SLO in posebej na JLA.⁷ Dokument je povzemal ocene in stališča vojaškega vodstva o 'napadih na JLA' v Sloveniji. Dan je bil v obravnavo zvezni vladi, ki se je ravno takrat menjavala. Slovenska politika pa je ta dokument in navedbe v njem odločno zavrnila. Temu dokumentu, ki je bil bolj političen, je sledil konceptualni dokument Dosežki in smeri nadaljnjega razvoja koncepta SLO SFRJ.⁸ Z njim se je praktično želela popolnoma odpraviti kakršna koli avtonomija TO, tako glede vodenja in poveljevanja kot logistike. Takšen pristop so zavrnilo poveljniki TO iz Makedonije, Hrvaške in Slovenije.

Na podlagi sprejetih amandmajev k Ustavi SR Slovenije so bili 7. marca 1990 sprejeti sklepi: slovenski državljani naj služijo vojaški rok v Sloveniji, upravni organi ne smejo vročiti poziva za služenje vojaškega roka zunaj Slovenije, Izvršni svet SRS zahteva od zveznega sekretarja za ljudsko obrambo prerazporeditev vojakov državljanov Slovenije, ki so v enotah JLA zunaj Slovenije, v enote v Sloveniji.

V Sloveniji so bile od 8. do 22. aprila 1990 po 52 letih prve večstrankarske volitve, kar je bilo prelomno dejanje pri nastajanju nove države. Na volitvah je zmagala demokratična opozicija, ki je dobila 54 odstotkov glasov. Izvoljena je bila tudi nova vlada s predsednikom Lojzetom Peterletom, predsednikom najmočnejše opozicijske stranke, stranke Slovenskih krščanskih demokratov. Mesta v Vladi, ki so bila pomembna pri osamosvajanju države, so dobili člani demokratične zveze, in sicer Igor Bavčar s Sekretariata za notranje zadeve, Janez Janša s Sekretariata za ljudsko obrambo in Dimitrij Rupel s Sekretariata za zunanje zadeve. 17. maja 1990 je bil na konstitutivni seji republiške skupščine za predsednika izvoljen dr. France Bučar. Hkrati z volitvami poslancev v družbenopolitični zbor, zbor združenega dela in zbor občin, so potekale tudi volitve za predsednika Republike Slovenije in člane predsedstva. V drugem krogu predsedniških volitev je Milan Kučan z 58 odstotki glasov premagal protikandidata dr. Jožeta Pučnika.

5 Prav tam, str. 127. Podrobno te dogodke opisuje Janez Janša v knjigi Premiki : nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992, Ljubljana 1992 (dalje: Janša, Premiki), str. 11.

6 Kranjc, Balkanski vojaški poligon : varnostno-vojaški zapisi, Borec, Leto 50 (1998), str. 258.

7 AS, Oddelek II, AS 537, Začasno številčenje RK SZDL, t.e.: 442, Informacija 'Suština, uzroci i ocene napada na koncepciju ONO i posebno JNA', marec 1989.

8 Repe, Jutri je nov dan, str. 230.

POSKUS ODVZEMA OROŽJA TERITORIALNI OBRAMBI, USTANOVITEV MANEVRSKE STRUKTURE NARODNE ZAŠČITE IN OBNOVITEV TERITORIALNE OBRAMBE KOT SLOVENSKE VOJSKE

Jugoslovanska ljudska armada (JLA) je s podporo osrednje jugoslovanske oblasti načrtovala strateško akcijo odvzema orožja TO, s čimer je nameravala Sloveniji in Hrvaški onemogočiti, da bi razpolagali s precejšnjo količino orožja, in jima onemogočiti vzpostavitev sile odvratanja pod njunim nadzorom. Nato je bil 15. maja 1990 izdan ukaz o takojšnji premestitvi orožja, streliva in minskoeksplozivnih sredstev v skladišča JLA. Nalogo so morali izvesti v popolni tajnosti, tako da o ukazu ni bil obveščen nihče iz republiškega vodstva. Slovenska politična in civilna javnost se je burno odzvala na odvzem orožja. Poveljnik TO v Sloveniji, generalpodpolkovnik Ivan Hočevar,⁹ ki je moral tudi po zvezni zakonodaji o premestitvi orožja obvestiti predsedstvo republike, je na zahtevo predsednika Milana Kučana neprepričljivo pojasnjeval, da gre le za varnostni ukrep.

Predsedstvo RS je na zahtevo Sekretariata za ljudsko obrambo Republike Slovenije 19. maja popoldan poslalo občinam brzojavko in tako ustavilo oddajo orožja. Ob prepovedi oddaje orožja ga je bilo približno 70 odstotkov že premeščena v skladišča JLA, pobrali pa so ga tudi petim upravnim organom za obrambo v občinah. Iz spontanega odpora proti nezakonitemu pobiranju orožja je bil organiziran projekt Manevrska struktura narodne zaščite (MSNZ). MSNZ je bila skrivna organizacija, ki je nastala iz spontane pobude Antona Krkoviča prav v dneh odvzemanja orožja TO, ki jo je varnostno-obrambna republiška struktura hitro sprejela in podprla. Kritje v obrambnem sistemu je bilo najdeno v organizaciji Narodne zaščite, ki je bila del sistema splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite. Avgusta 1990 je bilo z obstojem organizacije seznanjeno tudi predsedstvo republike. Od tedaj se je organizacija zelo razširila z vključevanjem pripadnikov TO (le izbrani pripadniki) in milice, tako da je septembra 1990 dosegla približno dvaindvajset tisoč pripadnikov. V resnici je bila MSNZ v tistem času edina prava obrambna sila Slovenije, saj je bila republiška TO ohromljena tako zaradi vodstva, ki je bilo podrejeno JLA, kot zaradi odvzema orožja.

Sprejeta je bila tudi Direktiva načelnika narodne zaščite Republike Slovenije za demonstracijsko, delno ali popolno uporabo Manevrske strukture narodne zaščite. V teh načrtih je bila JLA prvič omenjena kot morebitni agresor oziroma ključna nevarnost za slovensko osamosvojitve. Na ravni republike sta projekt MSNZ vodila Janez Janša in Igor Bavčar, Tone Krkovič ga je usklajeval in operativno vodil, Vinko Beznik in Jože Kolenc sta usklajevala dejavnosti med organizatorji MSNZ in milico (posebne enote milice pokrajin). Igor Bavčar je imenoval tudi načelnike MSNZ v trinajstih pokrajinah, pokrajinski načelniki pa so imenovali načelnike občinskih štabov MSNZ v vseh 62 občinah. 28. septembra 1990 je predsedstvo republike imenovalo rezervnega majorja Janeza Slaparja za novega vršilca dolžnosti načelnika Republiškega štaba za teritorialno obrambo Slovenije (RŠTO).¹⁰ Slovenski sekretariat za ljudsko obrambo je imenoval tudi nove pokrajinske poveljnike TO, nato pa še poveljnike na ravni občinskih štabov. V TO, ki je bila zdaj spet pod nadzorom slovenskega državnega vrha, se je vključila tudi do tedaj skrivna MSNZ oziroma tisti del njenih pripadnikov, ki je izviral iz vojaških vrst. Z obnovitvijo TO je Slovenija izoblikovala strateško odločitev, da bo za prehodno časovno obdobje oblikovala vojaško silo v njenem okviru. Ta okvir je bil pomemben zlasti zaradi legalnosti take formacije v jugoslovanskem pravnem sistemu.

V Kočevski Reki je bila v ponedeljek, 17. decembra 1990, prvič postrojena specialna brigada MORiS. Odkrite grožnje JLA so pripadnike brigade le še bolj spodbudile in jih navdale s ponosom, tako da so se zavedali nastajanja nove slovenske vojske. Med priprave na osamosvojitve so spadale tudi vaje TO. Med

9 Vrh RŠTO se je popolnoma poenotil z JLA in pretrgal stike s slovenskim vodstvom. Lovšin, *Skrita vojna*, str. 39 (več o odnosih v RŠTO in o spremljanju dogodkov z obveščevalnega gledišča).

10 Prav tam, str. 40 in 75.

najpomembnejšimi je zagotovo vojaška taktična vaja Premik-91, ki je potekala od 22. do 24. marca 1991. Cilji vaje so bili izvedba mobilizacije, preverjanje taktičnega delovanja enot TO ob napadih med premikom in protidiverzantski boj.

USTANOVITEV UČNIH CENTROV IG (510. UC LJUBLJANA) IN PEKRE (710. UC MARIBOR)

S sprejetjem Zakona o obrambi in o opravljanju vojaške obveznosti ter služenju vojaškega roka je Sekretariat za ljudsko obrambo lahko izvedel služenje vojaškega roka v TO. Spomladi 1991 so v JLA še vedno služili vsi poklicani državljani Republike Slovenije, sicer večina na 5. vojaškem območju. V mesecu dni sta bila dokončno razvita koncept in program služenja, izbrana in pripravljena sta bila dva učna centra in izurjeno je bilo stalno moštvo za urjenje. Nekateri od vojaških obveznikov so bili 15. maja 1991 vpoklicani na služenje vojaškega roka v učna centra na Igu in v Pekrah pri Mariboru. Vojaški rok so služili v posodobljenih vojašnicah, vzpostavljeni so bili dobri odnosi, ustvarjeni so bili temelji, na katerih so gradili spoštovanje vojaške osebnosti. Prvi mirnodobni vojaki so 2. junija 1991 na Igu in v Pekrah prisegli svoji domovini. Jugoslovanski vojaški vrh je bil zaskrbljen zaradi možnosti, da bodo tudi druge republike odrekle pošiljanje obveznikov na služenje, zato se je takoj po začetku delovanja obeh učnih centrov odločil za posredovanje. Za cilj si je izbral center v Pekrah, ki ga je 16. maja z oklepniki obkolila manjša enota Mariborskega korpusa JLA. Pogajanja so bila prekinjena z zvijačno aretacijo pokrajinskega poveljnika TO v Mariboru, po tem dogodku je nadaljevanje pogajanj postalo nemogoče. Takšno ravnanje je zelo škodilo ugledu JLA, saj se je izkazala za popolnoma nezanesljivo partnerico.

Po večstrankarskih volitvah v Sloveniji leta 1990 so se politične spremembe pokazale tudi v TO. Z zakonskimi spremembami je vse pristojnosti glede teritorialne obrambe prevzelo Predsedstvo Republike Slovenije. 28. septembra 1990 je bil za vršilca dolžnosti načelnika RŠTO RS imenovan major Janez Slapar. V začetku oktobra pa so bili imenovani tudi novi poveljniki pokrajinskih štabov za teritorialno obrambo. Junija 1991 je TO vodil RŠTO, ustanovljenih je bilo sedem pokrajinskih štabov in 26 območnih štabov za teritorialno obrambo. Organizirani so bili tudi specialna brigada MORiS in dva učna centra.

KOORDINACIJSKA SKUPINA, MILICA, CIVILNA OBRAMBA IN ZAŠČITA

Predsedstvo Republike Slovenije je 18. marca 1991 ustanovilo Operativno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer. Ustanovitev koordinacijske skupine je bila ena izmed najpomembnejših operativnih odločitev pri pripravah na zavarovanje ukrepov osamosvajanja. Koordinacijska skupina je usklajevala vse obrambne in varnostne priprave in nato v vojni opravljala naloge štaba vrhovnega poveljnika. Vlogo vrhovnega poveljnika je po Ustavi opravljalo predsedstvo Republike Slovenije.

Začetek oboroženih spopadov v Sloveniji je milica pričakala pripravljena. Vpoklicani so bili vsi aktivni in rezervni miličniki. Njihove obrambne priprave so potekale že veliko prej. Ob napadu na Slovenijo sta se milica in TO skupaj bojevali z JLA. Posledica uspešnega skupnega delovanja je bilo zajetje večjega števila pripadnikov JLA. Uspešne pa so bile tudi druge službe Sekretariata za notranje zadeve. V vojni za Slovenijo je sodelovalo 7100 miličnikov, od tega 4500 poklicnih, iz rezervne sestave pa je bilo 4900 miličnikov. V varnostnem organu je bilo zaposlenih malo ljudi, ti so med pripravami na osamosvojitve in agresijo JLA na Slovenijo pomembno

pomagali, da je imelo republiško vodstvo pravočasne, kakovostne in pomembne podatke, kaj se dogaja znotraj JLA in kakšne so njene priprave ter nameni.

Civilna zaščita (CZ) in drugi deli sedanjega sistema zaščite so imeli med vojno in po njej za Slovenijo pomembno vlogo. Podobno kot na obrambnem področju in drugje so se tudi na področju Civilne zaščite že pred razglasitvijo osamosvojitve ustrezno pripravili za možnost, da bi prišlo do zaostritve razmer. Hkrati so predvidevali, da bo nasprotna stran osamosvojitve poskušala preprečiti s silo. Izvajali so ukrepe, določene v primerih neposredne vojne nevarnosti ali vojne, kot so ureditev in usposobitev zaklonišč ter zaklonilnikov, protipožarna zaščita, RKB-zaščita itn. Prebivalci so po radijskih valovih in televiziji vsak dan dobivali navodila za ukrepanje. Celotna dejavnost CZ in drugih sil je, podobno kot na drugih področjih, temeljila na usmeritvah in usklajevanju v Koordinacijski skupini, ki je vodila obrambo države.

Pred začetkom neposredne agresije in med agresijo JLA je bil zelo pomemben tudi sistem civilne obrambe. Pripadniki civilne obrambe so v okviru bojnih operacij in zunaj njih izvajali oviranje, odklope telefonov, elektrike, vode, izvajali so prevoze, postavljali blokade in oskrbovali enote TO ter milice.

VOJNA SE ZAČNE

26. junija 1991 so ob 13.15 oklepne enote iz vojašnic Ilirska Bistrica in Pivka krenile proti slovensko-italijanski meji. TO jih je spremljala skupaj z milico in jim z vse bolj vznemirjenimi prebivalci postavljala ovire na cestah. Prodiranje enot JLA ni spadalo med običajne premike. TO in milica sta imeli navodilo, da se izogibata sporom in v nobenem primeru ne uporabita sile prvi. Spontani upor je jasno sporočal pripadnikom JLA, da so se Slovenke in Slovenci nameravali upreti z vsemi sredstvi in pri tem so bili povsem enotni. Enote JLA so kljub težavam bolj ali manj uspešno uresničile ukaz. Z oklepniki so zasedle več mejnih prehodov.

26. junija se je ob 21.15 pred poslopjem slovenskega parlamenta začela slovesnost ob razglasitvi samostojne in neodvisne Republike Slovenije. Prireditve so potekale po vsej Sloveniji, toda nizki preleti letal JLA niso napovedovali nič dobrega. JLA naj bi operacijo na Slovenijo izvedla razmeroma hitro in brez prevelikih zapletov. Njen napad ni bil posebno presenečenje, saj so ga pričakovali že nekaj časa. Težišče odločnega bojnega delovanja proti nasprotniku s ciljem preprečiti prodor oklepno mehaniziranih sil v globino ozemlja RS je bilo ob glavnih smereh: Varaždin–Ormož–Ptuj, Zagreb–Novo mesto–Ljubljana in Reka–Ilirska Bistrica–Postojna–Sežana–Nova Gorica. Z nenehnim dejavnim in prožnim partizanskim bojnim delovanjem ob vseh smereh prodora nasprotnikovih enot je bil cilj upočasniti tempo njegovega nastopanja ter mu povzročiti čim večje izgube predvsem v bojni tehniki in živi sili ter onemogočiti njegov razvoj; hkrati pa v sodelovanju s civilno obrambo izvajati učinkovito obrambo komunikacij in blokado vojašnic JLA ter ob podpori topništva in minometov uničevati nasprotnikove enote, ustanove ter objekte. Slovenske obrambne sile so s protidiverzantskim bojem onesposabljele nasprotnikove najvitalnejše objekte, sredstva, tehniko, zveze, poveljniška mesta in preprečevale njegovo zračno desantno delovanje ter oskrbo na celotnem območju prodora in razmestitve nasprotnikovih sil. Najhujši boji med slovenskimi obrambnimi silami in JLA so potekali v okolici Nove Gorice, Slovenj Gradca, Šentilja, Holmca, Gornje Radgone, Trzina, Krakovskega gozda in Medvedjeka.

Na Brionih je posredovala delegacija Evropske skupnosti. Vodil jo je nizozemski zunanji minister Hans van den Broek. Ločeno so se pogajali z delegacijami Slovenije, Hrvaške in federacije. Po napornih pogajanjih so sprejeli skupno deklaracijo in jo imenovali Brionska deklaracija.¹¹

¹¹ Dogovor je bil dosežen s pomočjo Evropske skupnosti 7. julija 1991.

POUDARKI IZ BRIONSKE DEKLARACIJE:

- le narodi Jugoslavije lahko odločajo o svoji prihodnosti,
- najpozneje do 1. avgusta 1991 se morajo začeti pogajanja o vseh vidikih prihodnosti Jugoslavije,
- vpletene strani se bodo vzdržale vseh enostranskih in predvsem nasilnih dejanj,
- kolektivno Predsedstvo SFRJ mora vzpostaviti popolno avtoriteto in uveljaviti svojo politično ter ustavno vlogo.

Dogovorili so se o čimprejšnjem delovanju mednarodne opazovalne misije.

18. julija 1991 je Predsedstvo SFRJ sprejelo sklep,¹² da se mora JLA umakniti z ozemlja celotne Slovenije, priprave na to pa so se začele nemudoma.¹³ Vodstvo JLA je začelo zaradi velike časovne stiske (umik je bil predviden v roku treh mesecev)¹⁴ najprej združevati vsa vojaška sredstva na zbirnih mestih, čemur naj bi sledil transport po železnici v Bosno in na Hrvaško. Zadnji konvoji JLA so izpluli iz Luke Koper. Čeprav je bil podpisan sporazum o mirnem umiku JLA iz Slovenije, je bila TO skupaj z milico pripravljena, da bi preprečila morebitna izzivanja ali izpade. Zadnja ladja s pripadniki JLA na krovu je koprsko pristanišče zapustila 26. oktobra nekaj minut po polnoči.

Od Teritorialne obrambe RS do Slovenske vojske

Poleti 1991 so se pojavile prve pobude, da se Teritorialna obramba Republike Slovenije (TO RS) preimenuje v Slovensko vojsko, vendar so ime ohranili v spomin na zmago v obrambni vojni leta 1991, s čimer je soglašal tudi takratni minister za obrambo Janez Janša. Obrambne sile Republike Slovenije so bile sestavljene iz štabov, enot in zavodov z mirnodobno ter vojno sestavo. Mirnodobna je bila popolnjena s pripadniki stalne sestave TO in vojaki na služenju vojaškega roka. Vojna sestava se je popolnjevala z obvezniki iz rezervne sestave in z materialnimi sredstvi iz popisa. Razvoj je šel v smer krepitve rezervne sestave TO, zagotavljanja bojne pripravljenosti, pripravljenosti za obrambo in oblikovanja manjše specialne poklicne sestave.

Vzporeden projekt je bilo usposabljanje nabornikov v enotah TO. Osrednja naloga Republiškega štaba za TO (RŠTO) je bila oblikovati učne centre in bojne enote. Zagotavljanje bojne pripravljenosti je bilo nujno zaradi vojne na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Slovenija in Teritorialna obramba sta bili soočeni s prepovedjo izvoza orožja ter vojaške opreme v nekdanje države SFRJ, s čimer je bilo posledično onemogočeno posodabljanje. Struktura in oborožitev enot sta bili v skladu z razpoložljivimi sredstvi.

Že med vojno so se oblikovale enote rodov in služb, in sicer pehota z bojnimi vozili, oklepne enote, enote protizračne obrambe, letalska enota ter športna enota. V vsaki pokrajini so vzpostavili vod poklicnih vojakov.

Predsedstvo RS je 3. februarja 1992 na predlog RŠTO sprejelo splošni načrt organizacije, opremljanja in oboroževanja ter usposabljanja v TO. Po tem načrtu naj bi imela TO 45 tisoč pripadnikov, od teh naj bi jih bilo 18 tisoč v manevrskem delu, in sicer v specialni brigadi, raketni in helikopterski brigadi, sedmih brigadah, štirih oklepno-mehaniziranih bataljonih, protioklepem divizionu ter topniškem divizionu za podporo. V poklicni sestavi naj bi bilo 1350 častnikov, 1550 podčastnikov in 1700 vojakov. Specialna brigada naj bi bila v celoti profesionalizirana. Organiziranost je temeljila na konceptu oborožene nevtralnosti RS.

12 Proti je glasoval le hrvaški član Predsedstva Stipe Mesić. Šlo je za dogovor med članoma zveznega predsedstva Janezom Drnovškom in Borisavom Jovićem že pred sejo Predsedstva. Janez Drnovšek, *Moja resnica*, Ljubljana 1996, str. 255-261.

13 Slovenija bez stacionarnih jedinica JNA, *Vojno-politički informator*, posebno izdanje, avgust 1991, str. 128-129.

14 Prav tam, str. 129.

ZAKLJUČEK

Odnos med JLA in Slovenijo v osemdesetih letih je bil vse prej kot romantičen. Na začetku osemdesetih let je šlo za slovenskega vojaka na služenju vojaškega roka in vsa nerešena vprašanja v zvezi s tem; služenje vojaškega roka v oddaljeni republiki, uradni jezik srbohrvaščina, civilno služenje ... Zatem so se nekaterih odprtih zadev lotili mediji, mladinska organizacija in kulturniki, zbrani okoli Nove revije. Odpirala so se vprašanja, ki so bila še v prejšnjem desetletju tabu teme: odnos Slovenije in JLA, financiranje JLA, privilegiji vojaškega vodstva in druge. Takšnemu stanju odnosov je morala prisluhniti tudi takratna slovenska politika in se postaviti na stran kritične slovenske javnosti, saj bi drugače izgubila legitimnost. Tako sta se proti koncu osemdesetih let izoblikovala dva tabora, na eni strani JLA, na drugi slovenska javnost, ki ji je sledila slovenska politika. Največji konflikt v osemdesetih letih je bil aretacija in sojenje četverici zaradi odtujenega vojaškega dokumenta oziroma posledice tega dogodka – veliki javni protesti. V poznejših dogodkih je JLA spet prešla na verbalno zaostrovanje in odlaganje dokončne rešitve »slovenskega vprašanja« v devetdeseta leta. Takrat pa je Slovenija to vprašanje rešila sama.

SUMMARY

Characteristic for all large systems is that they change slowly and with difficulty, and they prefer to drift with inertia. This also applied to the Yugoslav People's Army (YPA). Instead of submitting a few new variations of modeling new and modern Armed Forces (AF), the Federal People's Defence Secretariate (FPDS), following the Socialist Federal Republic of Yugoslavia's (SFRY) leadership's proposal on constitutional changes, the consultation of YPA's leaders in May 1990 on the upgrading of the General People's Defence (GPD) system resulted in the advocating of the *»unity of the AF – the prerequisite of Yugoslavia's existence«* thesis. Hence the military wanted to force a declaration of a national emergency through the SFRY's leadership.

The Slovenian leadership successfully deflected these political attacks, and the YPA decided to take more concrete measures. Per the Yugoslav leadership's decision it was given a formal opportunity to take action, and on May 17th 1990 it began enforcing the order given by the the joint chiefs chairman, to seize weapons from Croatian and Slovenian Territorial Defence (TD) warehouses and transfer them to YPA's warehouses. A great enthusiasm for a consistent fulfillment of this order was demonstrated by the head of the TD's Republic Headquarters (TDRH) lieutenant colonel general Ivan Hočevar, thusly a demand for his replacement was issued from Slovenia, and the return of all confiscated weapons to storage under the protection of the TD. However, the YPA managed to transport away most of the weapons, and Slovenia responded by organizing the National Protection Manoeuvre Structure (NPMS). On 5th October 1990 the Republic of Slovenia issued two decrees, the first one transferred certain duties of running the TDRH to the republic's People's Defence secretary, the second one dismissed lieutenant colonel general Ivan Hočevar from his position. His place was taken by major Janez Slapar as acting chairman. The spontaneous resistance against the illegal confiscation of TD's weapons in 1990 gave rise to one of the best organized and covert actions in the contemporary history of Slovenia. The aftermath resulted in an armed formation of 21.000 members who, in close cooperation with a Slovenian Police's special unit, managed protect the interests of the rising new Slovenian state. The NPMS project was born in conditions that called for unique organization skills and action from individuals running this project. The formation and running of the NPMS was done in complete secrecy. With the establishing of the *»Slovenian TDRH«* the formed units, weapons, and equipment were finally transferred back to the TD.

The relationship between the YPA and Slovenia was becoming increasingly strained, not least due to the question of conscripts. An agreement was practically impossible to achieve on any level.

The events in Pekre on 23rd May 1991 became a prelude to an armed conflict in Slovenia. Regardless of these events, the Slovenian Assembly during its session of 25th June 1991 passed the Fundamental Constitutional Charter on the Independence of the Republic of Slovenia. In the evening the next day, on 26th June, a solemn declaration of the new Slovenian state took place. The war of Slovenian independence began, or rather from the YPA's and the federal authorities' perspective a war of secession. On 25th and 26th June the federal government made the decision to control Slovenian borders by the YPA and the federal militia.

During the late afternoon of June 26th, units of the 14th Corps of Rijeka occupied and strengthened the border guardhouses in Primorska. The next night and day witnessed actions of other units from the 5th Military District, and the airforce. Even during the movements and skirmishes of the YPA many seniors and other soldiers of Slovenian, Croatian, or Albanian nationality began abandoning it in masse. The Republic of Slovenia's chairmanship publically called for all seniors and soldiers to abandon the YPA and cross over to the Slovenian TD. Based on the SFRY's chairmanship's order that was given on 18th July 1991, a formal decision to relocate the YPA's headquarters, military units and facilities from Slovenia to the territories of Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Montenegro, was taken.

In the book *»The Fate of the Party's Army«* Miroslav Hadžić explains the military failure of the YPA's *»Slovenian expedition«* and its operative-tactical endeavours. In the background the military leadership was supposed to have lost its independence in its profession – warfare – even before this military conflict. If up until then it was considered to be an equal dialogue partner, during this conflict it had to submit to a *»Serbian acceptance of the amputation of Slovenia«*, and later the non-Serbian parts of Croatia. All of this represented the first phase towards a united Serbian state. From then onward and up until their end the YPA and its military chiefs, regardless of their public statements, began acting in accordance with the interests of the Serbian leadership.

Viri in literatura

Viri:

- ARS, AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 1945-1990.

Časopisni vir:

- Vojno-politički informator, posebno izdanje, avgust 1991.

Literatura:

- Drnovšek, Janez: Moja resnica. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Hadžić, Miroslav: Sudbina Partijske vojske. Beograd: samozaložba, 2001.
- Janša, Janez: Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.
- Jelušič, Ljubica. Legitimnost sodobnega vojaštva, Ljubljana: FDV, 1997.
- Kranjc, Marjan: Balkanski vojaški poligon, Ljubljana: Revija Borec, 1998.
- Lovšin, Andrej: Skrita vojna: spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990-1991. Ljubljana: samozaložba, 2006.
- Repe, Božo: Jutri je nov dan. Ljubljana: Modrijan, 2000.

Marjeta Bregar

muzejska svetovalka, Dolenjski muzej Novo mesto

E: marjeta.bregar@dolenjskimuzej.si T: 07 373 11 19

»NIČ NISEM FOTOGRAFIRAL, EN ČUDEN ČAS JE BIL TAKRAT!«

VOJNA ZA SLOVENIJO NA DOLENJSKEM IN VIRI ZA NJENO PROUČEVANJE

V pričujočem prispevku predstavljamo dogajanje v času vojne za Slovenijo 1991 na Dolenjskem. Omenjeni so glavni dogodki, opisano je življenje Dolenjcev in njihovo soočenje s strahom. Osebna zgodba posameznika, tj. ustni vir dopolnjen s slikovnim, predmetnim in morebiti celo audio in video gradivom, je izpostavljena kot eden izmed virov za raziskovanje tega obdobja na lokalnem območju, še posebej, če jo zapišemo in objavimo. Bralca seznanimo z zbiranjem gradiva za pripravo razstave, opozorimo na pomanjkanje le-tega, še posebej fotografij. Prispevek ima namen spodbuditi posameznike k evidentiranju, zbiranju in ohranjanju gradiva. Kot možno lokacijo iskanega gradiva omenjamo tudi osebne in družinske arhive.

Ključne besede: vojna za Slovenijo 1991, Dolenjska, osebna zgodba, predmet, fotografija, razstava.

Vojna za Slovenijo konec junija in v začetku julija 1991 se je tudi območja Dolenjske in Dolenjcev močno dotaknila. Po razglasitvi slovenske državnosti 25. junija v Skupščini Republike Slovenije (dalje RS) so naslednji dan v številnih dolenjskih krajih, v organizaciji občin, župnij in posameznikov, potekale slovesnosti ob rojstvu nove države.¹ Še zvečer 26. junija je bilo polno veselja, že zgodaj zjutraj naslednjega dne pa so začele teči za številne posameznike dolge ure negotovosti, strahu in sprejemanja težkih odločitev. Dolenjsko in Dolenjce je v obdobju vojne zaznamovala vojaška kolona Jugoslovanske ljudske armade (dalje JLA), sestavljena iz dvanajstih samovoznih protiletalskih topov BOV-3, šestih tovornih vozil, treh terenskih vozil in je štela okoli osemdeset vojakov. V zgodnjih jutranjih urah 27. junija 1991 je odšla iz vojašnice v Karlovcu, pri Metliki vstopila na slovensko ozemlje in se premikala proti Novemu mestu. Njen končni cilj je bilo letališče Brnik. Pripadniki Teritorialne obrambe (dalje TO) so v sodelovanju z milico, delavci Cestnega podjetja Novo mesto, gasilci ter drugimi kolono večkrat zaustavili, najprej v Pogancah pri Novem mestu, kjer je prišlo do prvega strela v vojni v bran samostojnosti RS, nato na klancu Medvedjek pri Trebnjem in 1. julija v Krakovskem gozdu, kjer so bila vozila naslednjega dne uničena, vojaki pa zajeti. Na Medvedjeku in kasneje tudi v Krakovskem gozdu je zaradi neuspešnih pogajanj med TO in JLA prišlo do oboroženih spopadov, v katerih so nastale žrtve med vojaškimi pripadniki obeh strani in tudi med civilnim prebivalstvom.

¹ Podatki o dogajanju na Dolenjskem v obdobju vojne za Slovenijo 1991 so v celoti povzeti po katalogu z naslovom Skupaj do samostojnosti – Dolenjska 1991, ki ga je izdal Dolenjski muzej Novo mesto ob razstavi z istim naslovom (avtorja razstave in kataloga Marjeta Bregar in Matej Rifelj). Če je v prispevku uporabljen drug vir, je naveden v opombi.

Do napetosti je prišlo v vojaškem skladišču JLA na Puščavi pri Mokronogu, kjer so bila v treh podzemnih rezervoarjih uskladiščena pogonska goriva za potrebe vojske. Ob poskusu predaje objekta v roke TO je oficir JLA, namestnik poveljnika skladišča, 29. junija ranil svojega nadrejenega. Zaradi njegovih groženj z razstrelitvijo rezervoarjev oziroma izpustom naftnih derivatov v okolje in možnosti splošne nevarnosti za življenje ljudi, je bila v začetku julija izvedena nekajdnevna evakuacija civilnega prebivalstva širše okolice tega skladišča. Groženj oficir JLA ni uresničil, zato so se ljudje na domove lahko vrnili 7. julija 1991. Nevarne okoliščine so vladale tudi v okolici vseh drugih vojaških objektov JLA na Dolenjskem. V obrambo Slovenije na Dolenjskem so se poleg pripadnikov TO in milice, vključili tudi delavci oziroma uslužbenci skoraj vseh takratnih gospodarskih in negospodarskih podjetij, pa tudi člani drugih organizacij (npr. pripadniki enot civilne zaščite, gasilci, lovci, radioamaterji in številni posamezniki). Zelo pomembno vlogo so odigrali dolenjski mediji, še posebej Dolenjski list, radio Studio D in televizija Vaš kanal.² Njihovi novinarji so v precejšnji meri zaslužni, da so takratne razmere slikovno, predvsem pa tekstovno, avdio in video dokumentirane. S tem so omogočili, da je gradivo še vedno na voljo za raziskovanje.

Življenje civilnega prebivalstva v vseh dolenjskih krajih je bilo močno okrnjeno na vseh področjih in prilagojeno novim razmeram. Veselje ob nastanku nove države so že naslednji dan, 27. junija, zamenjali strah, tesnoba in napetost ter soočenje z zaostrenimi razmerami. Veliko moških je prejelo vpoklic v enote TO, matere so z otroki ostale same, gospodarska podjetja so prekinila delovanje. Za primer zračnih napadov in druge nevarnosti so bila vzpostavljena zaklonišča. Moreče vzdušje, paniko med ljudmi so stopnjevali tudi preleti letal, pogosti alarmi za možne letalske napade, informacije o žrtvah in dogajanju iz celotne Slovenije. Dolenjce je še zlasti prestrašil alarm za zračni napad 28. junija, ko so letala JLA dejansko napadla območje Medvedjeka pri Trebnjem. Vse to je povzročilo »nakupovalno mrzlico« s pretiranimi nakupi osnovnih živil. Nekateri kraji, še posebej Novo mesto, pa tudi pomembnejše ceste, mostovi in objekti so bili zavarovani z barikadami oziroma protitankovskimi ovirami. Različna društva in posamezniki so v Trebnjem in Novem mestu organizirali mirovne shode proti vojni.

V drugem tednu julija 1991 se je življenje počasi vračalo v normalne tirnice in Dolenjci so se ukvarjali z vsakodnevnimi skrbmi v samostojni državi. V letih po vojni so bila v zvezi s temi dogodki, v spomin in opomin, odkrita številna spominska obeležja. Ob obletnicah se vrstijo različne slovesnosti, spominjamo se tudi padlih vojakov in civilnih žrtev. Mestna občina Novo mesto je tem dogodkom posvetila enega izmed spominskih dni.³

OSEBNA ZGODBA KOT VIR ZA PROUČEVANJE

Obdobje vojne za Slovenijo je treba raziskovati, takratne dogodke predstavljati Slovencem ter jih ohranjati za prihodnje rodove. Raziskujemo lahko na osnovi različnih virov, ki so nastali tako v javnem kot v zasebnem življenju in na različne načine. Eden izmed zelo uveljavljenih načinov nastanka vira je pisanje dnevnika v času dogodka, še bolj pa kasnejših spominov na dogodka ter njihova objava. V tovrstni literaturi za območje

² Časopis Dolenjski list je že digitaliziran in dostopen na spletni strani dlib: <https://www.dlib.si/details/URN%3aNBN%3aSI%3aspr-2JYAEAQ9>, 24. 8. 2020. Ker pa je arhiv fotografij Dolenjskega lista zelo pomanjkljiv in neurejen, se je treba za fotografije iz tega obdobja obrniti na takratne novinarje. Na podlagi izkušenj pri pripravi dosedanjih razstav lahko zapišemo, da jih hranijo izredno malo. Videoposnetke TV Vaš kanal iz osamosvojitvenega obdobja hrani v svojem arhivu Televizija Novo mesto, d. o. o. Za arhiv radia Studio D nimamo podatkov. Na razstavi Skupaj do samostojnosti – Dolenjska 1991 sta bila predstavljena snemalna naprava in mikrofoni, ki ju je v letu 1991 uporabljal novinar radia Studio D. Predmeta sta v lasti OZVVS Dolenjska, danes pa sta na ogled v muzejski zbirki v novomeški vojašnici.

³ Statut Mestne občine Novo mesto (uradno prečiščeno besedilo) (UPB1), 24. 4. 2019. Spominski dan, 26. junij, je naveden in obravnavan v 6. členu. <https://www.novomesto.si/dogajanje/novice/2019050608503479>, 30. 7. 2020.

Dolenjske prevladujejo zapisi spominov pripadnikov TO in milice, vključno s predstavitvijo vloge obeh organizacij v obrambi domovine.⁴ Veliko manj pa je objav spominov občanov, ki niso bili pripadniki organizacij, sodelujočih pri obrambi slovenske države, o preživljanju in doživljanju tistega časa.⁵ Tovrstne osebne zgodbe so namreč lahko zelo zanimive in raziskovalcem koristijo kot dodatni vir pri proučevanju obdobja, še posebej, če ne obstaja dovolj drugih virov ali pa le-ti še niso dosegljivi v pristojnih arhivih. Dobrodošlo je tudi dopolnilo s fotografijo in predmetom. Čeprav je od obravnavanih dogodkov minilo že skoraj trideset let, ocenjujem, da je še vedno primeren čas za zbiranje, zapisovanje in njihovo objavo. Zavedati pa se je treba, da so lahko zaradi časovne oddaljenosti danes zapisane informacije manj natančne in verodostojne in so morda tudi bolj splošne. Pri uporabi tovrstnega vira mora raziskovalec tako biti bolj previden in nekatere zapise upoštevati »z rezerv«.

V ČASU DESETDNEVNE VOJNE ZA SLOVENIJO SEM BILA EVAKUIRANA ...

V začetku 90. let 20. stoletja sem zaključevala študij zgodovine na Filozofski fakulteti in zato začasno živela v Ljubljani. Tik pred začetkom vojne za Slovenijo pa sem prišla domov, v Hrastovico pri Mokronogu. Vas je sodila v območje, od koder smo bili prebivalci zaradi groženj oficirja JLA iz vojašnice na Puščavi, v začetku julija evakuirani. Svoje doživljanje evakuacije sem zapisala in je tudi že objavljeno.⁶ Žal svoje zgodbe ne morem dopolniti niti s kakšnim predmetom niti s fotografijo. Zaradi strahu takrat, tako kot večina ljudi, na fotografiranje nisem niti pomislila.

MUZEJSKE RAZSTAVE NA TEMO OSAMOSVAJANJA SLOVENIJE NA OBMOČJU DOLENJSKE

V Dolenjskem muzeju smo ob obletnicah vojne za Slovenijo pripravili že več razstav, pri čemer smo evidentirali, dokumentirali in tudi pridobili različno gradivo, ki predstavlja kulturno dediščino Dolenjske in Slovenije za to obdobje. Z razstavami obiskovalce seznanjamo z obravnavano tematiko in jih tudi spodbujamo k zbiranju in ohranjanju gradiva.

Tako so bila že v jeseni 1991 postavljena javnosti na ogled likovna dela slikarja Janka Orača, ki je bil kot pripadnik TO udeleženec spopadov na Medvedjeku. V ciklus 35 del, z naslovom »Kresna noč na Medvedjeku«, je avtor v fazi terapevtskega procesa takoj po vojni »prelil trenutke groze in notranje stiske«, ki jih je doživel na Medvedjeku.⁷ Vsa dela so danes del zbirke našega muzeja. Čez enajst let je sledila v sodelovanju z Območnim

4 Seznam literature, izdane do septembra 2013, razstav itd. na to temo za območje Dolenjske, je podal mag. Matjaž Ravbar v: Ravbar, Pregled zgodovinskega vojnih dogodkov na območju 2. PŠTO, ki je izšel v letu 2014. Manjkajo podatki o nekaterih prispevkih in knjigah na temo delovanja milice ter razstavah. Avtor ob ponovni objavi prispevka v letih 2016 in 2017 zapisanega ni dopolnil z novimi podatki o literaturi, izdani po letu 2013.

5 Tovrstni zapisi osebnih zgodb posameznikov, objavljeni v literaturi, ki jo je naštel mag. Matjaž Ravbar (glej opombo št. 5), so redki. Več je npr. v knjigi: Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah, str. 195, 356–363, 442–447. V šolskem letu 2013/2014 so učenci OŠ Trebnje in OŠ Veliki Gaber že obravnavali tematiko »vojna za Slovenijo« (območje Medvedjeka pri Trebnjem) in tudi zapisali nekaj kratkih osebnih zgodb posameznikov iz tega obdobja. Nalogi sta sodili v sklop raziskave Ohranjanje spomina, ki jo je razpisala Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS. Prispevka sta objavljena tudi v zborniku Zgodbe in pričevanja, I. del. Temeniška in Mirnska dolina med vojno za Slovenijo leta 1991.

6 Bregar, str. 356–357.

7 Zoran, Vtisi ob vojnih slikah Janka Orača in Matijevič, Kresna noč na Medvedjeku.

združenjem veteranov vojne za Slovenijo Dolenjska (dalje OZVVS Dolenjska) razstava Teritorialna obramba Dolenjske v vojni za Slovenijo. Dogajanje na klancu Medvedjek med 27. junijem in 2. julijem 1991 smo izpostavili v letu 2006. Omenjene razstave so predstavljale v glavnem vojaški vidik vojne, nič pa takratno vsakdanje življenje in vlogo akterjev, ki so poleg TO in milice tudi sodelovali v obrambi Slovenije. Zato smo se ob 20. obletnici samostojne države, leta 2011, odločili prikazati »celotno sliko« dogajanja in nastala je razstava Skupaj do samostojnosti – Dolenjska 1991, ki jo je spremljal tudi katalog s seznamom razstavljenih predmetov.⁸

Muzejsko razstavo pripravimo na osnovi arhivskih in drugih pisnih ter ustnih virov, literature, predmetov, fotografij, avdio in video vsebin. Večina arhivskega gradiva, ki se je navezovalo na te dogodke, predvsem v zvezi TO in milice ter nekaterih organizacij, je bilo v letu 2011 še nedostopno ali pa do arhivov, knjižnic in muzejev še ni prišlo. Povečini je še danes tako.⁹ Tako smo za zapis informacij uporabili literaturo in še neobjavljene tipkopise, gradivo iz osebnih, družinskih in društvenih arhivov ter časopisne in ustne vire. V različnih institucijah in pri posameznikih (tudi pri zasebnih zbiralcih) so bili ohranjeni in za razstavo dosegljivi predvsem predmeti v povezavi s TO in takratno milico. Zato smo se pri iskanju predmetov še posebej usmerili na civilno prebivalstvo, ki je bilo le delno vključeno v obrambne strukture, ali pa sploh ne. Tovrstnih »osebnih« predmetov nismo našli veliko, zato pa so bili najdeni toliko bolj dragoceni.

KO »SPREGOVORI« MUZEJSKI PREDMET

Ob razstavi avtorji običajno izpostavimo nekaj zanimivih predmetov. Protitankovska ovira – »španski jezdec« iz rabljenih železniških tirnic je bil eden izmed izbranih predmetov na omenjeni razstavi. V pogovorih z informatorji na terenu smo namreč zasledili, da se vsi spominjajo poleg strahu, preletov letal in alarmov tudi ovir na cestah, tako betonskih kot železnih iz železniških tirnic. Najti tak predmet po dvajsetih letih ni bilo tako preprosto. Precej takšnih ovir je bilo namreč ukradenih in prodanih za staro železje, nekaj pa so jih v Slovenski vojski prebarvali za drugo uporabo. S pomočjo uslužbencev vojašnice v Novem mestu smo do predmeta prišli, vendar je bila ovira že prebarvana. Ker smo predmet želeli predstaviti takšnega, kot je bil v uporabi v letu 1991, smo po navodilih konservatorjev Narodnega muzeja Slovenije in s pomočjo vojakov novomeške vojašnice odstranili barvo in ovira je bila spet »zarjavela«, kot je bila tudi v času vojne za Slovenijo. Muzejski predmet postane zanimiv, »oživi« preko svoje zgodbe. Zato je treba pridobiti čim več informacij o njegovem nastanku, uporabi, najti pisno in slikovno ali video dokumentacijo. Na Dolenjskem so tovrstne ovire izdelovali v krmeljski Metalni. Žal so po končani vojni pisno in foto dokumentacijo izdelave ovir uničili.¹⁰ Pridobili pa smo ustne vire ter slikovno in video gradivo o njihovi uporabi. Ovira je bila kot del razstave postavljena pred muzejem in tako javnost »obveščala« o razstavi v muzeju. Danes jo hrani

8 Prikaz delovanja milice v obdobju vojne za Slovenijo smo predstavili tudi leta 2016 na razstavi (in v publikaciji) Četrto stoletje Policijske uprave Novo mesto: utrinki iz zgodovine policije na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju.

9 Gradivo (npr. dokumenti, fotografije in video posnetki), v zvezi Dolenjske za to obdobje, ki ga hranita Ministrstvo za obrambo RS (za TO) in Ministrstvo za notranje zadeve (dalje MNZ) RS (za milico) v svojih arhivih, je za običajnega raziskovalca še vedno dokaj nedostopno. Za pregled zelenega gradiva na MNZ RS ima posameznik možnost podati Vlogo za dostop do informacij javnega značaja. V okviru postopka se potem odloči, ali posameznik gradivo lahko pregleda, in tudi pod kakšnimi pogoji ga lahko objavi. (ustni vir: Jelena Kačar, MNZ, vodja delovne skupine na MNZ »Policija med vojno«, 30. 7. 2020.) Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto ne hrani samostojnega fonda na to temo. Morebiti bi se našel kakšen drobci v fondu gradiva upravnih institucij (npr. takratnih Skupščin občin). Vedeti je treba tudi, da roki za oddajo arhivskega gradiva ustvarjalcev pristojnemu arhivu za te dogodke še niso potekli. Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto na domoznanskem oddelku gradiva na to temo ne hrani. Dolenjski muzej hrani predmete in fotografije (tako originale kot preslikave).

10 Borštnar, Metalna Krmelj, str. 328.

novomeška vojašnica Franca Uršiča in upamo, da bo, na našo pobudo, našla svoje mesto v sklopu njihove muzejske zbirke.¹¹

Prav gotovo je še veliko tovrstnih predmetov, povsem preprostih, ki pa imajo svojo zgodbo in lahko podajo zanimivo informacijo o obdobju vojne za Slovenijo. Predmet v osebni ali družinski lasti je lahko tudi povezovalna nit med člani različnih generacij iste družine. Preko predmeta se poleg dogodkov spominjamo tudi ljudi.

FOTOGRAFSKO IN VIDEO GRADIVO

Kot velika težava pri pripravi razstave se je izkazalo pomanjkanje fotografij iz vsakdanjega življenja. V pogovorih s številnimi Dolenjci, tudi novinarji in poklicnimi fotografi ter muzejskimi kolegi, je bilo razbrati, da je bil takrat »en čuden čas«. Zelo je bil prisoten strah in lahko bi rekli, da je to glavni razlog, da ljudje niso fotografirali. Nekaj več ohranjenih fotografij je v povezavi delovanja TO in milice. Fotografsko gradivo v zvezi Dolenjske v tem času hranijo poleg našega muzeja tudi druge muzejske institucije in fotografi takratnih slovenskih časopisov v svojih osebnih arhivih. Zanimivo pa je, da je ohranjeno kar precej videoposnetkov, po zaslugi predvsem novinarjev in snemalcev televizije Vaš kanal, pripadnikov milice, civilne zaščite in nekaterih občanov. Pri objavi fotografij in videoposnetkov ne gre pozabiti na upoštevanje avtorskih pravic avtorja in pogojev objave lastnikov gradiva.

Tudi s pomočjo projektov, kot ga je za letošnje šolsko leto razpisala komisija za delo z zgodovinskimi krožki v okviru ZPMS, se lahko na podlagi nalog učencev slovenskih osnovnih šol dodajo novi »kamenčki v mozaik« poznovanja osamosvojitvenega obdobja na lokalnih območjih. Učenci lahko na osnovi osebnih, na videz tudi povsem preprostih in vsakdanjih predmetov, dokumentov, fotografij ali videoposnetkov iz družinskih arhivov in arhivov sokrajanov, ki jih dopolnijo z ustnimi in časopisnimi viri ter literaturo, predstavijo dogajanje v času vojne za Slovenijo v svojem kraju.

SUMMARY

During the Slovenian War of Independence of 1991 in Dolenjska, members of the Slovenian Territorial Defence, the Police, and almost all of the commercial and non-commercial enterprises, as well as other organizations and societies along with many individuals, participated in, and contributed to, the defence of their homeland. This period in time can also be studied on the local level through the use of various sources, among them the so-called personal stories, completed with a photography, item, audio, and video archives. A personal story is an excellent source of information, especially if there are no other sources available, or are not yet accessible in relevant archives. Here in the Dolenjska museum we prepared several exhibitions pertaining to the Slovenian independence process, however during the preparation of our latest one titled Together Towards Independence – Dolenjska 1991, we noticed a grave lack of objects and photographs related to the everyday life. We estimate that possible locations of such material could be in various personal and family archives, but these are difficult to access by a researcher. These tasks, based not only on literature, newspapers, and oral tradition but also on local community material (e.g. personal accounts, objects and photographs from personal archives) could also be undertaken by elementary school students alongside their regular research tasks.

¹¹ V novomeški vojašnici Franca Uršiča je na ogled spominska soba enot, ki so delovale v vojašnici, pri čemer je v predstavitev vključeno tudi obdobje vojne za Slovenijo na Dolenjskem. Muzejska zbirka Teritorialna obramba in naborniška vojska: <https://www.youtube.com/watch?v=YJRY0j0tk7g>, 8. 8. 2020.

Viri in literatura

Elektronski viri

- Dolenjski list: <https://www.dlib.si/details/URN%3aBNB%3aSI%3aspr-2JYAEAQ9>, 24. 8. 2020.
- Muzejska zbirka Teritorialna obramba in naborniška vojska v vojašnici Novo mesto: <https://www.youtube.com/watch?v=YJRY0j0tk7g>, 8. 8. 2020.
- Statut Mestne občine Novo mesto (uradno prečiščeno besedilo) (UPB1), 24. 4. 2019: <https://www.novomesto.si/dogajanje/novice/2019050608503479>, 30. 7. 2020.

Ustni vir

- Jelena Kačar, 30. 7. 2020.

Literatura

- Borštnar, Marko: Metalna Krmelj. *Zmagovito Posavje* (zbrala in ur. Tomaž Teropšič in Mitja Teropšič), Brežice: Posavski muzej : Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Pokrajinski odbor za Posavje, 2011, str. 327–330.
- Bregar, Marjeta, Rifelj, Matej: *Skupaj do samostojnosti, Dolenjska 1991*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2011.
- Bregar, Marjeta: V času desetdnevne vojne za Slovenijo leta 1991 sem bila evakuirana... *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah : zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991* (zbrali in ur. Marija Stanonik in Irena Uršič), Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije : Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2011, str. 356–357.
- Matijević, Jožef: *Kresna noč na Medvedjeku* (zloženska razstave). Novo mesto : Dolenjski muzej, 1991.
- *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah : zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991* (zbrali in uredili Marija Stanonik in Irena Uršič), Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2011.
- Ravbar, Matjaž: Pregled zgodovinopisja vojnih dogodkov na območju 2. PŠTO. *Vloga TO Dolenjske v procesu osamosvajanja Slovenije na vojaškem področju. Zbornik prispevkov PO ZVVS Dolenjske* (ur. Matjaž Ravbar), Ljubljana: Defensor; Novo mesto: PO ZVVS Dolenjske, 2014, str. 253–271.
- *Zgodbe in pričevanja. Temeniška in Mirnska dolina med vojno za Slovenijo leta 1991* (ur. Brane Praznik), Trebnje: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo, 2017, str. 8–80.
- Zoran, I.: Vtisi ob vojnih slikah Janka Orača. *Dolenjski list*, letnik 42, 29. 8. 1991, št. 35, str. 7.

Irena Uršič

višja kustosinja, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

E: ursoric.irena@muzej-nz.si T: 05 662 57 51

FOTOREPORTERJI O SAMOSTOJNI SLOVENIJI IN VOJNI ZA NJENO OBRAMBO

Članek obravnava slovenske fotoreporterje in novinarje v fotoreporterski vlogi, ki so s fotografijo kreirali vizualno podobo ključnega dogodka v slovenski zgodovini, osamosvojitve Slovenije in vojne za njeno obrambo. V skorajšnjem tridesetletnem obdobju slovenske samostojnosti in neodvisnosti je izšlo nekaj fotografskih monografij, od katerih sta dve poskušali predstaviti izbrane fotografije večine fotoreporterjev. Prva, z naslovom *Vojna za Slovenijo*¹, je izšla že takoj po osamosvojitvi leta 1991, druga, z naslovom *Samostojni!*², pa leta 2016, ob petindvajsetletnici samostojnosti. Članek se bo osredotočil na avtorstvo in dostopnost do reportažnih fotografij in na izbrane fotografije iz osamosvojitvenega in vojnega časa iz že omenjene knjige *Samostojni!*.

Ključne besede: osamosvojitve Slovenije, vojna za obrambo samostojne Slovenije, Slovenija, zamejstvo, tiskani mediji, fotoreporterji, reportažne fotografije.

UVOD

V knjižnih in učbeniških izdajah se srečujemo z različnimi, a pogosto prepoznavnimi fotografijami zvenceh fotoreporterjev iz obdobja slovenske osamosvojitve. Da bi bolje razumeli takraten obseg in produkcijo fotografij, bomo v prvem delu predstavili slovenske fotoreporterje in novinarje v fotoreporterski vlogi, ki so za tiskane medije v matici in zamejstvu prispevali največ fotografij in katerih fotografije so se ohranile. V drugem delu se bomo osredotočili na izbrane fotografije ali serije fotografij, o katerih so bili fotoreporterji pripravljene spregovoriti in so jih v prelomnem času dodobra zaznamovale.

AVTORSTVO IN DOSTOPNOST DO REPORTAŽNIH FOTOGRAFIJ

Prvo informacijo o avtorjih fotografij dobimo v ključnih slovenskih časopisih in revijah, ki so leta 1991 izhajali v matični domovini in v zamejstvu in so objavljali fotografije, to so: *Delo* (Ljubljana), *Dnevnik* (Ljubljana),

1 Žnidaršič, *Vojna za Slovenijo*.

2 Uršič, *Samostojni!*.

Slovenske novice (Ljubljana), *Nedeljski dnevnik* (Ljubljana), *Slovenec* (Ljubljana), *Mladina* (Ljubljana), *Večer* (Maribor), *Vestnik* (Murska Sobota), *Gorenjski glas* (Kranj), *Dolenjski list* (Novo mesto), *Primorske novice* (Koper), *Evropa* (Ljubljana), *Družina* (Ljubljana), *Revija Obramba* (Ljubljana), *Primorski dnevnik* (Trst), *Slovenski vestnik* (Celovec), *Naš tednik* (Celovec) in *Porabje* (Monošter).

Najobsežnejši opusi fotografij so nastali pri fotoreporterjih, ki so fotografirali za dnevne časopise. Avtorji fotografij za časopis *Delo* (in *Slovenske novice*) so bili Joco Žnidaršič (urednik fotografije), Jože Biščak, Bogo Čerin, Aleš Černivec, Marko Feist, Žarko Hojnik, Darinka Igljučar, Ljubo Korber, Miško Kranjec, Mirko Kunšič, Zdenko Matoz, Igor Modic, Jože Pojbič, Radko Radetič, Zvone Šeruga, Marjan Zaplatil, Eka Zavrl, Janez Zrnc in Srdjan Živulović. Za časopis *Dnevnik* (in *Nedeljski dnevnik*) so fotografirali Nace Bizilj (urednik fotografije), Marjan Ciglič, Lado Čuk, Tomi Lombar in Tomaž Skale. Med fotoreporterji časopisa *Večer* so bili Boris Vugrinec (urednik fotografije), Bojan Bauman, Vojislav Bercko, Boris Jaušovec, Aleš Mišič, Igor Napast, Egon Pertot Kukenberg (tedaj Egon Skamlec), Janko Rath, Danilo Škofič, Nikola Šoštarčič in Jože Rakuša. Za *Primorski dnevnik* na Tržaškem so fotografirali večinoma Davorin Križmančič, Marjan Kemperle, Marko Čubej in Mario Magajna.

Bolj ali manj obsežne, a nič manj pomembne so tudi fotografske zbirke avtorjev, ki so fotografirali za časopise in revije s tedenskimi in mesečnimi izdajami. Za revijo *Mladina* so fotografirali Tone Stojko (urednik fotografije), Barbara Čeferin (tedaj Barbara Sršen), Miha Fras, Diego Andrés Gómez in Borut Krajnc. Za *Revijo Obramba* je fotografiral Marjan Garbajs, za revijo *Evropa* predvsem Jože Suhadolnik, ohranjene so fotografije Igorja Malija, ki je fotografiral za *Slovenca*. Dragocene in pogosto tudi edine slikovne podobe o posameznih krajih ali območjih so objavljali regionalni časopisi, vendar se originalne fotografije marsikje niso ohranile ali pa so težje dostopne. Med ohranjenimi so na primer fotografije Daniela Novakoviča in Toma Šajna, ki sta fotografirala za *Primorske novice*, novinarja Toneta Jakšeta, ki je prispeval fotografije za *Dolenjski list*, Nataše Juhnov, Dušana Loparnika in Majde Horvat, ki so fotografirali za *Vestnik* in *Porabje*, Jurija Ciglerja, ki je fotografiral za *Gorenjski glas*, in Marijana Fere, ki je fotografiral za *Naš tednik*.

Muzej novejšje zgodovine Slovenije, ki ima najbogatejšo zbirko fotografij za 20. stoletje v državi, med drugim skrbi za hrambo, predstavljanje in dostopnost fotografij imenitnih fotografskih opusov Naceta Bizilja, Marjana Cigliča, Tomija Lombarja in Toneta Stojka. Pokrajinski muzej Murska Sobota hrani fotografije Jožeta Pojbiča, Gorenjski muzej Kranj hrani fotografije Jurija Ciglerja in nekaterih drugih fotoreporterjev *Gorenjskega glasa*, v Narodni in študijski knjižnici v Trstu je fotografski fond Maria Magajne, Narodni svet koroških Slovencev v Celovcu pa hrani fotografije Marijana Fere.

Originalne in deloma digitalizirane fotografije še vedno hranijo tudi nekatere časopisne hiše. Izjemno bogata je fotografska zapuščina že omenjenih Večerovih fotoreporterjev. V celoti in z dobro dokumentarno bazo jo hranijo na sedežu Večera v Mariboru. Tu so ključne fotografije za Štajersko. Na sedežu pomurskega *Vestnika* v Murski Soboti hranijo fotografije omenjenih pomurskih fotoreporterjev in novinarjev, časopisno podjetje *Dnevnik* ima fotografije Tomaža Skaleta, časopisna hiša *Primorskega dnevnika* v Trstu pa hrani fotografije Davorina Križmančiča in Marjana Kemperleta. Del fotografij hrani tudi dokumentacija *Dela*, vendar večino originalnega gradiva hranijo avtorji sami. Enako velja tudi za fotoreporterje revije *Mladina* in nekatere druge.

Pot do pridobitve avtorsko zaščitene fotografije je nekoliko bolj zapletena pri fotografijah, ki jih hranijo avtorji, in bolj enostavna tam, kjer jih hranijo časopisne hiše in zlasti muzeji. Tudi ohranjenost, urejenost in dokumentiranost fotografskega gradiva so različne. Fotografije so na črno-belih negativih, v manjšem številu tudi na barvnih negativih in diapozitivih.

FOTOREPORTERJI O IZBRANIH FOTOGRAFIJAH

Prav reportažne fotografije so v prelomnih zgodovinskih trenutkih velikokrat prekosile moč besede in realnost predstavile v drugačnih razsežnostih. Med nacionalnim bojem za samostojnost je njihova navzočnost v slovenskem dnevnem tisku gradila fotografsko pripoved, ki je pripomogla k strukturiranju realnosti dogodkov.³ Nekatere, ki so bile objavljene v tedanjih tiskanih medijih, so postale prave ikone, številne niso bile objavljene nikoli, nekatere so na novo odkrite in postajajo vse bolj prepoznavne.

V nadaljevanju bo izpostavljenih nekaj fotografij, ki so jih avtorji fotografij med pripravo razstavnega projekta *Samostojni!*⁴ v Muzeju novejše zgodovine Slovenije najbolj poudarjali in so bili pripravljene spregovoriti o ozadijih njihovega nastajanja.

Ena od ikoničnih fotografij slovenske osamosvojitve je nastala 12. junija 1991 na Triglavu. Fotografija Joca Žnidaršiča, ki je bila objavljena 26. junija 1991 na naslovnici *Slavnostnega Dela*, je simbolno ovekovečila slovensko osamosvojitve, čeprav je na Triglavu zaplapolala 'samo' slovenska trobojnica in ne nova slovenska zastava. Nov državni simbol je bil namreč v skupščini sprejet šele dan pred osamosvojitvijo. Toda tu je šlo za zmagoslavno podobo, ki se ji slovenski bralec ni mogel upreti in ki je apelirala na nacionalni ponos, na ljubezen do narave, na občutenje doma, na zgodbo o nacionalnem uspehu.⁵ Joco Žnidaršič se je ideje o izvedbi posebnega dogodka, spominjal takole: »Popoldne, 12. junija 1991, je kakih šest do osem metrov višje od Triglava zaplapolala slovenska trobojnica. Snega je bilo toliko, da sem fotografiral stoječ na vrhu Aljaževega stolpa. Najbolj ganljiv prizor pa je bil ob zahajajočem soncu, ko je senca Triglava prekrila polovico Slovenije ...«⁶ Fotografija osvojitve najvišjega vrha države v nastajanju ponuja vzporednico s fotografijo ameriške osvojitve gore Suribachi na otočku Iwo Jima.⁷

Najpomembnejši dejanji slovenske osamosvojitve z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti v skupščini, 25. junija, in s slovesno proslavo z dvigom nove slovenske zastave na današnjem Trgu republike, 26. junija, so z barvnimi in črno-belimi fotografijami ovekovečili številni fotoreporterji. Med obema ključnima dogodkoma pa je le peščica fotoreporterjev dokumentirala dogajanje ob menjavi tabel in zastav na mejnih prehodih, s čimer je nova država dokazovala suverenost nad lastnim ozemljem. Med fotoreporterji je dogajanje 26. junija najbolj celovito dokumentiral Daniel Novakovič, vse od priprav posebne enote milice na Škofijah do konfliktna situacije oboroženih nasprotujočih si strani na mejnem prehodu Krvavi Potok. Fotografiranje konfliktna situacije je izrazil takole: »Popadali so na položaje in jaz sem stekel iz avta. Ne bom pozabil prizora z mladim graničarjem JLA v naši neposredni bližini. Tresel se je, dobessedno. Če bi iz strahu sprožil, bi nastal problem.«⁸ Tudi nepričakovan prodor oklepnihi enot JLA proti mejnim prehodom z Italijo istega dne dopoldne, na t. i. dan prej, ko so v Ljubljani potekale priprave na osamosvojitveno slovesnost, je dokumentiralo le malo profesionalnih fotoreporterjev. Med njimi je bil Srdjan Živulović, ki je, kot se spominja, prišel v Lokev v času, ko so tanki JLA že stali pred barikado s tovarnjaki in repetirali.⁹ Naslednji dan je bila objavljena le ena dotična fotografija skorajšnjih vojnih razmer, kajti uredniška politika je terjala objave slovesnega vzdušja z osamosvojitvene proslave. Podobno je bilo s fotografijo junaka, ki se je navsezgodaj zjutraj, 27. junija 1991 v

3 Hardt, *Predstavljanje osamosvojitve*, str. 605.

4 Razstava *Samostojni!* je bila leta 2016 postavljena v Muzeju novejše zgodovine Slovenije. V pripravah na razstavo so bili izvedeni intervjuji z nekaterimi fotoreporterji. Njihove izjave so bile objavljene v istoimenskem katalogu razstave.

5 Hardt, *Predstavljanje osamosvojitve*, str. 611.

6 Uršič, *Samostojni!*, str. 7.

7 Hočevar, *Estetika*, str. 218.

8 Uršič, *Samostojni!*, str. 13.

9 Uršič, *Samostojni!*, str. 15.

Podutiku v Ljubljani z dvignjenima rokama odločno postavil pred tank JLA. Fotografija, ki jo je posnel Tomi Lombar, je šele z dvostransko objavo v knjigi *Vojna za Slovenijo* leta 1991 dobila pravo mesto, medtem ko v času vojne v časopisu *Dnevnik* sploh ni bila objavljena. Markantna fotografija fanta, ki se je postavil pred tank JLA, spominja na fotografijo kitajskega protestnika iz leta 1989, ki je na Trgu nebeškega miru v Pekingu zaustavil tank. Tomi Lombar je tisti dan fotografiral kar dva podobna dogodka. Pri drugem je naletel na fanta, ki se je pred tank postavil na Celovski cesti v Ljubljani: »Fotografiral sem ga v trenutku, ko je tankist vžgal po gasu, fant pa si je z odskokom za las rešil življenje.«¹⁰ Fotoreporter Miško Kranjec je 27. junija sledil tankovski enoti JLA v Volčji Dragi. Skrival je fotografiral njene pripadnike, ki so s pomočjo zemljevida iskali pravo pot in jo pričakal na mejnem prehodu Vrtojba, česar se je takole spominjal: »Ko so pripeljali v Vrtojbo, so jih domačini sprejeli s pestmi, kamni, vpitjem in žaljivkami. Mladi vojaki, skorajda še otroci, so bili osupli in zbegani. Dejali so jim, da bodo branili domovino pred Italijo in pričakovali so podpro, a so doživeli ravno nasprotno.«¹¹ Kot izpovedno močno fotografijo je Mirko Kunšič izbral fotografijo strahu v očeh babice z dojenčkom ob prodoru JLA proti mejnemu prehodu Ljubelj, 27. junija, ki jo je obrazložil takole: »Ob prodiranju kolone JLA proti mejnemu prehodu Ljubelj, spremljal sem jih že vse od Bistrice pri Naklem, sem v Čegelšah nad Tržičem zagledal gospo z dojenčkom. Njen izraz je bil po mojem mnenju podoživljanje tragičnih prizorov umikajoče in vračajoče se vojske in civilistov po tej isti cesti po drugi svetovni vojni.«¹² Ena od bolj prepoznavnih fotografij Naceta Bizilja je fotografija nemškega turista, ki z dvignjenima rokama roti oboroženega stražarja JLA, naj ga spusti čez mejo. Fotografijo, ki je nastala prvi dan vojne na Jezerskem, je Nace Bizilj pospremil z besedami: »Lahko bi kdo dejal, da je ta fotografija zrežirana, ker je ta nemški turist dopustoval pri mojem prijatelju, kmetu Joži iz Šmartnega pod Šmarno goro. Vendar sem to izvedel šele pozneje in z njim napravil intervju.«¹³ Večerovega fotoreporterja Igorja Napasta so najbolj zaznamovale fotografije, ki jih je napravil 28. junija v Štrihovcu med letalskim napadom JLA na tretjo barikado pred mejnim prehodom Šentilj. Tistega dne se je tako spominjal: »Isti dan sem s fotoaparatom s teleobjektivom s hriba nad Štrihovcem fotografiral tanke JLA. Opazili so me. Očitno so mislili, da imam bazuko. Nad menoj so začele žvižgati krogle v zvoku zamahov z bičem. Bežal sem kot zajec. Takoj zatem so priletela letala – med bombardiranjem barikade sem jih fotografiral. Nato sem šel do bližnje kmetije, kjer so mi ponudili pijačo. Strah je prišel za menoj. Roke so se mi tako tresle, da nisem mogel prijeti kozarca. Upam, da tega ne bom izkusil nikoli več.«¹⁴ Egon Pertot Kukenberg je isti dan na Šentilju fotografiral stisko ranjenih vojakov JLA, v Štrihovcu pa zdravniško pomoč ranjenim med letalskim napadom. Prizadel ga je pogled na truplo voznika kamiona: »Videl sem truplo z odprto glavo, gledal sem skozi objektiv in si rekel: »Ne, tega jaz ne bom fotografiral!« In nisem.«¹⁵ Jože Pojbič, ki je vojno s fotoaparatom in besedo doživljal v hudih spopadih v Gornji Radgoni in fotografiral stavbo na Grajskem hribu v trenutku, ko jo je zadela tankovska granata, je poudaril pomen fotografij: »Res, če v vsej tisti zmedi zadnje dni junija 1991 v Gornji Radgoni ne bi fotografiral, izdelal fotografij ter jih poslal v Ljubljano za objavo v *Delu*, tiste dni vsak večer znova ne bi verjel, da se je vse to v resnici dogajalo. /.../ In še naprej sem fotografiral, da bi verjeli tudi drugi.«¹⁶ Tudi Boris Jaušovec, ki je vojno skozi fotoaparatus spremljal v Gornji Radgoni od 28. junija do 5. julija, je dejal: »Ko sem prišel s Kosova, sem si mislil: »Tam bo izbruhnila vojna.« Pa je vojna prišla na domači prag.«¹⁷ Tomaž Skale, ki je vojno spremljal na različnih koncih Slovenije, je izpostavil fotografijo mladega domačina, ki se je znašel med vojaki JLA, dan po spopadu v Prilipah, 3. julija: »Nikoli ne bom pozabil vojaka JLA, ki je v Prilipah po uri prepoznal ubitega kapetana. Vojaki so bili strašno pretreseni in poklapani. Medtem ko je vojak zrl proti truplu,

10 Uršič, *Samostojni!*, str. 31.

11 Uršič, *Samostojni!*, str. 33.

12 Uršič, *Samostojni!*, str. 40.

13 Uršič, *Nace Bizilj*, str. 14.

14 Uršič, *Samostojni!*, str. 47.

15 Uršič, *Samostojni!*, str. 48.

16 Uršič, *Samostojni!*, str. 82.

17 Uršič, *Samostojni!*, str. 86.

se je tam znašel kakih deset let star fant. Stal je med vojaki, nato pa ostal z menoj, vse dokler se nisem peš odpravil proti Brežicam.«¹⁸

Fotoreporterji so se iz osamosvojitvenega vzdušja v hipu spremenili v vojne fotoreporterje. Razumeti njihove fotografije pa zahteva tudi vživeti se v tedanji utrip fotoreporterjevega dela. V zasledovanju dogodkov so večinoma sledili naročilom uredništva in radijskim vestem. Na terenu so bil prepuščeni lastni organiziranosti in iznajdljivosti. Fotografirali so v času, ko se je fotografski film vedno končal po šestintridesetih posnetkih, ko avtomatsko previjanje filma še ni bilo samoumevno, ko se je fotografijo ostrilo ročno, ko so se negativni do fotolaboratorija po potrebi vozili tudi s potniškimi avtobusi, ko so posnetki morali skozi poseben postopek razvijanja. Poleg tega je bil časovni pritisk, predvsem dnevnih tiskanih medijev, kjer je moralo biti fotografsko gradivo do določene ure v redakciji, neusmiljen.¹⁹

SUMMARY

The most important finding based on a systematic search for photography heritage from the war of independence is that the majority of the photography material created by photographers for the printed media is well preserved. In the future the second important step should be a contemplation on the storage of photography material, which is mostly owned by private individuals and is not stored under proper conditions. It may appear less important at first glance, but only the properly stored and well documented photographs easily accessible by the public will serve its wholesome significance and defy the ravages of time the longest. Alongside all of the mentioned photographers there were some who took pictures for the printed media, as well as a plethora of amateur photographers, who in certain parts of Slovenia were the only ones who actually took pictures.

The production of photographs by Slovenian photographers and journalists in service to the printed media during the historically extremely important time for the Slovenian nation was vast and of a high quality, and we can be justifiably proud of it. During the time of war they risked their own lives to connect the readers and viewers to reality in a most genuine manner. Their photographs, even though they were published in small quantity and size, were a powerful communication tool, and later became an indispensable source for the reconstruction of events.

Viri in literatura

- Hardt, Hanno: Predstavljanje osamosvojitve: Podoba/tekst slovenskega fotožurnalizma. *Teorija in praksa*, 2003, let. 40, št. 4, str. 605–626.
- Hočevar, Uroš: *Estetika reportažne fotografije*. Ljubljana: Maska, 2010.
- Uršič, Irena (ur.): *Samostojni!: Fotografije in fotoreporterji o samostojni Sloveniji in vojni*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2016.
- Uršič, Irena (ur.): *Nace Bizilj – fotoreporter*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2019.
- Žnidaršič, Joco (ur.) in uredništvo Cankarjeve založbe: *Vojna za Slovenijo, 26. junij – 8. julij 1991*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991.

¹⁸ Uršič, *Samostojni!*, str. 91.

¹⁹ Uršič, *Samostojni!*, str. 4.

Ana Čič

strokovna sodelavka Parka vojaške zgodovine

E: ana.cic@pivka.si T: 031 336 794

PARK VOJAŠKE ZGODOVINE PIVKA

V članku je predstavljena zgodovina pivške vojašnice, v kateri se od leta 2006 razvija Park vojaške zgodovine. Pivška kotlina predstavlja najenostavnejši prehod med Srednjo Evropo in Jadranskim morjem, zato so tod že od nekdaj korakale vojske in prehajala različna ljudstva. Bogata vojaškozgodovinska dediščina je razstavljena ravno v Parku vojaške zgodovine, največjem muzejskem kompleksu v Sloveniji. V prispevku sta na kratko opisani kronologija razvoja muzeja in glavna ponudba za obiskovalce. V zadnjem delu pa je predstavljena še pedagoška dejavnost muzeja, kot najmlajša izmed številnih muzejskih dejavnosti, ki se v zadnjem času zelo hitro razvija in vse bolj pridobiva na pomenu.

Ključne besede: Park vojaške zgodovine, muzej, Pivka, pedagoški programi.

KRATKA ZGODOVINA PIVŠKE VOJAŠNICE

K razvoju Pivke je poleg prihoda železnice in razmaha lesne industrije v največji meri prispevala prisotnost vojske. Pivka je kot kraj z železniškim križiščem že v času prve svetovne vojne postala pomembno logistično središče za oskrbo soškega bojišča. Tudi z vzpostavitvijo rapalske meje in priključitvijo naših krajev Kraljevini Italiji območje ni izgubilo strateškega pomena. Vojaški objekti so se vzdolž nove meje gradili v Javornikih, v Pivki sta bili zgrajeni financarska in karabinjerska vojašnica, v začetku tridesetih let pa še velika vojašnica GAF (Guardia alla Frontiera – obmejna straža) v Hrastju.¹

Arhitekturno impozantna vojašnica »Principe di Piemonte« je bila zgrajena v okviru projekta utrjevanja meje. Kraljevina Italija je svojo celotno kopensko mejo od Genovskega do Reškega zaliva začela utrjevati leta 1931, tako proti Kraljevini Jugoslaviji kot tudi proti Franciji, Švici in Avstriji. Sistem utrd in vojašnic s pripadajočo infrastrukturo ob meji je dobil ime Alpski zid (Vallo Alpino). Posebne pozornosti sta bila deležna meja z Jugoslavijo in še posebej širše območje Postojnskih vrat, ki jih vojaški strategji pogosto nazivajo »Vrata Italije«. Okrog Pivke je bil zgrajen sistem 14 podzemnih utrd, izmed katerih je bila glavna na Primožu (718 m). Na hribu je bila zgrajena podzemna utrdba s skoraj 500 metri rovov, nastanitvenimi prostori za posadko, rezervoarji vode, skladišči hrane in streliva ... Glede na strateško izpostavljenost Primoža je bila utrdba izjemno močno oborožena, saj je imela kar pet topniških položajev za topove kalibra 75 milimetrov, s katerimi bi v primeru

¹ Jankovič Potočnik, Vojaškostrateški pomen Pivške kotline, str. 403–418.

spopada lahko obvladovali večji del Pivške kotline.² O pomembnosti utrdbe govori tudi podatek, da je bilo v njenih skladiščih pod zemljo poleg vsega drugega orožja in streliva shranjenih kar 10 tisoč topovskih granat.³

Pivška utrdvena skupina z začetkom druge svetovne vojne ni doživela nobenega spopada in se je s prestavitvijo meje onkraj Ljubljane znašla v notranjosti države. Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 je vojašnico zasedla nemška vojska, maja 1945 pa je vojašnico zasedla jugoslovanska vojska in iz obrambne postojanke vzhodne meje Mussolinijeve Italije je postala točka za obrambo zahodne meje Titove Jugoslavije. V naslednjih desetletjih so bile v njej nastanjene različne vojaške enote, v osnovi pa je bila tankovska vojašnica, katere enote naj bi zaustavile prodor sovražnika z Zahoda.

Ogled utrdbe Alpskega zidu na Primožu je tudi del ponudbe Parka vojaške zgodovine. Ob poti so postavljene informativne table o naravnih, kulturnih in zgodovinskih zanimivostih Pivške kotline. Z vodnikom pa se lahko obiskovalci sprehodijo tudi v notranjost podzemne utrdbe. Hoje željni obiskovalci se lahko odločijo tudi za pohod po Krožni poti vojaške zgodovine, ki povezuje Park vojaške zgodovine, podzemno utrdbo na Primožu, Šilentabor nad Zagorjem, kjer je bil ob koncu srednjega veka zgrajen največji utrdbeni sistem na Slovenskem, in turistično vas Narin.

RAZVOJ PARKA VOJAŠKE ZGODOVINE

Kompleks stare pivške vojašnice je bil po odhodu jugoslovanske vojske v oktobru 1991 prepuščen propadanju. Slovenska vojska ga ni uporabila kot vojašnico, temveč zgolj kot poligon, s čimer so objekti nezadržno propadali.

Glede na to, da je bil kasarniški kompleks ob robu Pivke, neposredno ob magistralni cesti Postojna–Reka, je propadanje mogočnega kompleksa zgradb postajalo vse večji problem za lokalno skupnost. Istočasno se je Ministrstvo za obrambo ukvarjalo s problematiko starih opuščenih tankov in drugih vojaških vozil, ki so kot dediščina Jugoslovanske ljudske armade ostali na območju Slovenije. V Pivki se je tako v okviru iskanja rešitve za staro vojašnico maja 2004 porodila ideja, da bi v propadajočem kompleksu osnovali vojaški muzej, specializiran za oklepna vozila in druge večje eksponate opuščene vojaške tehnike.

Projekt Parka vojaške zgodovine se je v sodelovanju med Občino Pivka in Ministrstvom za obrambo RS, posebej pa s pomočjo razvojnih sredstev skladov Evropske unije neverjetno hitro razvijal. Že septembra 2006 je bil odprt prvi paviljon tankovsko-artilerijske zbirke, sledila pa je postopna obnova drugih objektov in muzejskih eksponatov vse do velike kohezijske operacije Celovita ureditev kompleksa Park vojaške zgodovine, ki je potekala v letih 2013–2015 in je predstavljala pomembno razvojno prelomnico. V okviru operacije sta bila zgrajena nov paviljon in garaža za vozne eksponate, prenovljen je bil tudi pomemben del infrastrukture. Park vojaške zgodovine je s tem postal največji muzejski kompleks v Republiki Sloveniji in dobil vse pogoje za razvoj v pomembno muzejsko turistično atrakcijo.

² Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas, str. 168–174.

³ Bizjak, Primož in njegove skrivnosti, str. 18–19.

KAJ PARK VOJAŠKE ZGODOVINE PONUJA OBISKOVALCEM

Nosilna razstava Parka vojaške zgodovine je Pot v samostojnost, ki prikazuje potek osamosvajanja Republike Slovenije s poudarkom na osamosvojitveni vojni leta 1991. Razstava v osnovnih obrisih orisuje SFRJ kot federativno državo, ki je v Socialistični republiki Sloveniji zajemala veliko večino slovenskega nacionalnega ozemlja. Poleg Tita je bila glavna vez jugoslovanske federacije Jugoslovanska ljudska armada (JLA), ki je imela izredno velik vpliv na razvoj države in njeno ureditev. V osemdesetih letih 20. stoletja je z omejevanjem nacionalnega razvoja in grobim kršenjem človekovih pravic večina Slovencev Jugoslavijo vse bolj doživljala kot nezno spono. Ob padcu Berlinskega zidu in demokratičnih spremembah v Vzhodni Evropi se je tudi v Sloveniji sprožila neustavljiva želja po demokraciji in večji samostojnosti, kar je po zmagi demokratične opozicije na prvih svobodnih volitvah aprila 1990 pripeljalo do plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990. Na njem se je kar 88,5 % volilnih upravičencev izreklo za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo. Čez šest mesecev je v skladu z referendumsko voljo slovenski parlament razglasil samostojnost, a temu je sledila brutalna vojaška intervencija Jugoslovanske ljudske armade, ki pa jo je zlomil odločen odpor slovenskih oboroženih sil Teritorialne obrambe in takratne milice. Poražena jugoslovanska armada se je umaknila v vojašnice in konec oktobra 1991, štiri mesece po začetku vojne, dokončno zapustila območje Republike Slovenije, ki je tako lahko polno zaživela svojo suverenost. Razstava omogoča, da obiskovalec podoživi vojno dogajanje tudi v neposrednem stiku z nekaterimi pomembnimi eksponati iz tistega obdobja. Tanki, oklepni transporterji in letala jugoslovanske vojske obiskovalcev ne puščajo ravnodušnih in posebej mladi lahko spoznajo pomembnost vojne, v kateri je bila ubranjena suverenost naše države.

Najbolj prepoznaven eksponat Parka vojaške zgodovine je podmornica P-913 Zeta, ki spada med t. i. žepne oziroma diverzantske podmornice razreda Una. Izdelanih je bilo šest diverzantskih podmornic, ki so bile poimenovane po rekah iz vsake jugoslovanske republike: Tisa, Una, Zeta, Soča, Kupa (Kolpa) in Vardar. Podmornica P-913 Zeta predstavlja izjemen primer vojaške tehnične dediščine, pri katere nastanku so v precejšnjem deležu sodelovali tudi slovenski strokovnjaki in slovenska industrija. Poleg tehničnega spomenika predstavlja podmornica P-913 Zeta tudi spomenik generacijam slovenskih podmorničarjev, ki so bili v jugoslovanski vojni mornarici nesorazmerno močno zastopani. Nekoliko misteriozno življenje in delo podmorničarjev prikazuje posebna razstava ob podmornici, ki jo je pripravil Pomorski muzej »Sergej Mašera« iz Pirana. Z zanimivimi eksponati, fotografijami in zgodbami podmorničarjev predstavi zgodovino podmorničarstva na vzhodni jadranski obali ter večini obiskovalcev nepoznane podrobnosti podmorničarskega življenja.

Maja 2016 je v zahtevni logistični akciji v Park prispela nemška vojaška lokomotiva 52-4936 iz druge svetovne vojne, ki s težo 120 ton in dolžino 23 metrov kraljuje med XXL-eksponati pivškega muzeja. Parna lokomotiva je bila narejena leta 1943, njena odlična konstrukcija in dobra izdelava pa sta botrovali temu, da so te lokomotive vozile še dolga desetletja po vojni in tako bolj kot osvajanju služile povojni obnovi Evrope. Lokomotiva v Parku ima še posebno zgodovinsko vrednost, saj je aprila leta 1978 s slavnostno vožnjo iz Ljubljane v Postojno zaključila obdobje parne vleke na glavnih progah na Slovenskem.

Park vojaške zgodovine ponuja obiskovalcem tudi več drugih zanimivih razstav in zbirk. Zanimanja obiskovalcev so posebej deležni tanki in druga oklepna vozila, ki vzbujajo strahospoštovanje. Med temi je treba zlasti izpostaviti oklepnike, združene v okviru razstave Oklep svobode, v katero so zajeta oklepna vozila, pa tudi orožje in oprema, ki so v Jugoslavijo prišli iz Združenih držav Amerike v petdesetih letih 20. stoletja kot vojaška pomoč. Ideja za postavitev razstave se je rodila zaradi začudenja obiskovalcev ob dejstvu, da je v zapuščini JLA tolikšno število ameriških vozil in vojaške opreme. Prvotno povojno sodelovanje s Sovjetsko zvezo je bilo prekinjeno leta 1948 z resolucijo Informbiroja, s katero je bila Jugoslavija izločena iz kroga na Sovjetsko zvezo vezanih komunističnih držav in je bila prisiljena navezati stike z zahodnimi državami. Na drugi strani so želele ZDA z vojaško pomočjo

Jugoslaviji zavarovati Italijo in sredozemski prostor pred vojaškim posegom z Vzhoda. Vojaška pomoč je bila nepredstavljivo velika in je omogočila preoborožitev Jugoslovanske ljudske armade; zlasti sodobna, reaktivna letalska flota pa naj bi odvrnila Stalina od vojaške intervencije v Jugoslaviji. Po ponovnem zbližanju in ureditvi odnosov s Sovjetsko zvezo se je jugoslovansko vodstvo odločilo, da se odpove ameriški vojaški pomoči.⁴ Oklepna vozila iz tega časa danes sodijo med najdragocenejše eksponate Parka vojaške zgodovine.

Posebnost pivškega muzeja je vozni del zbirke. Dinamični prikazi voženj z oklepniki predstavljajo pomembno doživetje za obiskovalce in so del vsakoletnega programa Festivala vojaške zgodovine. Nabor tradicionalnih dogodkov poleg Festivala dopolnjujejo tudi tematski vikendi – Podmorničarski vikend, v okviru katerega nekdanji podmorničarji obiskovalcem razkrivajo skrivnosti življenja in dela na podmornicah; Pohod po krožni poti vojaške zgodovine in Tankovski vikend, kjer lahko obiskovalci prisostvujejo prikazu moči in mobilnosti vojaške oklepne tehnike. V vse programe dogodkov so vključene tudi pedagoške delavnice in druge aktivnosti primerne za otroke, ki so med obiskovalci izjemno dobro sprejete. Prav zaradi pozitivnega odziva je bil v letošnjem letu oblikovan tudi program Preživetje v naravi za otroke, na katerem otroci spoznavajo osnove orientacije, prve pomoči in tehnike za pripravo tabornega ognja, si postavljajo preproste bivake, se učijo filtrirati vodo ter si prek različnih spretnostnih iger krepijo telo in duha.

PEDAGOŠKE VSEBINE PARKA VOJAŠKE ZGODOVINE PIVKA

Kljub široki ponudbi vsebin in različnih dodatnih aktivnosti Park vojaške zgodovine do danes ni imel sistematično zastavljene in urejene ponudbe pedagoških programov, ki bi sledila načelom Skupnosti muzejev Slovenije.⁵ Vzrok zapostavljenosti na področju pedagoške dejavnosti je vsekakor dejstvo, da je bil Park šele lansko leto vpisan v razvid muzejev,⁶ njegovo financiranje s strani države pa še ni urejeno.⁷ A muzejske razstave in zbirke so močno povezane s temami v različnih učnih načrtih tako osnovnošolskih predmetov kot tudi predmetov na gimnazijah ter drugih poklicnih in tehničnih šolah, kar je odlično izhodišče za tesnejše sodelovanje muzeja s temi institucijami. Še večjo vlogo daje Parku dejstvo, da je vojaška zgodovina v šolah velikokrat zanemarjena, zlasti pa je zaznan primanjkljaj pri poznavanju dogajanja iz časa osamosvojitve in vojne za Slovenijo. Park vojaške zgodovine zato pomeni pomemben dejavnik, saj z obdelovanjem zapostavljenih vojaškozgodovinskih tem lahko pri učencih in dijakih vzbudi zanimanje za učenje in ponudi širok vpogled v bogato vojaškozgodovinsko dediščino naše države, ki sega od pradavnine do današnjih dni.

Zbirke Parka vojaške zgodovine v veliki meri sestavljajo večji in »XXL« eksponati – različna vojaška vozila, orožje in druga vojaška tehnika. Impozantnost teh muzejskih predmetov je pri učencih mogoče izkoristiti v dveh fazah učenja in pomnjenja. Ogled lahko predstavlja učenčev prvi stik z določeno učno snovjo in je torej izhodišče za začetek učenja, na katerem bo šele začel graditi svoje znanje in razumevanje. Po drugi strani pa je ogled zbirk in njihovih eksponatov lahko odlična priložnost za utrjevanje že pridobljenega znanja, apliciranje tega znanja na konkretne primere s ciljem (boljšega) razumevanja naučenega, ali pa dopolnitev in nadgradnja, ki učencu pomaga pri lažjem pomnjenju.

Za uspeh muzejskih pedagoških programov in kar največji »*izkupiček znanja*« pri učencih je posebej pomembno sodelovanje med učiteljem in strokovnim sodelavcem/vodnikom v muzeju. Učitelje se spodbuja,

4 Kurent, Oklep svobode, str. 3.

5 Skupnost muzejev Slovenije, »Pedagoški programi«.

6 N. Š., »Park vojaške zgodovine vpisan v razvid muzejev«.

7 Uršič Zupan, »Kar se tiče denarja nismo razvajeni«.

da ob najavi obiska Parka vojaške zgodovine kar najbolj natančno in podrobno izrazijo svoje individualne želje in zahteve glede obravnave vsebin. Še vedno je namreč učitelj tisti, ki učne cilje, vsebino in učno tehnologijo ustrezno prilagaja učencem ter odloča o izvajanju učnega procesa. Prav tako se učitelj odloča, katero učno vsebino bo obravnaval in kako jo bo interpretiral.⁸ Ker gre pri Parku vojaške zgodovine za izjemno vsebinsko, časovno in prostorsko obsežen kompleks z zelo širokim naborom vojaškozgodovinskih tem, je sodelovanje med strokovnimi sodelavci in učitelji še bolj pomembno. Skupaj z muzejskimi vodniki lahko učitelji izberejo vsebine, ki so pomembne za njihove učence, izluščijo, kje so poudarki, ki jih je nujno obravnavati in katere so tiste teme, ki se jih lahko ob ogledu izpusti. S takšnim vsebinskim reduciranjem se želimo izogniti tudi hitremu pozabljanju, ki ga prinese kopičenje prevelikih količin podatkov. Učitelji se lahko zato po načelu »manj je več« sami odločijo, katerim vsebinam bodo dali prednost. V Parku vojaške zgodovine se namreč zavedamo, da v sodobnem času prihaja do preobremenjenosti učnih načrtov. Kot pravi Marentič Požarnikova, bi bilo zato koristno potegniti mejo med tistimi podatki, ki so samo za ponazoritev, posredniki pri učenju in tistimi, ki naj bi jih učenci trajno usvojili ter jih je treba zato bolj poudariti. S tem bi se povečala kakovost znanja in tudi količina trajnega znanja.⁹ To pa je tudi eden izmed glavnih ciljev muzeja na področju pedagoških dejavnosti.

Program Parka, namenjen šolskim skupinam, temelji na vodenjih, ki jih tako po muzejskih zbirkah kot zunaj kompleksa izvajajo strokovni sodelavci Parka, pri čemer sledijo sodobnim pedagoškim in didaktičnim usmeritvam. Muzejske vsebine so namreč lahko predstavljene na različne načine glede na tipe skupin in njihove zahteve, zato so vodenja, namenjena učencem in dijakom, posebej prilagojena njihovim potrebam. Po drugi strani sodobna šola zahteva aktivnost učencev, saj z njo dosežejo trajnejše, uporabnejše in koristnejše znanje. V šolah se pogosto govori o uvajanju novih aktivnih učnih metod in oblik, s katerimi bi pri učencih dosegli trajnejše pomnjenje in povečan interes za dodatno raziskovanje. Prav pri pouku zgodovine naj bi učenci pridobivali kvalitetno in kvantitativno znanje ter razvijali številne spretnosti, ki so pomembne za samostojno učenje.¹⁰ Zaradi vse večjih teženj in zahtev po takšni vrsti učenja, je obisk muzeja še posebej primeren. V nadaljevanju so našteje bistvene pedagoške strategije in načela, ki jim skušamo slediti v Parku vojaške zgodovine – učne metode, ki jih uporabljajo strokovni sodelavci; načelo nazornosti in uporaba eksponatov ter drugih muzejskih predmetov kot svojevrstnih učil.

Vodeni ogledi šolskih skupin v Parku vojaške zgodovine potekajo po principu neklasičnega frontalnega dela, ki ga je Strmčnik opisal kot prosti, nevezan frontalni pouk, ki bolj aktivira učence. Učitelj naj bi pri taki vrsti pouka učence bolj pritegoval, predvsem h glasnemu razmišljanju, postavljanju vprašanj, pripomb, pomislekov, k izražanju občutij, stališč in pogledov brez strahu pred posledicami.¹¹ Temu načinu poučevanja sledijo tudi strokovni sodelavci Parka vojaške zgodovine. Voden ogled za šolske skupine tako ni le posredovanje učne snovi, temveč stremi k temu, da so med ogledom uporabljene različne metode dela, ki prispevajo k večji aktivnosti in ustvarjalnosti učencev. Po Trškanovi so to metoda razlage, pri kateri učenci poslušajo, opazujejo, gledajo in memorirajo; metoda razgovora, pri kateri vodnik spodbuja k postavljanju vprašanj, formuliranju in izražanju mnenj ter uporabi zgodovinske terminologije; metoda demonstracije, pri kateri učenci primerjajo in analizirajo slike, fotografije, eksponate, zemljevide in druge muzejske predmete ter metoda dela z zgodovinskim tekstom, pri kateri vodnik učence spodbuja k uporabi primarnih in sekundarnih zgodovinskih virov, zemljevidov, slikovnega in video gradiva.¹²

8 Štefanc, *Z učnimi gradivi*, str. 14.

9 Marentič Požarnik, *Psihologija učenja in pouka*, str. 76.

10 Trškan, *Didaktika zgodovine*, str. 27–37.

11 Strmčnik, *Učna diferenciacija*, str. 63.

12 Trškan, *Didaktika zgodovine*, str. 17.

Način dela, ki sledi tem metodam, se je v preteklosti pri muzejskih vodenjih izkazal kot uspešen. Hkrati se vodenje učencev na način netradicionalnega frontalnega dela pokaže kot zelo primerno tudi zaradi obsežnosti zbirk in vsebin. Poleg tega imajo učenci metodo demonstracije in metodo dela s slikovnim in drugim gradivom zelo radi, saj jim omogočata boljše razumevanje in pomnjenje učne snovi.¹³

Pri razčlenjevanju ponudbe Parka vojaške zgodovine za šolske skupine je pomembno poudariti, da vodeni ogledi sledijo t. i. načelu nazornosti. To je eno izmed ključnih splošno didaktičnih načel, s katerim učenci prek stika z neposredno stvarnostjo lažje dojemajo in utrjujejo abstraktnejše bistvo predmetov, pojavov in procesov stvarnosti. Med pomembne funkcije nazornosti naj bi spadala tudi racionalna in redukcijska funkcija, saj s ponazorilom pokažemo bistvo in tisto, kar bi sicer z besedami opisovali dlje časa.¹⁴ Med raznovrstnimi eksponati vodnik na podlagi potreb in želja skupine oziroma učitelja izbere tiste predmete (ponazorila), s katerimi najlažje pripelje učence do boljšega in poglobljenega razumevanja učne snovi.

Med drugimi učnimi metodami, ki so uporabljene med vodenji, je treba posebej poudariti metode prikazovanja, ki so sicer v izobraževanju zelo pogoste, temeljijo pa na pomenu čutnega zaznavanja v procesih učenja in izkustvenega učenja. Gre za že omenjeno načelo nazornosti, saj se prepletajo čutno zaznavanje, miselne in gibalne aktivnosti. Prikazovanje je zelo raznoliko. Glede na kategorije prikazovanja, opisanih pri Blažiču,¹⁵ vodeni ogledi v muzeju zajemajo predvsem naslednje: govorno jezikovno, tekstualno jezikovno, grafično ter posebej pomembno stvarno, saj večino vodenja učenci opazujejo resnične predmete, modele in naprave.

Eno izmed orodij k boljšemu in globljemu razumevanju so tudi učni mediji, h katerim lahko štejemo učila, ki predstavljajo pomemben del izobraževalne tehnologije. O njih govorijo številni avtorji, poenostavljeno pa naj bi bila učila vsa sredstva, s katerimi učitelj pri pouku ponazarja obravnavano vsebino, uporabljajo pa jih tudi učenci, ki prek njih usvajajo znanje.¹⁶ Glede na zapisano lahko trdimo, da predstavljajo predmeti in eksponati Parka vojaške zgodovine svojevrstna učila. Po klasifikaciji, ki jo je uredil Podhostnik, spadajo muzejski predmeti pod tridimenzionalna in dvodimenzionalna učila ter učila za demonstracijo gibanja.¹⁷ Muzejski predmeti imajo s pravilno predstavitvijo vodnika namreč stimulativno in motivacijsko moč, ki učence pritegne, zaradi večje predstavljenosti pa jih zato učna snov tudi bolj zanima in se vanjo lažje poglobijo.

V osnovnošolskih in srednješolskih učnih načrtih za različne predmete je poudarjeno tudi razvijanje učnih spretnosti, s katerimi naj bi učenci dosegali »trajnejše znanje, boljše razumevanje, lažje memoriranje, veselje, uživanje in zadovoljstvo ob učenju, boljši odnos do predmeta, zavedanje lastne sposobnosti ter upoštevanje mnenj in stališč sošolcev«.¹⁸ Načini za doseganje teh ciljev so v šolah in muzejih seveda različni, a je eden od njih prav gotovo uporaba različnih učnih metod in šolskim skupinam prilagojeno vodenje. To ne temelji samo na posredovanju znanja, temveč ima za učni cilj tudi usvajanje vrednot, stališč in razvijanje kritičnega mišljenja. V šolah je namreč posredovano znanje pogosto ločeno od vrednostnih sporočil, od problemov sodobnega sveta in učenčevih izkušenj.¹⁹ Park vojaške zgodovine se želi s svojimi razstavami in zbirkami vključiti v pedagoški proces s ciljem razvoja kritičnega mišljenja in ozaveščanja o vrednosti miru med mladimi. Prispevati želi svoj delež v vzgoji za mir, ki lahko pripomore k rasti in razvoju civilizirane družbe ter aktivnega državljanstva. S tem namenom bo ob prihajajoči 30. obletnici osamosvojitve Republike Slovenije pripravljen nov, celovit pedagoški

13 Trškan, Didaktika zgodovine, str. 44.

14 Štefanc, Z učnimi gradivi, str. 12.

15 Blažič, Didaktika, str. 368.

16 Štefanc, Z učnimi gradivi, str. 15.

17 Podhostnik, Didaktika, str. 198.

18 Trškan, Didaktika zgodovine, str. 33.

19 Marentič Požarnik, Psihologija učenja in pouka, str. 118.

program za vrtce in osnovne šole. Poleg prilagojenih vodenj bo vključeval tudi pedagoške delavnice, za starejše učence pa bo pripravljen učni katalog po razstavi Pot v samostojnost. Ureditev celovitega programa za šole bo namenjena poglobljanju in razširjanju znanja o procesu osamosvajanja RS ter izgrajevanju zavesti o narodni identiteti in državni pripadnosti.

Cilj Parka vojaške zgodovine je predvsem učenčevu boljše razumevanje sveta in zastavljanje vprašanj o njegovi prihodnosti ter o vlogi posameznika v njem. S povezovanjem muzeja in šol smo korak bližje k temu cilju.

SUMMARY

Due to its strategic position, Pivka became an important logistical center of the Isonzo front supply system during World War 1, and after the war, with the emergence of the Rapallo border, rose in importance even further. The Kingdom of Italy within its mission of border fortification set up a series of forts and military barracks in the Pivka region, including the Pivka barracks. After Italy's capitulation of 1943, the barracks was taken over by the German army, and in 1945 by the Yugoslavian People's Army. After the dissolution of Yugoslavia, the barracks complex was left to decay until the Military History Park project was begun by the Pivka Municipality and the Ministry of Defence. In 2006 the first pavillion containing a tank and artillery collection was opened, and was followed by a gradual reconstruction of other buildings and display objects. With the Wholesome Renovation of the Military History Park Complex cohesion operation between 2013 and 2015, the park has become the largest museum complex in Slovenia, and met all of the conditions for the development into an important museum tourist attraction.

The hallmark exhibition of the park today is called »The Road to Independence«, and displays the process of achieving Slovenian independence, with emphasis on the War of Independence of 1991. Apart from its tank collections, artillery collections, and other armored vehicles collections, the most recognized exhibit among visitors remains the P-913 Zeta submarine, which inspires the most awe. One of the museum's features is the drivable part of the collection. The dynamic representation of driving armored vehicles is a thrilling experience for visitors and is a traditional museum event. The programs also include pedagogic workshops and other activities for children, which are well received among the visitors.

The pedagogic activity of the museum is the youngest among the park's activities. Museum exhibitions and collections are intricately connected to topics in school curriculums of various elementary schools, high schools, and in vocational and technical schools. All of that is an excellent foundation for a closer cooperation with these institutions.

Viri in literatura

- Bizjak, Matjaž: Primož in njegove skrivnosti. *Primorske novice* št. 98/2010.
- Blažič, Marjan: *Didaktika*, visokošolski učbenik. Novo mesto: Visokošolsko središče, Inštitut za raziskovalno in razvojno delo, 2003.
- Marentič Požarnik, Barica: *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS, 2016.
- N. Š. (2019). Park vojaške zgodovine vpisan v razvid muzejev. Dostopno na: <https://www.rtv slo.si/kultura/dediscina/park-vojaske-zgodovine-vpisan-v-razvid-muzejev/488768>, 29. 2. 2020.
- Podhostnik, Karel: *Didaktika*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1981.
- Jankovič Potočnik, Aleksander: Vojaškostrateški pomen Pivške kotline. *Slavenski zbornik* (ur. Janko Boštjančič), Vrhnika:

Galerija 2, 2005.

- Juvančič, Ivo: Mussolinijev utrdbeni pas preko naših gora in planin. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1968, št. 3.
- Kurent, Boštjan; Boštjančič, Janko: *Oklep svobode, Ameriška vojaška pomoč Jugoslaviji v 50. letih 20. stoletja*. Katalog razstave. Pivka: Parku vojaške zgodovine, 2013.
- Skupnost muzejev Slovenije. Pedagoški programi. Dostopno na: <https://www.pedagoskiprogrami.si/>, 29. 3. 2020.
- Strmčnik, Franc: *Učna diferenciacija in individualizacija v naši osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport, 1993.
- Štefanc, Damijan; Škapin, Danuša: *Z učnimi gradivi do kakovostnega znanja*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje, 2011.
- Trškan, Danijela: *Didaktika zgodovine 1996-2016 (Prispevki k zgodovini v šoli)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 2016.
- Uršič Zupan, M.: »Kar se tiče denarja nismo razvajeni«. Dostopno na: <https://www.primorske.si/2020/02/08/janko-bo-stjancic-kar-se-tice-denarja-res-nismo-raz.>, 29. 2. 2020.

Dr. Monika Kokalj Kočevar

muzejska svetnica, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

E: monika@muzej-nz.si T: 01 300 96 19

ZBIRANJE USTNIH PRIČEVANJ O LETIH 1990/1991 V SLOVENIJI

Snemanje ustnih pričevanj in njihova uporaba je pomemben prispevek k širšemu večplastnemu razumevanju in predstavitvi dogodkov in procesov. Najbolj pomembno je izbrati dobre pričevalce. Ključna pa so tudi dobro postavljena vprašanja. Teme dogodkov v Sloveniji 1990/91 ponujajo velik nabor, zato se je treba že pred začetkom planiranja odločiti za obseg raziskovanj. Končni rezultat je odvisen tudi od »izluščenja« najboljših podatkov.

Ključne besede: ustna zgodovina, vojna 1991, intervjuvanci, ustna zgodovina v razredu.

UVOD

Proučevanja tem iz življenja Slovencev v zadnjih trideset let in njihovih izsledkov si skoraj ne predstavljamo brez vsaj kratkih vključevanj individualnih zgodb posameznikov, ki v prvi osebi opisujejo osebno izkušnjo. Čeprav se je pri nas ustna zgodovina uveljavila z zamudo, pa je pridobila zanimanje najširše javnosti. Mednarodna krovna organizacija IOHA – International Oral History Association, usmerja delovanje različnih nacionalnih organizacij. Slovenija je žal še nima, a se metode dela uporabljajo na različnih področjih. Kaj je ustna zgodovina? Ustna zgodovina je študijsko področje in metoda zbiranja, ohranjanja in interpretacije glasov in spominov ljudi, skupnosti in udeležencev preteklih dogodkov. Kaj vse lahko izvemo s pomočjo ustne zgodovine, česar ne moremo izvedeti iz drugih virov? Kako so ljudje doživljali in osmišljali lastno življenje. Poročila o ustni zgodovini dodajajo življenje dejstvom. In dajo glas ljudem, običajnim ljudem, ki pogosto ne sodelujejo pri pisanju zgodovine.¹

Ustna zgodovina omogoča spoznavanje perspektiv posameznikov, ki se sicer ne bi pojavili v zgodovinskem zapisu. Medtem ko se velikokrat uporablja tradicionalno gradivo za predstavitev preteklosti, vsakdanji ljudje večinoma »padejo skozi razpoke« pisnega zapisa.

Ustna zgodovina omogoča, da zastavimo vprašanja, ki nas zanimajo, ljudem, ki so doživeli oz. izkusili dogodke na lastni koži. Zgodovinskim akterjem daje priložnost, da pripovedujejo svoje zgodbe skozi svoje besede.

¹ Oral History Lesson Plan, Park City Museum, <http://parkcityhistory.org/wp-content/uploads/2013/08/Oral-History-Lesson-Plan.pdf>, 3. 9. 2020.

Skozi ustno zgodovino imajo intervjuvanci priložnost sodelovati v ustvarjanju zgodovinske zgodbe njihovega življenja.² In dodala bi, tudi v ustvarjanju širše zgodbe skupnosti.

Kritično vrednotenje virov je pomembno znanje. Učenci bi morali biti sposobni prepoznati vrednote in omejitve vsakega vira, na katerega naletijo. Verjamem, da lahko viri ustne zgodovine dopolnjujejo obstoječo zgodovinsko pripoved, hkrati pa razvijajo pri učencih sposobnosti kritičnega mišljenja. Pomen zgodb posameznikov je še toliko večji, ko večje nacionalne teme usmerimo v raziskovanje lokalnega konteksta, kar pravzaprav predstavlja raziskovanje tem v okviru Mladih zgodovinarjev. Ker so življenjske zgodbe posameznikov po navadi tesno povezane z njihovim lokalnim okoljem, lahko ustne zgodovine služijo kot vrata za razumevanje lokalne zgodovine in njihovega odnosa do nacionalnih zgodovinskih trendov.³

Letošnja razpisana tema komisije za delo z zgodovinskimi krožki pri ZPMS, je ena izmed takih, ki kar kliče po vključitvi ustne zgodovine. Zagotovo bo kar nekaj skupin za pripravo svoje naloge predvidelo zbiranje ustnih virov. Morda vsaj kot dopolnitev zbranih podatkov. Leto 1991 se večina ljudi zagotovo še zelo dobro spomni. Krajevno raziskovanje te bližnje zgodovine pa je skozi pričevalce za učence še posebej zanimiva.

PRIPRAVA NA INTERVJU

Po določitvi teme je pomembno, da pri pripravi na razgovor opravite raziskavo. Obstaja veliko virov informacij, ki jih je mogoče raziskati, npr. knjižnice (šolske, krajevne, fakultetne), lokalna zgodovinska društva, muzejske zbirke, časopisni arhiv, cerkveni zapisi, zasebne zbirke, šolske kronike itd.

Pomembno je, da učenec pozna okvirni potek dogodkov oz. kronologijo, prelomnice, glavne ideje, posameznike na državni ravni idr. Nato pa se poglobi v raziskovanje tem lokalnega dogajanja in to primerja. Hkrati je pomembno, da razume in analizira dejavnike, ki so oblikovali pomembne dogodke, in da razume, da obstaja več pogledov in interpretacij zgodovinskih dogodkov.⁴

Pri pripravi na zbiranje intervjujev je treba najprej predvideti, ali bodo intervjuji le sestavni del, morda nadgradnja zbiranja podatkov ali pa bodo učenci sestavili nalogo pretežno na osnovi zbranih ustnih pričevanj. Od tega je tudi odvisno, kako široko si bodo zastavili projekt zbiranja ustnih virov. Učitelji lahko ustno zgodovino vključijo tudi v učilnico, saj lahko obvladovanje izvedbe zgodovinskih intervjujev šteje kot nabor veščin. Z intervjuji lahko pridobimo bogatejše in popolnejše podatke o pomembnih zgodovinskih dogodkih, kot jih lahko ponudijo učbeniki in drugi tradicionalni viri. Največ se z uporabo ustnih virov pri pouku zgodovine ukvarja prof. dr. Danijela Trškan, ki je v svoji odlični knjigi *Ustni viri kot del kulturne dediščine* pripravila gradivo za praktično uporabo ustne zgodovine.⁵

Čeprav je večkrat sama izvedba intervjujev večplastna in zahtevna, pa intervju daje učencem občutek za ustvarjalnost in interpretacijo v zgodovinskem procesu in globlje razumevanje vrednosti ustne zgodovine. Delo z ustnimi viri ni enostavno in vključuje veliko naporov, energije in medsebojnega sodelovanja na vseh

2 Kathryn Walbert, *Oral history in the classroom*, http://www.aughty.org/pdf/oralhist_classroom.pdf, 10. 9. 2020.

3 Rachel Olson, *Oral history in the classroom* (15. 1. 2016), <https://sohp.org/2016/01/15/oral-history-in-the-classroom/>, 5. 9. 2020.

4 *History rocks, 5 reasons to include oral history in the classroom*, <https://historyrocks.co.uk/5-reasons-to-include-oral-history-in-the-classroom/>, 5. 9. 2020.

5 Danijela Trškan, *Ustni viri kot del kulturne dediščine*, Aktivna ustna zgodovina pri pouku zgodovine, Slovenska nacionalna komisija za UNESCO, Ljubljana 2018.

straneh. Učenci pripravijo najboljše intervjuje, če so usposobljeni. Pot do tega pa je dolga. Znotraj skupin je treba delo z ustnimi viri oziroma njihovo zbiranje razdeliti glede na različne sposobnosti in prioritete učencev. Mary L. Larson citira Ramona Harrisa, ki je poudarjal, da »je treba poiskati prave ljudi, ki bodo izvedli intervjuje in prave informante«⁶. V skupinah naj sodeluje več učencev, ki se dopolnjujejo in delujejo kot celota. Pomembno je učence pripraviti na vodenje intervjujev.

Pomembno je pripraviti dober načrt izvedbe intervjujev: kdo sodeluje (skupina), nabor potencialnih pričevalcev in zakaj so bili/bodo izbrani, kako snemati in koliko intervjuvancev posneti, pripraviti dokumente povezane s kontaktiranjem pričevalca (obrazec za dovoljenje za objavo ustne zgodovine, obrazec za izposojlo gradiva, obrazec za objavo fotografij, predlog zahvalnega pisma, fotografije posnete med intervjujem, seznam vprašanj, transkripcija intervjuja, predaja gradiva v hrambo. Hkrati je treba predvideti, v kakšne namene se bo gradivo uporabljalo – članek, raziskava, razstava ali predstava z uporabo materialov za intervjuje ali pa srečanje s pričevalci. Že pred začetkom projekta je treba tudi doreči, kam se bo zbrano gradivo shranilo.

Sama poiščem potencialne pričevalce po navadi prek različnih organizacij ali zvez. Seveda poprej skušam kar najbolje preštudirati temo, o kateri se bom pogovarjala. Najbolj me skrbi, da bi mi zaradi lastnega nepoznavanja teme »spolzeli«⁷ podatki, po katerih nisem znala ali vedela vprašati. Po navadi najprej pošljem napovedno pismo, v katerem razložim, kaj in zakaj bomo snemali.

Pisma potencialnim pričevalcem morajo biti urejena, dobro napisana in morajo vsebovati vse potrebne informacije. Vsebovati mora predstavitev projekta in zakaj ga izvajate, kakšne informacije iščete, kaj boste počeli z intervjuji. Izkoristite to priložnost in vprašajte, ali poznajo še koga, ki bi lahko bil dober kandidat za razgovor za vaš razredni projekt. Priporočljivo je voditi seznam potencialnih pričevalcev za različne teme, ki jih boste raziskovali v prihodnosti. To priporoča tudi Linda P. Wood v knjigi napotkov za izvedbo projektov ustne zgodovine.⁷ Nabor potencialnih pričevalcev se lahko pridobi pri različnih lokalnih organizacijah in združenjih, velikokrat pa je najboljši t. i. pahljačasti nabor, kar pomeni, da pričevalci sami predlagajo nove pričevalce oziroma osebe, ki so sodelovale z njimi pri dogodkih in jih tudi že angažirajo.

Glede na izkušnje se približno ena petina ljudi odzove na povabilo. Če sem prepričana, da bi imel potencialni pričevalec, ki se sicer ni odzval, dobro zgodbo, ga/jo še vseeno skušam znova poklicati in prepričati. Večkrat pričevalci potrebujejo le manjšo spodbudo oz. potrditev. Tudi tisti, ki so na začetku le z nejevoljo pristali na pogovor, so po navadi zelo zadovoljni s posnetim.

Poleg priprave opreme za snemanje in izbora snemalca oziroma osebe, ki bo skrbela za snemanje, se je treba dogovoriti tudi, kje se pogovor snema. Pri starejših je po navadi primernejše, da jih snemamo na njihovem domu, saj se počutijo bolj sproščeno, pričevalci za projekt 1991 pa so mlajše osebe, najbrž še v službi in bo prišel v poštev za snemanje samo čas popoldne ali ob koncih tednov, morda kar v šoli ali v lokalnih organizacijah in zvezah, če snemamo več predstavnikov istih skupin. Določiti je treba tudi, ali bodo učenci skušali zajeti širše dogajanje poteka vojne ali pa samo začetek oz. posamezne teme. Od tega je odvisen tudi nabor pričevalcev. Ali prikazati začetek osamosvojitvenih naporov skozi oči različnih pripovedovalcev ali spremljanje najpomembnejših dogodkov v desetih dneh agresije ali pa samo določene sklope, na katere je vplivalo dogajanje. Morda bodo učenci zbirali pričevanja, kako je potekal čas v zaključenih okoljih ali skupinah npr. v vrtcih, trgovinah, tovarnah, različnih službah, muzejih ali v drugih skupinah. Ni nujno, da se največ posvečamo aktivnim udeležencem npr. TO, policije ... Vsakdo ima svoje spomine. Tudi z izborom različnih pričevalcev lahko dobimo večplasten prikaz. Lahko zberemo pričevanja, kako je družina preživela čas

6 Mary A. Larson, *Research Design and Strategies*, handbook of oral history, Altamira press, 2008, str. 120.

7 Linda P. Wood, *Oral History projects in your classroom*, Oral History Association, 2001, str. 33.

osamosvojitvene vojne. Lahko izvemo, kako so skupina prijateljev, sošolcev doživeli leto 1991. Konec pouka je bil sicer že 25. junija 1991, pa vendarle so se dogodki odvijali že pred tem. Kaj je zapisano v šolski kroniki?

VPRAŠANJA ZA INTERVJU

Usmerjanje raziskave učencu omogoči, da razvije vprašanja, ki bodo spodbudila natančnejše odgovore. Priprava dobro premišljenih vprašanj je pot do dobrih odgovorov. Pomembno je naučiti učence postaviti odprta vprašanja in nadaljnja vprašanja. Cilj intervjuja je pridobiti posameznikove edinstvene zgodbe, odzive in pojasnila v odnosu do teme – ne le splošne informacije. Vprašati je treba, kaj so intervjuvanci doživeli sami. Tudi pri opisu dogodkov je treba vprašanje ponoviti – ali ste to sami videli. Z organiziranostjo in dobro premišljenimi vprašanji bodo intervjuvanci videli, da so učenci zainteresirani za njihov intervju, in da so prišli pripravljeni. Odnosi med učenci in intervjuvanci naj bodo sproščeni. Večkrat pripovedovalci izjavljajo, da se jim njihove življenjske zgodbe ne zdijo pomembne, in sprašujejo, zakaj jih želijo snemati. Na neki način želijo vprašani potrditev, da nas njihova zgodba zanima in da je za nas in naš projekt pomembna. Kar tudi je, saj sestavljamo mozaik zgodb in večplastnost dogajanja. Vedno moramo poudariti pomen *»Male pomembne zgodbe«*, kar se mi je na terenu že večkrat pokazalo kot prava ocena. Že prej sem omenila spekter zgodb. Sodelovala sem pri zbiranju ustnih virov o letu 1990/91. Snemali smo pripadnike TO, policije, najbolj pa so mi bili zanimivi *»navadni ljudje«*. Izbrala sem pogovor z novinarko, zdravnikom, vaščanom, ki so mu vojaki JLA požgali domačijo, glasbenikom, gostilničarjem, slikarjem, mamo, ki je šla v vojašnico po sina ... Vsak je imel svojo zgodbo o istih desetih dneh leta 1991 in skozi njihove zgodbe lahko začutimo tisti čas. Lahko začutimo vsa čustva, vse strahove, vse veselje, vsa upanja.

IZVEDBA INTERVJUJA

Seveda lahko zberemo tudi pisne odgovore na vprašanja, vendar je daleč uspešnejši pogovor v živo. Vprašanja lahko vnaprej posredujemo, da se intervjuvanci vsaj okvirno pripravijo in tudi vidijo, v katero smer se bo razvijal pogovor.

Pomembna je vzpostavitev začetnega stika. Za boljši začetek je morda včasih bolje, da vzamejo učenci s seboj drugo osebo, kot je prijatelj, sosed, sošolec, sorodnik ali druga oseba, ki ga/jo pričevalec pozna. Začetek pogovora naj se dotika splošnih tem – kako smo prišli, kaj smo na poti doživeli, kako lepa je okolica. Tako se vzpostavi kontakt s pričevalcem in se sprosti začetna zadrega.

Pred začetkom naj naredijo hiter test snemanja. Nato pa posnamejo uvodni tekst. Npr: *»Danes je _____ (dan v tednu), (datum), moje ime je _____ (ime učenca) in intervjuvam..... (ime intervjuvanca) za projekt _____.«* Potem lahko začnejo intervju. Velikokrat mladi prehitro in nerazumljivo govorijo, zato jih je treba opomniti, naj govorijo z intervjuvanci počasi in po potrebi ponovijo vprašanje.

Ko se med pogovorom učenci pogovarjajo z intervjuvanci in postavljajo vprašanja, je pomembno, da jih gledajo v oči, da pritegnejo njihovo pozornost. Pazljivo poslušanje je pomembno, še bolj pa, da se ne prekinja pripovedovalca. Tudi zato, da lahko navežejo podvprašanje oz. dodatno vprašanje. Po navadi naj učenci ne komentirajo pripovedovanja, ampak naj samo opazno kimajo z glavo. Soba, kjer se snema, naj bo dobro osvetljena, če snemamo samo avdio, naj bo naprava za snemanje v bližini intervjuvanca, da je zvok

jasnejši. Vsi dodatni šumi so moteči. Večkrat se zgodi, da intervjuvanec misli ne zaključi ali pa tudi ne poda toliko informacij, kot bi se nam zdelo zanimivo ali potrebno za projekt. Takrat morajo učenci znati postavljati nadaljnja vprašanja, da pripovedovalec dopolni svojo zgodbo ali misel ali doda več podrobnosti. Razmerje med odprtimi in zaprtimi vprašanji naj bo 80 : 20. Opomnite jih, naj se osredotočijo na tisto, kar pripovedovalec iz prve roke ve ali je bil temu osebno priča, pa tudi na lastno interpretacijo teh dogodkov. Ustna zgodovina ne obnavlja informacij, pridobljenih iz druge roke.⁸

Včasih se oseba zmoti ali oddalji od teme. Na žalost je pozabljivost ena izmed nadlog vseh nas. Poskusite jih vrniti k osnovni temi, tako da ponovite vprašanje. Če to ne deluje, spremenite temo ali jim pokažite fotografije, da boste dosegli večjo koncentracijo. Intervjuvanec se lahko razburi ali zmede, če se ne spomni določenega datuma, dogodka ali imena. Zadrego lahko odpravimo tako, da gremo naprej z vprašanji in se vrnemo k prejšnjemu vprašanju, če je to pomembno. Vsekakor ne smemo dovoliti, da intervjuvancu zaradi tega pade koncentracija za razgovor. Lahko tudi rečete: »*Ne skrbite toliko o podrobnostih za zdaj. K temu se lahko vrnemo kasneje in zapolnimo to informacijo, če se spomnite. Tako uživam v vaši zgodbi, prosim nadaljujte ...*« Lahko jim poveste, kaj je o tej temi povedal drugi sogovornik in morda jih bo to spomnilo. Poskusite jih spomniti tudi tako, da jim pokažete fotografije, ki jih bodo morda spomnile na dogodek ali osebo. Če so udeleženci intervjujev ob razlagi določenih dejstev preveč čustveni, jim naj dajo učenci minuto ali dve, da se zberejo, po navadi ta čas počakamo v tišini. Lahko pa jih vprašamo, ali raje ne bi govorili o tej temi. Osebno najraje nadaljujem z drugimi vprašanji in jim prekinem razmišljanje o temi, ki se je izkazala za bolečo.

Kar se mi zdi najpomembnejše, je, da se naučimo poslušati. Kathryn Anderson in Dana C. Jack nas usmerjata v »*stereo poslušanje – obojega, dejstev in občutkov*«. ⁹ Sama si ob pogovoru delam krajše zapiske, vodim pa tudi knjigo intervjujev, v katero zapisujem dan snemanja, osebne podatke pričevalcev, status pričevalca, zapišem tudi glavne ključne besede glavnih točk v njegovi pripovedi. Včasih si med pogovorom, ker pričevalca ne prekinjam, zapišem naslednje vprašanje, ki ga želim še postaviti (da ga ne pozabim). Če na vprašanje ne dobim odgovora, ki ga pričakujem, ponovim vprašanje, vendar ga postavim drugače. Predloženih vprašanj se držim le okvirno, saj pri posamezniku nikoli ne veš, kako globoko in koliko v širino se bo razširil pogovor. Večkrat se mi je zgodilo, da je bila tema pogovora eno, s pričevalcem pa sva nato posnela nekaj čisto drugega, ker je bila druga tema oziroma zgodba, ki jo je nosil v sebi, neprimerno močnejša. V zvezek hkrati zapisujem tudi morebitno uporabno gradivo, ki ga pričevalec hrani in bi prišlo v poštev za izposajo.

Ali snemati posameznika ali skupino? Največkrat se izkaže, da si pričevalci, če jih je naenkrat več, v pogovoru preveč segajo v besedo, spreminjajo temo in je pogovor težje obvladljiv. Zato načeloma snemam le po enega intervjuvanca naenkrat. Tudi ne podpiram ideje, da pri pogovoru prisostvujejo družinski člani. Tudi ti se prevečkrat vključujejo v pogovor, usmerjajo intervjuvanca ali pa ta določene podatke zaradi prisotnega sorodnika zamolči.

Enourni intervju je v povprečju dovolj za pridobitev podatkov, ki smo se jih namenili zbrati. Nekateri pogovori lahko trajajo dlje, če se pričevalec strinja. Vedno se lahko dogovorite za nov sestanek in se vrnete.

8 Oral History in the classroom, Montana Oral History Society, https://mhs.mt.gov/Portals/11/education/Footlocker/OralHistory_UserGuide.pdf, 1. 9. 2020.

9 Kathryn Anderson and Dana C. Jack, Learning to listen, The Oral history reader, Routledge 2006, str. 129.

DELO PO INTERVJUJU

Po intervjuju naj vsak učenec doma v miru pregleda razgovor in se skuša spomniti, kateri deli pogovora so mu bili najljubši oziroma si jih je najbolj zapomnil. V svoj zvezek naj zapiše glavne točke pogovora in dele razgovora, ki so za projekt najpomembnejši. Temu naj sledi razprava v razredu. Učence je treba spodbuditi, da delijo nekatere zgodbe, ki so bile povedane med intervjujem. Katere zgodbe so bile najbolj zanimive? Katere zgodbe so bile najbolj neverjetne? Ob tem tudi povprašamo učence o občutkih po intervjuju. Kako so se odzivali pričevalci, če je bilo vprašanje odprto ali polodprto oziroma zaprto? Kako je zastavljanje nadaljnjih vprašanj izboljšalo razgovor? Kaj se jim zdi, da niso vprašali, pa bi lahko? Kaj bi naredili prihodnjič drugače?

Učenci naj naredijo zapiske tako, da je v primeru, da se intervju ne prepíše takoj, lahko dele zgodbe, ki jih učenci želijo uporabiti za svoje projekt, v prihodnosti mogoče najti na posnetku, tako da zapišejo minutažo. Postopek transkribiranja je lahko dolg in naporen. Toda natančno prepisovanje je pomembno za predstavitev zgodbe posameznika. Ta del projekta ustne zgodovine je tisti, za katerega je najbolje, če sodelujemo še s kakšno institucijo, učenci pa da izberejo samo dele razgovora, ki jih prepíšejo.

Po intervjuju je treba napisati osebno zahvalo in priložiti tudi posneto gradivo. V šolske časopise in radio oziroma sporočila za širšo javnost lahko učenci sproti poročajo, kar je promocija za projekt.

Ko so posnetki intervjujev urejeni, se jih shrani na dogovorjenem mestu, v knjižnici, muzeju ali arhivu. Ti intervjuji se lahko uporabljajo za raziskave, publikacije, radijske ali video dokumentarce, muzejske razstave, dramatizacije ali druge oblike javne predstavitve.

Če sodelujete z lokalnim zgodovinskim društvom ali muzejem, se obrnite na njih in se dogovorite, da vaše intervjuje dodajo v svoj arhiv ustne zgodovine.

ZAKLJUČEK

Učenci vidijo zgodovino le kot izdelek – množično zbirko nepovezanih imen in dogodkov, datumov in krajev. Učencem pa je treba predstaviti zgodovino kot proces. Ustna zgodovina je odlično sredstvo za zbiranje informacij in izdelavo zgodovinskih zapisov, ki so zanje pomembni. Učenec je del ohranjanja zgodovine.¹⁰

Ustna zgodovina pripisuje pomen življenju vsakdanjih oseb in njihovim izkušnjam.¹¹ Strinjam se tudi z mislijo Charlesa E. Jenksa, ki pravi, da *»če se učenci začnejo zavedati, da imajo običajni ljudje svojo zgodovino, je pomembno, da se zavedajo, da imajo vsi posamezniki zgodovino, ki jo je vredno povedati in posneti.«*¹²

Večkrat sem se tudi sama vprašala, kako bi se izkazala kot pričevalka. Moram priznati, da precej slabo. Časov pred tridesetimi leti se precej slabo spominjam, ne znam jih povezati v celoto, ne spomnim se sosledja, v spominu mi izstopa samo nekaj dogodkov, pa še tistih ne znam točno časovno locirati. Tudi na pomen evidentiranja in zbiranja gradiva (tudi fotografiranja) sem takrat leta 1991 povsem pozabila. Skratka, če kdaj

10 Charles E. Jenks, Using Oral History in the Elementary School Classroom, https://www.socialstudies.org/system/files/publications/articles/yl_230131.pdf, 1. 9. 2020.

11 Charles E. Jenks, Using Oral History in the Elementary School Classroom, https://www.socialstudies.org/system/files/publications/articles/yl_230131.pdf, 1. 9. 2020.

12 Prav tam. Charles E. Jenks.

pomislim pri intervjuju – »pa kako, da se ne spomni, da je tako pomešal«, lahko samo pomislim nase in mi je jasno. Delo spraševalca je težko, naloga intervjuvanca pa še težja.

SUMMARY

Based on literature and her own experience, the author describes the process of preparation and execution of recording the testimonies, and the post-production. Oral history has always been more interesting to students who included information gained by speaking to testifiers into their school assignments. This year's theme is most fitting for such a task. Preparation is most important to achieve a good final result, and includes a good knowledge of the theme discussed by students, a large selection of interviewees, and the management of all of the recording documentation. The latter should not be longer than one hour. Good questions are very important. The selection of open and closed questions should be applied in a 80:20 ratio. The post-production can include a complete transcription of the conversation, or merely summaries, which students use for a specific project. Above all, however, the most important is the purpose of using oral sources, which has to be stated precisely before the start of the interviews.

Viri in literatura

Literatura

- Anderson, Kathryn and Jack, Dana C.: Learning to listen, *The Oral history reader*. London: Ruthledge, 2006.
- Larson, Mary A.: Research Design and Strategies, *Handbook of oral history*. New York: Altamira press, 2008.
- Trškan, Danijela: *Ustni viri kot del kulturne dediščine*, Aktivna ustna zgodovina pri pouku zgodovine. Ljubljana: Slovenska nacionalna komisija za UNESCO, 2018.
- Wood, Linda P.: *Oral History projects in your classroom*. Newport: Oral History Association, 2001.

Spletni viri

- Jenks, Charles E.: Using Oral History in the Elementary School Classroom, https://www.socialstudies.org/system/files/publications/articles/yl_230131.pdf, 1. 9. 2020.
- Oral History Lesson Plan, Park City Museum. Dostopno na: <http://parkcityhistory.org/wp-content/uploads/2013/08/Oral-History-Lesson-Plan.pdf>, 3. 9. 2020.
- History rocks, 5 reasons to include oral history in the classroom. Dostopno na: <https://historyrocks.co.uk/5-reasons-to-include-oral-history-in-the-classroom/>, 5. 9. 2020.
- Oral History in the classroom, Montana Oral History Society. Dostopno na https://mhs.mt.gov/Portals/11/education/Footlocker/OralHistory_UserGuide.pdf, 1. 9. 2020.
- Olson, Rachel: Oral history in the classroom (15. 1. 2016). Dostopno na: <https://sohp.org/2016/01/15/oral-history-in-the-classroom/>, 5. 9. 2020.
- Walbert, Kathryn: Oral history in the classroom. Dostopno na: http://www.aughty.org/pdf/oralhist_classroom.pdf, 10. 9. 2020.

Vesna Gotovina

vodja Sektorja za varstvo arhivskega gradiva po letu 1945, Arhiv Republike Slovenije

E: vesna.gotovina@gov.si **T:** 01 24 14 293

ARHIVI DOKUMENTIRAJO ODLOČITVE, AKTIVNOSTI IN SPOMINE

Prispevek podaja pregled javnega arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije ter pokrajinskih in zgodovinskih arhivih, ki bi ga lahko učenci uporabili pri raziskovanju zgodovine osamosvajanja in demokratizacije Slovenije ter nastajanja samostojne države Republike Slovenije. Velik del arhivskega gradiva iz tega obdobja se še vedno hrani pri ustvarjalcih ali imetnikih arhivskega gradiva, ker zakonodaja predpisuje tridesetletni rok za izročitev arhivskega gradiva v arhive. Gradivo vsebuje tudi varovane podatke, zato ni v celoti dostopno širši javnosti.

Ključne besede: arhivsko gradivo, arhivska mreža, osamosvojitve Slovenije, dostopnost arhivskega gradiva, uporaba arhivskega gradiva.

UVOD

Kaj je arhivsko gradivo?

Arhivsko gradivo je dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulturo ali trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb.¹ Arhivsko gradivo je kulturni spomenik in se v arhive prevzema, z nekaterimi izjemami, najkasneje v roku 30 let od nastanka. Širši pojem od arhivskega gradiva je dokumentarno gradivo. To so vse vrste in oblike zapisov, ki so nastali ali bili prejeti pri poslovanju pravnih in fizičnih oseb. Dokumentarno gradivo nastaja v izjemno velikih količinah, ki se z leti nenehno povečujejo. Naloga arhivske stroke je, da na podlagi zakonsko prepisanih arhivskih načel in meril za vrednotenje,² ovrednoti dokumentarno gradivo in v arhive prevzame arhivsko gradivo, ga ureja, hrani in ohrani našim zanamcem za vse večne čase.

¹ UL RS, št. 30/2006 in 51/2014, ZVDAGA, 2. člen.

² Prav tam, 40. člen. Merila za vrednotenje: potrebe zgodovinopisja, drugih znanosti in kulture; potrebe oseb za trajno pravno varnost; pomembnost vsebine gradiva; specifičnost dogodkov in pojavov v določenem času; specifičnost kraja ali območja; pomen javnopravne osebe; pomen avtorja; pomen gradiva z vidika kulturne raznolikosti; izvornost dokumentov in njihovo podvajanje (določi se gradivo, ki najpopolneje izraža vsebino); izvornost podatkov in informacij; reprezentativni izbor – vzorci; ohranjenost in obseg nastalega gradiva; notranje in zunanje značilnosti gradiva (jezik, umetniška vrednost, način zapisa); druga merila, ki jih določi pristojni arhiv.

Javna arhivska mreža

V Sloveniji javno arhivsko gradivo hranimo v Arhivu Republike Slovenije in šestih regionalnih arhivih.

Arhiv Republike Slovenije je državni organ v sestavi Ministrstva za kulturo Republike Slovenije. Varuje arhivsko gradivo državnih organov, nosilcev javnih pooblastil oz. nosilcev javnih služb, ki jih zagotavlja država, Banke Slovenije ter državnih in javnih skladov, agencij in drugih pravnih oseb, ki jih ustanovi država in praviloma delujejo za območje celotne države. Hranijo tudi filmsko arhivsko gradivo. Skrbi za enotno strokovno izvajanje javne arhivske dejavnosti. V Centru za restavriranje in konserviranje arhivskega gradiva skrbi tudi za poškodovano arhivsko gradivo.

Regionalne arhive je ustanovila Vlada Republike Slovenije kot javne zavode. Varujejo na območju regionalnega arhiva nastalo javno arhivsko gradivo državnih organov (npr. upravnih enot) ali njihovih organizacijskih enot ter izvajalcev javnih pooblastil oziroma javnih služb, ki jih zagotavlja država in opravljajo dejavnost na območju ene ali več samoupravnih lokalnih skupnosti. Hranijo tudi gradivo samoupravnih lokalnih skupnosti, če te ne ustanovijo lastnega arhiva za varstvo svojega javnega arhiva.

Izjemno zanimiva arhiva, ki izvajata lastno varstvo arhivskega gradiva, sta arhiv Univerze v Ljubljani in arhiv Javnega zavoda Radiotelevizija Slovenija (RTV Slovenija).

Gradivo Rimskokatoliške cerkve se hrani v nadškofijskih arhivih v Ljubljani in Mariboru ter škofijskem arhivu v Kopru.

UREJENOST ARHIVSKEGA GRADIVA

Z nastankom nove države se je upravno poslovanje nadaljevalo po posameznih vladnih resorjih in pri poslovanju ni prišlo do večjih sprememb, ki bi jih lahko pričakovali. Opazimo lahko samo, da so se organi v izjemno kratkem času večkrat preimenovali.³ Arhivistom tovrstne spremembe največkrat povzročajo težave pri formiranju fondov.⁴ Proces razdruževanja in priznanja Slovenije ni bil neki hipen, trenuten dogodek, ki bi pri poslovanju javno pravnih oseb povzročil velike in korenite spremembe. Največji in pričakovani spremembi opazimo le pri upravnem poslovanju na novih resornih področjih za obrambno in zunanjo politiko. Večje spremembe so se zgodile kasneje npr. na lokalni ravni z ustanovitvijo upravnih enot in reorganizacijo občin (1995). Na državni ravni se je Skupščina Socialistične Republike Slovenije kot najvišji predstavniški in zakonodajni organ v državi naprej preimenovala v Skupščino Republike Slovenije in šele leta 1992 ta postane Državni zbor Republike Slovenije. Podobno je bilo s Predsedstvom Socialistične Republike Slovenije. Prvega predsednika Republike Slovenije dobimo leta 1992.⁵

3 Npr.: Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo (16. maj 1990–22. junij 1990), Republiški sekretariat za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo (23. junij 1990–27. junij 1991) in Ministrstvo za šolstvo in šport (28. junij 1991–14. maj 1992).

4 Arhivski fond je arhivsko gradivo, ki je nastalo med delovanjem ene pravne osebe, fizične osebe ali družine.

5 UL RS, št. 39/92, ZVPR.

SEZNAM NAJPOMEMBNEJŠIH FONDOV IN ZBIRK

Raziskovalci in drugi uporabniki arhivskega gradiva lahko dobijo osnovne podatke o arhivskih fondih in zbirkah, ki so že shranjeni v arhivih v evidencah fondov in zbirk. Objavljene so na spletnih straneh arhivov in se ob vsakem novem prevzemu arhivskega gradiva dopolnjujejo. V prispevku ni bilo mogoče navesti vseh fondov, kjer bi lahko pričakovali gradivo o dogodkih iz obdobja osamosvajanja Slovenije. Zato so v nadaljevanju navedeni le nekateri pomembnejši fondi in zbirke po posameznih arhivih.

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana. E: ars.citalnica@gov.si in ars@gov.si

Raziskovanje politične zgodovine:

- Vlada Slovenije⁶ (1945 do 1992). Magnetogrami prve vlade so zaprti za raziskovanje. Vpogled v to gradivo lahko na predlog arhivske komisije odobri Vlada Republike Slovenije.
- Skupščina Slovenije⁷ (1943 do 1990). Gradivo je v celoti odprto za uporabo, razen gradiva vlog in pritožb, ki vsebuje varovane osebne podatke.
- Predsedstvo Slovenije⁸ (1974 do 1990). Gradivo je v celoti odprto, razen gradiva prošenj in pritožb posameznikov ter podatki o pomilostitvah oseb, ki so prestajale zaporne kazni.
- Republiška volilna komisija⁹ (1963 do 2000). Obsega tudi podatke o prvih večstrankarskih volitvah, volitvah Predsedstva Republike Slovenije leta 1990 in predsednika Republike Slovenije leta 1992.
- Zbirka plebiscit 1990.¹⁰ Vsa dokumentacija v zvezi s plebiscitom in njegovo izvedbo je razglašena za kulturni spomenik.
- Urad Vlade Republike Slovenije za informiranje¹¹ (1972 do 2001).
- Protokol RS (1945 do 1991).¹²

Arhivsko gradivo pomembnih osebnosti:

- Zlobec Ciril,¹³ pesnik, pisatelj, prevajalec, urednik in politik, član Predsedstva Republike Slovenije.
- Bučar Franc,¹⁴ pravnik, publicist, civilno-družbeni aktivist, politik, predsednik Skupščine Republike Slovenije in poslanec.
- Plut Dušan,¹⁵ geograf, politik, član Predsedstva Republike Slovenije in ekolog.
- Tomšič France,¹⁶ sindikalni voditelj in politik. Leta 1987 je vodil stavko litostrojskih delavcev.
- Rupel Dimitrij,¹⁷ sociolog, pripovednik, dramatik, publicist, profesor, zunanji minister, diplomat in politik.

6 SI AS 223.

7 SI AS 1115.

8 SI AS 1944.

9 SI AS 142.

10 SI AS 1210.

11 SI AS 2057.

12 SI AS 2055.

13 SI AS 2092.

14 SI AS 2096.

15 SI AS 2112.

16 SI AS 2124.

17 SI AS 2167.

Filmsko gradivo:

- Slovenija, ljubezen moja (1991),¹⁸ scenarist Pogačnik Jože. Film predstavi dogajanje ob demokratizaciji Slovenije z volitvami, njeno osamosvajanje, proslavljanje samostojnosti in neodvisnosti. Prikaže tudi posnetke desetdnevne vojne med slovenskimi in jugoslovanskimi silami.

Arhiv Republike Slovenije je pripravil ob praznovanju 20. obletnice plebiscita razstavo Milijon 289 tisoč 369 za samostojno Slovenijo.¹⁹ Ob tej priložnosti je skupaj z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo in profesorice iz Osnovne šole Prule pripravil učne liste za vse tri triade v osnovni šoli ter za gimnazije in srednje šole.²⁰

Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, Celje. E: info@zac.si.*Upravni fondi:*

- Gradivo skupščin občin npr. Celje,²¹ Laško,²² Hrastnik,²³ Šmarje pri Jelšah²⁴ ... (npr. program praznovanja razglasitve samostojnosti Republike Slovenije v Celju, programi prireditev ...).

V fondih območnih združenj Rdečega križa Slovenije:

- Območno združenje Rdečega križa Brežice,²⁵ gradivo, nastalo ob vojaških spopadih z Jugoslovansko ljudsko armado leta 1991 (sezname ranjenih in umrlih vojakov obeh strani, civilistov, policajev, ujetih vojakov, vozniki pri Medvedjeku, dopisi ...).

V fondih gasilskih zvez:

- Gasilska zveza Celje,²⁶ npr. poročila o dejavnosti gasilcev ob napadu Jugoslovanske ljudske armade.

Zbirke:

- Zbirka fotografij in slik.²⁷ Fotografije dogodkov, posameznikov ...
- Zbirke gradiva različnih političnih strank.
- Zbirka malih tiskovin.²⁸ Prebivalci Slovenije (npr. letak, ki ga je odvrгло letalo Jugoslovanske ljudske armade ob napadu na Slovenijo junija 1991).

18 SI AS 1086/3450.

19 http://arhiv.arhiv-spletisc.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/razstava_arhiva_rs_ob_20_obletnici_plebiscita_1990/index.html, 17. 8. 2020.

20 http://arhiv.arhiv-spletisc.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/razstava_arhiva_rs_ob_20_obletnici_plebica_1990/ucna_gradiva/index.html, 17. 8. 2020.

21 SI_ZAC/1036.

22 SI_ZAC/0036.

23 SI_ZAC/0077.

24 SI_ZAC/1044.

25 SI_ZAC/1547.

26 SI_ZAC/1026.

27 SI_ZAC/0524.

28 SI_ZAC/1645.

Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, Maribor. E: info@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje v Murski Soboti in Enota za Koroško na Ravnah

Upravni fond:

- Upravna enota Maribor.²⁹

Zbirka:

- Zbirka gradiva Plebiscit za slovensko samostojnost v občini Ravne na Koroškem.³⁰

Zgodovinski arhiv Ptuj, Vičava 5, Ptuj. E: tajnistvo@arhiv-ptuj.si

Upravni fond:

- Skupščina občine Ptuj,³¹ zapisniki organov uprave, 1971–1994.

Zbirka:

- Zbirka zgoščenk, Združenje Sever,³² osamosvojitvena vojna v Sloveniji, 4 DVD, skupaj pribl. 6 ur posnetkov – prevzem vojašnice na Ptuj, Jugoslovanska armada v Šentilju, dogodki na Kogu in v Ormožu junij 1991 ...

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Trg Edvarda Kardelja 3, Nova Gorica. E: citalnica@pa-ng.si.

Upravni fond:

- Krajevne skupnosti: Gorenja Trebuša,³³ Bovec,³⁴ Podnanos,³⁵ Vrtojba,³⁶ Kanal.³⁷

Gradivo političnih strank in nekdanjih družbenopolitičnih organizacij:

- Demokratska stranka, goriški zbor;³⁸
- Socialistična stranka Slovenije, občinski odbor Nova Gorica;³⁹
- Socialistična stranka Slovenije, območni odbor Ajdovščina;⁴⁰
- Liberalna demokratska stranka, občinski odbor Nova Gorica;⁴¹
- Občinska konferenca ZSMS Nova Gorica;⁴²
- Občinski odbor SZDL Nova Gorica.⁴³

29 SI_PAM/1738.

30 SI_PAM/0621.

31 SI_ZAP/0069/018.

32 SI_ZAP/0506.

33 SI_PANG 891.

34 SI_PANG 29.

35 SI_PANG 146.

36 SI_PANG 887.

37 SI_PANG 849.

38 SI_PANG 276.

39 SI_PANG 786.

40 SI_PANG 839.

41 SI_PANG 785.

42 SI_PANG 441.

43 SI_PANG 633.

Zbirke:

- Zbirka fotografij.⁴⁴
- Zbirka plakatov.⁴⁵

Osebni fondi:

- Marušič dr. Branko,⁴⁶ dr. zgodovinskih znanosti.
- Stres Peter,⁴⁷ prof. zgodovine in sociologije, kulturni in politični delavec.
- Marušič Tomaž,⁴⁸ odvetnik in politik, minister za pravosodje.
- Pelikan Zora,⁴⁹ živila v Urugvaju, gradivo Slovenske izseljenske matice.
- Vuk Marko,⁵⁰ umetnosti zgodovinar in kulturni delavec.
- Godnič Pavel,⁵¹ filmski posnetki o političnem, gospodarskem, kulturnem in društvenem življenju v Komnu in okolici, 1978–2009.
- Bonutti dr. Karel,⁵² ekonomist in diplomat.

Arhiv je pripravil na temo osamosvajanja Slovenije razstavo z naslovom Slovenska pomlad na Goriškem 1987–1991, junija 2001.⁵³

Zgodovinski arhiv Ljubljana:

Enota v Ljubljani, Mestni trg 27, Ljubljana. E: sprejmna@zal-lj.si.

Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, Kranj. E: zal.kra@guest.arnes.si.

Enota za Dolenjsko Novo mesto, Skalickega ulica 1, Novo mesto. E: zal.nme@guest.arnes.si.

Enota v Škofji Loki, Partizanska cesta 1 c, Škofja Loka. E: zal.skl@guest.arnes.si.

Enota v Idriji, Prelovčeva ulica 2, Idrija. E: zal.idr@guest.arnes.si.

Upravni fondi, npr.:

- Skupščina mesta Ljubljane,⁵⁴ Ljubljana Bežigrad,⁵⁵ Ljubljana Šiška;⁵⁶
- Občinski ljudski odbori Vrhnika,⁵⁷ Ribnica,⁵⁸ Kočevje.⁵⁹

44 SI_PANG 583.

45 SI_PANG 838.

46 SI_PANG 760.

47 SI_PANG 1049.

48 SI_PANG 81.

49 SI_PANG 964.

50 SI_PANG 1023.

51 SI_PANG 1184.

52 SI_PANG 1187.

53 Slovenska pomlad na Goriškem: 1987–1991: razstava.

54 SI_ZAL_LJU/0070.

55 SI_ZAL_LJU/0807.

56 SI_ZAL_LJU/0074.

57 SI_ZAL_VRH/0018.

58 SI_ZAL_RIB/0024.

59 SI_ZAL_KOČ/0034.

V arhivu hranijo pribl. 360 arhivskih fondov, ki zajemajo tudi arhivsko gradivo iz obdobja osamosvajanja Slovenije.

Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistrijsov trg 1, Koper. E-naslov: tajnistvo@arhiv-koper.si.

Enota Piran, Savudrijska 5, Piran.

Upravni fondi:

- Skupščina občine Piran,⁶⁰ npr. gradivo o plebiscitu, program proslavitve osamosvojitve.
- Skupščina občine Sežana,⁶¹ npr. gradivo o izvedbi plebiscita.
- Skupščina občine Izola,⁶² npr. gradivo o plebiscitu, dvojezičnosti, reševanju mej ...

Družbenopolitične organizacije in stranke:

- Občinski komite Zveze mladine Slovenije Koper (1989–1990),⁶³ npr. pobuda ZSMS za pogovore o novi Jugoslovanski skupnosti, brošura Boj za oblast, volitve 1990, poročila, plakati, fotografije ...
- Občinska konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva (1990),⁶⁴ npr. volitve 1990 za Skupščino; program in statut Socialistične stranke Slovenije 1990.
- Liberalna stranka Slovenije (1990–1991),⁶⁵ npr. brošura Slovenska zgodba o uspehu; ohranitev demilitarizirane cone v Kopru; aktivnosti LDS v skupščini SO Koper; analiza delovanja LDS; zapisniki odborov LDS.

DOSTOPNOST ARHIVSKEGA GRADIVA

S sprejetjem novele ZVDAGA⁶⁶ leta 2014 se je za uporabo v celoti odprlo arhivsko gradivo, prevzeto v arhive pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990; tudi tisto, ki je bilo označeno s stopnjami nedostopnosti. Arhivi pri tem gradivu skrbijo samo za varovanje osebnih podatkov, ki se nanašajo na zdravstveno stanje; spolno življenje; žrtve kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost, zakonsko zvezo, družino in otroke; storilce kaznivih dejanj in prekrškov, razen kaznivih dejanj in prekrškov oseb, zoper katere je bil voden postopek zaradi nasprotovanja enopartijskemu režimu; versko prepričanje in etnično pripadnost. Dokumenti, ki vsebujejo naštetе podatke, postanejo dostopni 75 let od nastanka dokumenta oziroma 10 let po smrti posameznika, na katerega se nanašajo.

60 SI_PAK/0036 (popisne enote: 339, 345-346, 412-420, 431.5).

61 SI_PAK/0644.

62 SI_PAK/0808 (popisna enota: 1.3).

63 SI_PAK/0238 (popisne enote: 96.6, 97.1, 98.12).

64 SI_PAK/0235 (popisna enota: 166).

65 SI_PAK/1025 (tehnične enote: 10, 16, 23).

66 UL RS, št. 30/2006 in 51/2014, ZVDAGA.

UPORABA ARHIVSKEGA GRADIVA

Arhivsko gradivo se lahko uporablja v izvornikih ali kopijah za raziskovalne, študijske, kulturne, uradne, poslovne osebne in druge namene v arhivski čitalnici. Uporabnik gradivo lahko naroči v čitalnici, pisno (fizična ali elektronska pošta), po telefonu, na spletnem obrazcu na spletni strani. Mladoletne osebe morajo pred uporabo predložiti potrdilo zakonitega zastopnika ali ustrezne ustanove. Čitalniški redi oz. navodila za uporabo arhivskega gradiva v čitalnicah določajo uporabo arhivskega arhiva. Ta so objavljena na spletnih straneh arhivov.

Ob prvem obisku arhiva bo moral mentor izpolniti matični list.

Dnevno lahko obiskovalec prejme na vpogled le omejeno količino gradiva. Zaradi omejitve širjena bolezní COVID 19 so bili sprejeti dodatni ukrepi v skladu s priporočili Nacionalnega inštituta za javno zdravje. Navodila se lahko glede na razmere in priporočila tudi spreminjajo, zato je treba pred načrtovanim obiskom vedno znova preveriti pravila uporabe v arhivu, ki ga bodo učenci obiskali.

KAKO SE PRIPRAVIMO NA OBISK V ARHIVU?

Spletne strani arhivov so za začetek bogat vir napotkov, kako se ravna v arhivih. Delo v arhivu se razlikuje npr. od obiska v muzeju ali galeriji, saj v arhivih v veliki meri obiskovalci dostopajo do izvornikov (originalov). Zato so tudi pravila uporabe nekoliko strožja. Arhiv Republike Slovenije in regionalni arhivi izvajajo tudi pedagoško dejavnost in pripravljajo učne ure, ki so prilagojene zahtevnostni stopnji posamezne skupine. Arhivsko društvo Slovenije je izdalo publikacijo z naslovom Slovenski arhivi se predstavijo (2013), ki je namenjena predstavitvi pedagoške dejavnosti v arhivih. Zato bo zelo dobrodošel predhodni obisk izbranega arhiva še pred dokončno določitvijo naslova raziskovalne naloge. Arhivsko gradivo iz tega obdobja še ni bilo digitalizirano. Bilo pa je napisanih kar nekaj knjig in objavljenih arhivskih virov.⁶⁷

NAMESTO ZAKLJUČKA

V arhivih nas izjemno veseli zanimanje mladih za raziskovanje naše preteklosti s pomočjo arhivskega gradiva. Proučevanje sodobnega gradiva je dokaj zahtevno, predvsem gradiva, ki bo podlaga letošnjega raziskovalnega programa. V arhivih tega gradiva ni veliko in ni urejeno in popisano na način, da bi ga lahko takoj našli, saj postopki popisovanja in urejanja še potekajo. Zelo pomembno je tudi, da mentorji spodbudijo svoje varovance k osvetljevanju posameznih dogodkov z vsemi dostopnimi viri, naj si bodo to dokumenti, fotografije, filmi, plakati in tudi ustna ali pisna pričevanja posameznikov, ki so aktivno sodelovali pri osamosvajanju Slovenije in pripomogli k demokratizaciji družbe. Na ta način se bodo dijaki in učenci, morda bodoči »profesionalni zgodovinarji«, naučili verodostojnega raziskovanja in pisanja slovenske zgodovine.

⁶⁷ Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. – III. del).

SUMMARY

Archival material is a documentary material with an enduring meaning for history and other sciences, for culture, or with an enduring meaning for the interests of legal entities and legal individuals. It is a cultural monument and is acquired by archives after 30 years from its inception at the latest.

Archival material can be used via originals or via copies, for research, study, cultural, official, administrative, personal, or other purposes in the archive reading room. Underaged persons must present a certificate from their legal guardian or an appropriate institution, before using the material.

In Slovenia, public archival material is kept by the Slovenian National Archive and six regional archives.

Researchers and other users may obtain basic information on archival contents and collections already entered in archival inventories. They are published at archival websites, and are supplemented each time an archival material is checked out. All of the contents could not be listed in the article, where one might expect material pertaining to the period of the Slovenian achievement of independence. Thus only a few more important contents and collections are listed by individual archives.

Studying the contemporary material is rather demanding, particularly the material to be used as a basis for this year's research program. This material is scarce in the archives, and is not organized and documented in a way that would facilitate browsing, since the processes of documenting and organizing are still on-going. It is of extreme importance to shed light on the events in research assignments, from every possible source, be it documentation, photographs, films, posters, and even oral testimonies of individuals who actively participated in the Slovenian struggle for independence, and decisively contributed to the democratization of the Slovenian society.

Viri in literatura**Viri Arhiv Republike Slovenije:**

- SI AS 142, Republiška volilna komisija.
- SI AS 223, Vlada Slovenije.
- SI AS 1086/3450, Slovenija ljubezen moja (film).
- SI AS 1115, Skupščina Slovenije.
- SI AS 1210, Zbirka plebiscit 1990.
- SI AS 1944, Predsedstvo Slovenije.
- SI AS 2055, Protokol Republike Slovenije.
- SI AS 2057, Urad Vlade republike Slovenije za informiranje.
- SI AS 2092, Zlobec Ciril.
- SI AS 2096, Bučar France.
- SI AS 2112, Plut Dušan.
- SI AS 2124, Tomšič France.
- SI AS 2167, Rupel Dimitrij.

Viri Zgodovinski arhiv Celje:

- SI_ZAC/0036, Skupščina občine Laško.
- SI_ZAC/0077, Skupščina občine Hrastnik.
- SI_ZAC/0524, Zbirka fotografij in slik.
- SI_ZAC/1026, Gasilska zveza Celje.
- SI_ZAC/1036, Skupščina občine Celje.
- SI_ZAC/1044, Skupščina občine Šmarje pri Jelšah.
- SI_ZAC/1547, Območno združenje Rdečega križa Brežice.
- SI_ZAC/1645, Zbirka Malih tiskov.

Viri Pokrajinski arhiv Maribor:

- SI_PAM/0621, Zbirka gradiva Plebiscit za slovensko samostojnost v občini Ravne na Koroškem.
- SI_PAM/1738, Upravna enota Maribor.

Viri Zgodovinski arhiv Ptuj:

- SI_ZAP/00697/018, Skupščina občine Ptuj.
- SI_ZAP/0506, Zbirka zgoščenk, Združenje Sever.

Viri Pokrajinski arhiv Nova Gorica:

- SI_PANG/29, Krajevna skupnost Bovec.
- SI_PANG/81, Marušič Tomaž.
- SI_PANG/146, Krajevna skupnost Podnanos.
- SI_PANG/276, Demokratska stranka, goriški zbor.
- SI_PANG/441, Občinska konferenca ZSMS Nova Gorica.
- SI_PANG/583, Zbirka Fotografij.
- SI_PANG/633, Občinski odbor SZDL Nova Gorica.
- SI_PANG/760, Marušič dr. Branko.
- SI_PANG/785, Liberalna demokratska stranka, občinski odbor Nova Gorica.
- SI_PANG/786, Socialistična stranka Slovenije, občinski odbor Nova Gorica.
- SI_PANG/838, Zbirka plakatov.
- SI_PANG/839, Socialistična stranka Slovenije, območni odbor Ajdovščina.
- SI_PANG/849, Krajevna skupnost Kanal.
- SI_PANG/887, Krajevna skupnost Vrtojba.
- SI_PANG/891, Krajevna skupnost Gornja Trebuša.
- SI_PANG/964, Pelikan Zora.
- SI_PANG/1023, Vuk Marko.
- SI_PANG/1049, Stres Peter.
- SI_PANG/1184, Godnič Pavel.
- SI_PANG/1187, Bonutti dr. Karel.

Viri Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- SI_ZAL_KOČ/0034, Občinski ljudski odbor Kočevje.
- SI_ZAL_LJU/0070, Skupščina mesta Ljubljane.
- SI_ZAL_LJU/0074, Skupščina mesta Ljubljana-Šiška.
- SI_ZAL_LJU/807, Skupščina mesta Ljubljana-Bežigrad.
- SI_ZAL_RIB/0024, Občinski ljudski odbor Ribnica.
- SI_ZAL_VRH/0018, Občinski ljudski odbor Vrhnika.

Viri Pokrajinski arhiv Koper:

- SI_PAK/0036, Skupščina občine Piran.
- SI_PAK/0235, Občinska konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva.
- SI_PAK/0238, Občinski komite Zveze mladine Slovenije Koper.
- SI_PAK/0644, Skupščina občine Sežane.
- SI_PAK/0808, Skupščina občine Izola.
- SI_PAK/1025, Liberalna stranka Koper.

Objavljeni viri:

- Repe, Božo: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. del: Opozicija in oblast). *Viri*, 2002, št. 17, 244 strani.
- Repe, Božo: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (II. del: Slovenci in federacija). *Viri*, 2003, št. 18, 390 strani.
- Repe, Božo: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (III. del: Osamosvojitvev in mednarodno priznanje). *Viri*, 2004, št. 19, 424 strani.

Literatura:

- Slovenski arhivi se predstavijo: Arhivsko društvo Slovenije, 2013.
- Uradni list RS, št. 30/06 in 51/14, Zakon o varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva ter arhivih /ZVDAGA/.
- Uradni list RS, št. 39/92 in 71/03, Zakon o volitvah predsednika republike /ZVPR/.

Elektronski viri:

- http://arhiv.arhiv-spletisc.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/razstava_arhiva_rs_ob_20_obletnici_plebiscita_1990/index.html, 17. 8. 2020.
- http://arhiv.arhiv-spletisc.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/razstava_arhiva_rs_ob_20_obletnici_plebiscita_1990/ucna_gradiva/index.html, 17. 8. 2020.

Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS

ZLATA PRAVILA

I. PROGRAM MLADI RAZISKOVALCI ZGODOVINE

Program Mladi raziskovalci zgodovine organizirata Komisija za delovanje zgodovinskih krožkov in Zveza prijateljev mladine Slovenije. Poslanstvo raziskovalnega programa je raziskovanje družbe in dogodkov v preteklosti ter popularizacija znanosti in znanja med mladimi. Med cilje raziskovalnega programa uvrščamo spoznavanje in oblikovanje odnosa do kulturne dediščine, ohranjanje kulturne dediščine, izobraževanje in usmerjanje mentorjev v kakovostno metodološko in pedagoško vodenje zgodovinskih krožkov, usmerjanje mladih v pravilen način pristopa k raziskovanju, uvajanje mladih v način sistematičnega in samostojnega razmišljanja, uvajanje mladih v samostojno oblikovanje zaključkov ob proučevanju gradiva ter uvajanje mladih v samostojno predstavitev zaključkov. Temeljno vodilo je vzpodbujati skupinsko delo zgodovinskih krožkov.

V Komisiji za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS deluje trenutno okoli 20 slovenskih zgodovinarjev in etnologov, ki so sicer zaposleni v različnih slovenskih znanstvenih in kulturnih institucijah. Članstvo in delo v Komisiji sta prostovoljna in neplačana. Člani Komisije imajo status prostovoljcev pri ZPMS.

Delo Komisije poteka po dolgoletnem uveljavljenem delovnem redu. Komisija se srečuje na sejah, kjer običajno obravnava tekoče delo, na skupnem ocenjevanju raziskovalnih nalog, na državnem srečanju z mladimi raziskovalci in na izobraževalnem seminarju. Med naloge Komisije sodijo izbor raziskovalnih tem, priprava izobraževalnega seminarja za mentorje zgodovinskih krožkov in njihovo usmerjanje v kakovostno metodološko delo z mladimi raziskovalci, prebiranje in ocenjevanje raziskovalnih nalog ter organizacija državnega srečanja z ustnimi predstavitvami raziskovalnih rezultatov in strokovne ekskurzije.

Komisijo vodi predsednik/ca. Mandat traja dve leti. O delovanju obvešča zainteresirano javnost, sodeluje v Upravnem odboru ZPMS ter poroča o delu na skupščini ZPMS.

V začetku šolskega leta Komisija pripravi seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, kjer mentorji dobijo osnovne strokovne informacije o razpisani raziskovalni tematiki. Raziskovalno vsebino določi Komisija za delo zgodovinskih krožkov na svoji februarski seji. Na seminarju povabljeni strokovnjaki iz razpisnega področja seznanijo mentorje s strokovno literaturo in arhivskimi viri.

Raziskava, ki jo izvedejo mladi raziskovalci, poteka v lokalnem okolju od oktobra do konca marca. Raziskovalne naloge morajo ustrezati razpisnim navodilom in kriterijem, ki veljajo za raziskovalno delo. Učenci zbirajo gradivo, se seznanjajo s primarnimi in sekundarnimi viri, sodelujejo z lokalnimi institucijami, opravljajo terensko delo, iščejo informacije po arhivih, knjižnicah, na internetu ter se naučijo temeljnega pristopa k obravnavanju oz. znanstvenemu proučevanju gradiva in oblikovanju zaključkov. Pri tem je zelo pomembno, da si znajo mladi pod vodstvom mentorjev delo razdeliti ter da so sposobni svoje zaključke združiti in oblikovati enotno

raziskovalno nalogo ter izpostaviti ugotovitve. Končno raziskavo oblikujejo v pisni obliki – raziskovalni nalogi. Mentorji jih pri tem usmerjajo in jim pomagajo z nasveti.

Člani Komisije raziskovalne naloge prebirajo v mesecu aprilu. Ocenjevalci morajo izpolniti ocenjevalne liste in napisati pisno oceno. Vsak od članov ima pravico oziroma dolžnost samostojno napisati in podati svojo oceno. Ocenjevalec mora prebrati nalogo in jo samostojno oceniti. Vsako nalogo preberejo trije ocenjevalci, izjemoma vsaj dva. Na seji Komisije se poda skupna ocena naloge. V primeru vmesne ocene mora Komisija oceno uskladiti. Dolžnost cele Komisije je, da ocene uskladi in naloge pravilno, pravično in pošteno oceni ter ovrednoti. Ocenjevalna seja komisije je praviloma pred zaključkom srečanja. Pri ocenjevanju nalog Komisija poleg strokovnih, znanstvenih, splošnoizobraževalnih in drugih zahtev upošteva še zlasti delo mladih, njihova prizadevanja in pridobljena znanja. Raziskovalne naloge se ocenijo z zlatim, srebrnim ali bronastim priznanjem. Člani Komisije so odgovorni za tajnost ocen raziskovalnih nalog do končne podelitve priznanj.

Ob koncu raziskovalnega leta se organizira enodnevno ali dvodnevno državno srečanje mladih raziskovalcev. Kraj se določi v okviru organizacijskih možnosti. Srečanje poteka običajno zadnji petek oz. zadnja petek in soboto v mesecu maju.

Učenci morajo na zaključnem srečanju svojo raziskovalno nalogo predstaviti in utemeljiti zaključke. Ob ustni predstavitvi nalog se zagotovi prisotnost članov komisije za delo zgodovinskih krožkov, ki pisne izdelke tudi predhodno ocenijo. Pri tem se učenci učijo samostojnega nastopanja, jasnega izražanja ter sposobnosti ustnega oblikovanja in predstavitve celotnih idej. Istočasno drugi učenci, ki poslušajo predstavitve, evalvirajo svoje delo in pridobijo dodatne izkušnje, poglede na oblikovanje in pristop k raziskovalni nalogi. S tem krepijo svoj pozitiven odnos do lokalnega okolja ter naravne in kulturne dediščine v njem.

Učenci lahko na predstavitvah uporabljajo različne pripomočke, vendar v okviru prostorskih in tehničnih možnosti, zanje morata poskrbeti mentor oz. šola. Po opravljenem zagovoru raziskovalnih nalog na državnem srečanju člani Komisije opravijo razgovor članov komisije in mentorjev. Razgovor je lahko individualen ali skupinski. Predstavitve naloge ocenijo prisotni člani Komisije z ocenami: odlično, primerno, manj primerno. Ocena ustne predstavitve je sestavni del dokončne ocene naloge. Zgodovinskemu krožku, ki svoje naloge brez opravičljivega razloga ne predstavi na zaključnem srečanju, se ocena naloge zniža. Utemeljeno opravičilo je mentor dolžan posredovati Komisiji pred zaključnim srečanjem. O opravičenosti izostanka odločata predsednik/ca in en član/ica komisije.

Na zaključnem srečanju je običajno v okviru organizacijskih možnosti organizirana strokovna ekskurzija s krajšimi strokovnimi vodstvi.

Če tekmovalci ali mentorji menijo, da so bili nepravilno ocenjeni, lahko v roku 8 dni od objave rezultatov vložijo pisni ugovor, ki mora biti obrazložen. Ugovor se vloži na Komisijo za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS. Po prejemu ugovora Komisija nalogo ponovno pregleda in poda mnenje o ugovoru, ki je dokončno.

Ker osnovni namen raziskovalnega dela ni tekmovalnost, temveč spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, pomeni že sodelovanje s sprejeto raziskovalno nalogo velik skupni uspeh. Priznanja pa pomenijo predvsem to, da so učenci dosegli prva tri mesta. Včasih ima mentor bolj in kdaj manj navdušene in nadarjene učence, včasih je tema bolj, drugič spet manj uspešno izbrana glede na dostopne vire, vsekakor pa je glavni uspeh vedno popotnica učencem za nadaljnje šolanje: dragocene izkušnje, ki so jih pod mentorstvom uspešno pridobili, znanje, kako opraviti raziskavo in kakšno vrednost ima kulturna dediščina domačega kraja.

Mladi raziskovalci zgodovine so pod dobrim mentorskim vodstvom sposobni izpeljati zelo kakovostne raziskave, ki z arhiviranjem končnih izdelkov v Slovenskem šolskem muzeju ohranjajo trajno vrednost z zbranim in na ta način ohranjenim gradivom na nacionalni in lokalni ravni.

II. ZLATA PRAVILA SESTAVLJANJA RAZISKOVALNIH NALOG

Raziskovalna naloga je skupno delo mladih raziskovalcev, ki pod mentorskim vodstvom naredijo prve korake na področju raziskovanja preteklosti. Namen naloge je spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, spoznavanje metodologije dela, literature in virov ter usmerjanje k naklonjenosti do širokega področja kulturne dediščine.

1. Obseg pisnega izdelka naj bo skupaj z grafičnim gradivom (tabele, grafikoni, fotografije ...) od 20 do 30 strani, besedila od 30.000 do 40.000 računalniških znakov. Format strani A4, zvezanih v spiralo. Na naslovnici naj bosta poleg raziskovalne teme in vašega posebnega naslova raziskave tudi ime in kraj šole. Na eno od prvih strani sodijo tudi ime, priimek in delovno mesto mentorja ter obvezna navedba avtorjev raziskave (učenek in učencev) z navedbo njihove starosti oz. razreda.
2. Vsak zgodovinski krožek z enim mentorjem praviloma predloži le eno raziskavo. Namen programa je skupinski izdelek mladih raziskovalcev. Če učenci opravijo več ločenih raziskav, so vendar te toliko sorodne (na isto razpisano temo), da jih je mogoče povezati v en zvezek. Komisija je pripravljena v ocenjevanje sprejeti le predhodno dogovorjene in dobro utemeljene izjeme.
3. Nalogi mora biti dodano kratko poročilo mentorja, kjer naj bodo na kratko popisani potek dela in posebne značilnosti ter predstavljeni tudi učenci, ki so nalogo delali (starost, razred).
4. Raziskovalna naloga mora biti smiselno sestavljena: utemeljitev izbrane teme, načrt in metode raziskovalnega dela, potek raziskave in posamezni rezultati dela, skupne ugotovitve in sklep, priloge, sezname (posebej tudi uporabljene literature in virov), kazalo. Vsebina raziskovalne naloge naj bo podana smiselno, smiselno in logično naj bodo izpeljani tudi izsledki raziskave.
5. Iz besedila mora biti jasno razvidno, od kod je informacija, ki jo navajate. Za ta pojasnila uporabite opombe. Opombe morajo biti pisane enotno, priporočljive so opombe pod črto na vsaki strani (footnote). Na koncu besedila je obvezen seznam literature ter arhivskih, časopisnih, ustnih in drugih virov. V seznamu navedete **za literaturo**: priimek in ime avtorja, naslov dela ter kraj in leto izida (npr.: Studen Andrej, Rabljev zamah, Ljubljana 2004). V opombah pa je dovolj navesti le priimek avtorja, naslov (lahko skrajšan) in stran, na kateri je navedeni podatek (npr.: Studen, Rabljev zamah, str. 15). Če gre za članek pa v seznamu literature dodate še revijo ali zbornik, v katerem je bil članek objavljen (npr.: Gomiršek Tanja, Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju, Kronika 2012, št. 2 ali npr.: Habinc Mateja, Spominski predmeti in ohranjanje spomina, Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2013). Pri citiranju **arhivskih virov** navedete ustanovo, ki vir hrani, ime fonda ali zbirke in št. tehnične enote oz. signaturo (npr.: (ZAL) Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 258, Splošno žensko društvo). V opombah lahko za ustanovo uporabite že uveljavljeno kratico, ki pa jo v seznamu navedete v oklepaju pred imenom ustanove (kot v zgoraj navedenem primeru), v sprotih opombah pa navedete tudi naslov dokumenta (npr.: ZAL, LJU 3258, fasc. 2, Zapisnik z dne 12. 1. 1950). Pri **dokumentarnem gradivu** pa ime ustanove ali osebo, ki vir hrani in ime dokumenta (npr.: Osnovna šola Draga Bajca Vipava, Šolska kronika 1859-1919, ali npr.: Jože Pokorn, Družinski arhiv, mrliški list - zasebna last).

Pri časopisnih in objavljenih (izdanih) virih mora citat vsebovati naslov časopisa, priimek in ime in avtorja (če je znan), naslov dela, številko, datum ali leto izida in stran (npr.: Jutro, Lakota v Indiji je vedno hujša, št. 41, 18. 10. 1943, str. 1 oziroma npr.: Uradni list Ljudske republike Slovenije za leto 1947, 4. 1. 1947, št. 1. Pravilniki, navodila, odredbe in odločbe ministrstev vlade Ljudske republike Slovenije, čl. 8, str. 2).

Ne pozabite navesti tudi ustne vire: priimek in ime, starost osebe ter leto, ko je posredovala podatke, kot tudi, kdo hrani zapis posredovanih podatkov (če želi oseba ostati anonimna, se jo predstavi le s kraticami).

Pri navajanju **vsebin, ki so dostopne na svetovnem spletu**, citiramo v izvorni digitalni obliki, kar pomeni, da citirate kot je navedeno v zgornjih primerih, pri čemer morate dodati, da je citirana digitalna oblika, dostopna na svetovnem spletu – naslov portala (z URL naslovom/enoličnim krajevnikom vira in datumom dostopa), npr.:

- Jutro, Lakota v Indiji je vedno hujša, št. 41, 18. 10. 1943, str. 1. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PFESGHF6/?query=%27source%3d%C4%8Dasopisje%40AND%40srel%3dJutro+%28Ljubljana.+1931-1943%29%27&browse=%C4%8Dasopisje&sortDir=DESC&sort=date&node=besedila%2f1&pageSize=25>, 10. 2. 2014
- Jeraj Mateja, Slovenke na prehodu v socializem, Ljubljana 2005.
Dostopno na: Zgodovina Slovenije — Sistory, <http://sistory.si/SISTORY:ID:873>, 29. 9. 2010.

Citiranje gradiv, dostopnih na svetovnem spletu - primeri

- R. K.: Tino spomin na Črno gnal do olimpijskega naslova. Dostopno na: Tino spomin na Črno gnal do olimpijskega naslova: Prvi interaktivni multimedijiški portal, MMC RTV Slovenija, <http://www.rtv slo.si/sport/oi-2014/alpsko-smucanje/tino-spomin-na-crno-gnal-do-olimpijskega-naslova/329705>, 12. 2. 2014.
 - Anton Korošec - Wikipedija, prosta enciklopedija, http://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Koro%C5%A1ec, 10. 2. 2014.
 - Statistični urad Republike Slovenije - Dinamični preračuni, http://www.stat.si/indikatorji_preracun.asp, 20. 3. 2013.
6. Smiselno je navesti, kdo je kaj delal, vključno s pomočjo mentorja, posebej, če v krožku sodeluje večja skupina učencev ter je delitev dela in vlog nujna.
 7. Priloženo slikovno gradivo mora biti opremljeno tako, da je jasno razvidno, kaj priloga predstavlja, časovna datacija in izvor. Priporočamo komentar neposredno pod slikovno prilogo.
 8. V primeru raziskave, kjer so bile na enako ali podobno temo že kdaj prej opravljene raziskave, je v sklepnem delu smiselno povzeti razlike ali potrditi starejše raziskovalne rezultate ter jih mogoče primerjati s podobnimi znanimi raziskavami za druge kraje oziroma za širše območje.
 9. Predstavitev naloge (ustni zagovor) na končnem srečanju lahko traja od 10 do 15 minut. V njem naj učenci predstavijo bistvo svoje raziskovalne naloge. Večji poudarek naj bo namenjen predvsem novim ugotovitvam raziskav.
 10. Komisija pri pregledovanju in ocenjevanju raziskovalnih nalog ter predstavitve nalog upošteva:
 - izvirnost izbrane raziskave
 - vsebino raziskovalne naloge
 - nove ugotovitve
 - upoštevanje literature o izbrani temi
 - citiranje – navajanje virov in literature
 - metodo dela in njene učinke
 - način povezovanja podatkov v skupno zgodbo

- ujemanje ilustriranega gradiva s potekom zgodbe
- sklepe (kaj ste iz raziskave uspeli ugotoviti, povzetek)
- razumljivost in jasnost poteka dela
- opremljenost naloge
- količino vloženega dela
- jezikovno neoporečnost
- dovršenost
- zbrano in uporabljeno gradivo
- lokacijo šole, ki vpliva na dosegljivost in izbor gradiva
- število in starost sodelujočih učencev
- samostojen nastop in jasno podana vsebina naloge in nove ugotovitve na predstavitvi.

11. Rok za oddajo raziskovalnih nalog je 31. marec 2021.

**SODELUJOČE OŠ V RAZISKAVI
POKLICI V PRETEKLOSTI
V ŠOLSLEM LETU 2019/2020**

	ime in priimek mentorja	osnovna šola	naslov	pošta, kraj
1	Nina Intihar	OŠ Dutovlje	Dutovlje 135	6221 Dutovlje
2	mag. Marjeta Šifrer	OŠ Naklo	Glavna cesta 47	4202 Naklo
3	Vilma Vrtačnik Merčun	OŠ Rodica	Kettejeva ul. 13	1230 Domžale
4	Luka Kosi, Silva Mesarič	OŠ Turnišče	Prešernova 2	9224 Turnišče
5	Patricija Haler	OŠ Frana Metelka Škocjan	Škocjan 51	8275 Škocjan
6	Klementina Sečkar	OŠ Odranci	Prešernova 1	9233 Odranci
7	Jožica Štauber	OŠ Kajetana Koviča Poljčane	Dravinjska c. 26	2319 Poljčane
8	Nina Vidonja	OŠ Puconci	Puconci 178	9201 Puconci
9	Aleksandra Dolgov	OŠ II Murska Sobota	Cankarjeva 91	9000 Murska Sobota
10	Nataša Jesenko	OŠ Polzela	Šolska ulica 3	3313 Polzela
11	Jerneja Pavlič	IV. OŠ Celje	Dečkova cesta 60	3000 Celje
12	Katjuša Batič	OŠ Milojke Štrukelj Nova Gorica	Delpinova 7	5000 Nova Gorica
13	Sara Abrahamsberg	OŠ Pivka	Prečna ul. 3	6257 Pivka
14	Marija Vodovnik, Boštjan Ketiš	OŠ bratov Letonja Šmartno ob Paki	Šmartno ob Paki 117	3327 Šmartno ob Paki
15	Jasna Žižek	OŠ I Murska Sobota	Ulica Štefana Kovača 32	9000 Murska Sobota
16	Aleksander Peklar, Metka Arnšek	OŠ Braslovče	Rakovlje 15 b	3314 Braslovče
17	Mateja Zelko, Karmen Rob	OŠ Prežihovega Voranca Bistrica	Srednja Bistrica 49/b	9232 Črenšovci
18	Patricija Redenšek, Natalija Divjak Zalokar	OŠ Sava Kladnika Sevnica	Trg svobode 42	8290 Sevnica
19	Anita Zelenko	OŠ Sv. Jurij ob Ščavnici	Ulica Edvarda Kocbeka 4	9244 Sveti Jurij ob Ščavnici
20	Nina Razboršek	OŠ Pohorskega bataljona Oplotnica	Ulica Pohorskega bataljona 19	2317 Oplotnica
21	Tanja Ajd Krampf, Adrijana Ciglar	OŠ Fram	Turnerjeva ulica 120	2313 Fram

naslov naloge	priznanja
Dober, krotek in veren mož, po poklicu ...	srebrno
Izdelovalci mlinskih kamnov	zlato
Primerjava gospodarskih dejavnosti v Domžalah pred 80. leti in danes ter frizerski salon "DEL BELLO" s stoletno tradicijo	zlato
Kovaštvo nekoč, danes nič več	srebrno
Poklici preteklosti, mlinar in poklici sedanjosti	srebrno
Odranski mojstri	zlato
Poklici v preteklosti	srebrno
Ka so delali negda pa delajo še gnes	srebrno
Tiskarstvo nekoč in danes	zlato
Z rojstvom se prične novo življenje. Babica je priča.	srebrno
Knežje mesto, zlatarsko mesto - Šolanje zlatarjev v Celju	zlato
Mesa ni ... in vendar smrdi.	zlato
Poklici na Pivškem, ki jih več ni	srebrno
Poklici Šmarčanov v preteklosti in danes	zlato
Pretrgana nit šivilje v Muri	srebrno
Od »štange« do žičnice	zlato
Mešano obrtniško društvo v Črenšovcih	srebrno
Globoko pod zemljo	zlato
Dr. Jakob Ploj, odvetnik - Rodoljub iz območja Prlekije	srebrno
Furmanstvo v Oplotnici	srebrno
Framske učiteljice v hramu učenosti od 1808 do 1945	zlato

Zbornik strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov